

Pravna regulativa o nasilju u porodici u Srbiji i međunarodni standardi

3

Projekat
Podrška ženskim ljudskim pravima
na Zapadnom Balkanu»

Mirjana Tejić
diplomirana pravica
studentkinja Magistarskih studija roda i politike
Fakultet političkih nauka, Beograd

Sadržaj:

- 4 Izrazi zahvalnosti /8
Recenzija /10

Poglavlje I – Uvod /12

1. Način na koji je studija nastala /12
2. Institucije/osobe koje su doprinele izradi studije /13
3. Objašnjenje strukture studije /13
4. Primenjena metodologija istraživanja /14

Poglavlje II – Nasilje u porodici /15

1. Uvod u poglavlje – cilj i struktura /15
2. Šta smatramo pod nasiljem u porodici? /15
3. U kog obimu je rasprostranjeno nasilje u porodici u Srbiji? /16
 - 3.1. Uvod: gde smo pronašli ove informacije? /16
 - 3.2. Informacije o prevalenci nasilja u porodici /17
 - 3.2.1. Šta znamo o različitim oblicima nasilja u porodici /17
 - a) Fizičko nasilje /17
 - b) Seksualno nasilje /18
 - c) Psihološko (psihičko) nasilje /19
 - 3.2.2. Procena „tamnih brojki“ /21
 - 3.3. Istraživanje o prevalenci partnerskog nasilja nad ženama i zdravstvenih posledica nasilja /21

Poglavlje III – Međunarodnopravni standardi u oblasti nasilja u porodici /Autorka: dr Vesna Nikolić-Ristanović i mr Mirjana Dokmanović /24

1. Uvod /24
2. Uloga međunarodnog prava u borbi protiv diskriminacije i nasilja nad ženama (sa naglaskom na nasilje u porodici) /25

3. Priroda obaveza država članica (potpisnica) za implementaciju međunarodnog prava /31
4. Međunarodni pravni i politički dokumenti relevantni u oblasti nasilja u porodici /42
 - 4.1 Nivo Ujedinjenih Nacija /42
 - 4.2 Nivo Saveta Evrope /50
 - 4.3 Nivo Evropske Unije /52
5. Registar međunarodnih normi: kako je nastao i ko je učestvovao u njegovoj izradi? /54
6. Upotreba Registra /55
7. Sadržaj Registra /56
 - 7.1 Obaveza postojanja adekvatnih pravnih normi /58
 - 7.2 Dostupnost efektivnih pravnih lekova i procedura /60
 - 7.3 Preventivne mere /62
 - 7.4. Zaštitne mere /64
 - 7.5. Prikupljanje podataka i monitoring slučajeva nasilja u porodici /67
8. Rezime /68

Poglavlje IV Pristup nacionalne vlade u borbi protiv nasilja u porodici /70

1. Uvod: cilj i struktura ovog poglavlja /70
2. Pregled opštih pravnih normi relevantnih za nasilje u porodici /70
 - 2.1 Ustavne i druge zakonske odredbe koje se odnose na rodnu ravnopravnost, obavezu nediskriminacije i/ili zabrane nasilja u porodici /70

3. Nacionalna strategija i akcioni plan protiv nasilja u porodici /96
4. Definicije nasilja u porodici /102
 - 4.1. Definicije u zakonima /102
 - 4.2. Definicije u političkim dokumentima /104
5. Pravne norme relevantne za borbu protiv nasilja u porodici /104
 - 5.1 Poseban zakon o nasilju u porodici /104
 - 5.2 Krivično-pravne i prekršajno-pravne odredbe: norme i procedure /104
 - 5.2.1. Krivično-pravne odredbe /104
 - 5.2.1.1 Obim krivično-pravnih odredbi /106
 - 5.2.1.2 Incest /108
 - 5.2.1.3 Silovanje u braku /109
 - 5.2.2 Prekršajno-pravne odredbe /111
 - 5.2.3 Zaštita žrtava tokom sudskog postupka /116
 - 5.2.4 Praksa policije prilikom postupanja u slučajevima nasilja u porodici /120
 - 5.2.5 Stavovi policije prilikom postupanja u slučajevima nasilja u porodici /122
 - 5.3 Građansko-pravne odredbe /124
 - 5.3.1 Odredbe Porodičnog Zakona relevantne za nasilje u porodici /124
 - 5.3.1.1 Odredbe o razvodu braka /127
 - 5.3.1.2 Odredbe o starateljstvu /130
 - 5.3.2 Odredbe o naknadi štete primenljive na žrtve nasilja u porodici /132
 - 5.3.3 Procedura građansko-pravnog postupka i praksa /133
 - 5.4 Zakoni o zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti koji obezbeđuju pomoć žrtvama nasilja u porodici /135

- 5.4.1 Zakoni o zdravstvenoj zaštiti /135
 - 5.4.2 Zakoni o socijalnoj zaštiti /135
 - 5.4.3 Službe zaštite žrtava iz oblasti zdravstvene zaštite /135
 - 5.4.4 Medicinska i psihološka zaštita dostupna žrtvama nasilja u porodici /136
 - 5.4.5 Dostupnost službi besplatne zdravstvene zaštite žrtvama nasilja u porodici /136
 - 5.5 Dostupnost (besplatne) pravne pomoći žrtvama nasilja u porodici /137
6. Rezime glavnih nalaza ovog dela studije /137

Poglavlje V – Preporuke /141

APENDIX

Bibliografija /152

Primeri građanskih tužbi za zaštitu od nasilja u porodici /155

Evidencija o nasilju u porodici od strane Centara za socijalni rad /165

Lista međunarodnih dokumenata korišćenih pri izradi skice Registra međunarodnih normi /171

Studija „Pravna regulativa o nasilju u porodici u Srbiji i međunarodni standardi“ predstavlja rezultat jednoipogodišnjeg projekta „Podrška ženskim ljudskim pravima na Zapadnom Balkanu“, koji je iniciran i realizovan od strane holandske nevladine organizacije Humanistički komitet za ljudska prava (Humanistisch Overleg Mensrechten – HOM). U projektu je učestvovalo 14 nevladinih organizacija, iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Makedonije, Crne Gore, i Srbije. Celokupan projekat, kao i publikaciju ove knjige, finansirali su HIVOS i PSO iz Holandije, kojima se ovom prilikom zahvaljujemo na ukazanoj podršci u realizaciji svih projektnih aktivnosti.

Naročitu zahvalnost upućujem kolegama i koleginicima – lokalnim koordinatorima i koordinatorkama projekta, sa kojima su razmenjivana dragocena iskustva i na taj način usavršavana znanja i veštine neophodne za uspešnu realizaciju svih projektnih aktivnosti i kreiranje ovog izveštaja: Aureli Bozo i Lidi Grabovoj iz Albanije, Zilki Spahić-Šiljak, Bojani Jovanović i Dragani Dardić iz Bosne i Hercegovine, Sandri Benčić i Adriani Bego iz Hrvatske, Gjorgijju Georgievskom, Stojanu Miševu i Olgici Apostolovoj iz Makedonije, Kaći Đuričković, Ani Perović i Biljani Zeković iz Crne Gore, i Biljani Branković i Zorki Kovačević iz Srbije.

Posebnu zahvalnost ovom prilikom upućujem dr Vesni Nikolić-Ristanović, mentorki, zaduženoj za rad sa timom iz Srbije prilikom realizacije ovog istraživanja i izradi studije o nasilju u porodici, čiji su mi saveti i podrška bili više nego dragoceni. Ovom prilikom takođe upućujem zahvalnost mentorkama mr Mirjani Dokmanović i Arti Mandro na svemu što su učinile tokom realizacije projekta, te svoje znanje i veštine prenosile na sve učesnike i učesnice projekta.

Zahvaljujem se ekspertkinji međunarodnog prava iz Holandije, Rikki Holtmaat, na svemu što je učinila, posebno na činjenici da je svoju dugogodišnju ekspertizu usmerila na pružanje značajne podrške i dragocenih saveta svima nama, kako prilikom samog istraživanja, tako i u procesu realizacije nacionalnih izveštaja.

Zahvaljujem se svim koleginicima i kolegama iz HOM-a, koji su inicirali ovaj projekat i sa nama saradivali tokom nepune dve godine, a naročito Marthi Meijer, Bei Stalenhoef, Margreeti de Boer i Hansji Plagman, na svemu što su učinile u realizaciji ovog regionalnog projekta i uspešnoj i plodonosnoj saradnji svih učesnika i učesnica.

Želim da se posebno zahvalim Autonomnom ženskom centru, feminističkoj nevladinoj organiziji iz Beograda, koja mi je ukazala ogromno poverenje i na taj način omogućila da učestvujem u ovom projektu kao lokalna koordinatorica. Iskreno se zahvaljujem na nesebičnoj podršci, savetima i saradnji članicama Autonomnog ženskog centra, koje su mi pomogle da svojim radom na ovom projektu usavršim sebe, svoje iskustvo, znanje i neophodne veštine, potrebne za dalji rad na promociji ženskih ljudskih prava.

Na kraju, upućujem zahvalnost svim nevladinim organizacijama, pojedincima i pojedinkama iz različitih institucija koje/i su svojim učešćem na nacionalnim aktivnostima omogućili da dobijemo dragocene podatke za rad na ovom istraživanju.

Autorka: Mirjana Tejić
U Beogradu, 10. maj 2007. godine

„Pravna regulativa o nasilju u porodici u Srbiji i međunarodni standardi“ autorke Mirjane Tejić predstavlja sveobuhvatnu analizu domaće pravne regulative u ovoj oblasti sa akcentom na usklađenosti sa međunarodnim standardima postavljenim u dokumentima UN, EU i Saveta Evrope. Osim toga, studija prikazuje i raširenost nasilja u porodici u Srbiji, i daje preporuke državi u cilju efikasnije borbe protiv nasilja u porodici i zaštite žrtava.

Studija sadrži pet poglavlja. U Uvodu se objašnjava njen nastanak, u drugom poglavlju se daje definicija nasilja u porodici i u kom obimu je ono rašireno u Srbiji, treće poglavlje (autorki Vesne Nikolić-Ristanović i Mirjane Dokmanović) daje prikaz međunarodnopravnih standarda u oblasti nasilja u porodici, četvrto poglavlje analizira pristup Vladi RS borbi protiv ove pojave, a u petom poglavlju se navode preporuke Vladi u cilju usklađivanja sa međunarodnim obavezama Srbije koje proističu iz ratifikovanih relevantnih međunarodnih instrumenata. U Dodatku se navodi lista korišćene literature i međunarodnih dokumenata Ujedinjenih nacija, Saveta Evrope i Evropske unije koji sadrže međunarodne standarde u ovoj oblasti. Pored toga, dati su i primeri građanskih tužbi za zaštitu od nasilja u porodici i primeri evidencionih lista centara za socijalni rad koji se koriste u slučajevima nasilja u porodici.

Publikacija nesumnjivo predstavlja značajan doprinos u borbi protiv nasilja u porodici, zaštiti ženskih ljudskih prava i eliminaciji diskriminacije žena u Srbiji. Za razliku od mnogih drugih publikacija i objavljenih studija koje se bave ovom temom, „Pravna regulativa ...“ autorke Mirjane Tejić polazi od međunarodne odgovornosti Srbije, kao države članice Ujedinjenih nacija i Saveta Evrope, da poštuje i progresivno realizuje svoje obaveze i odgovornosti koje je prihvatila činom ratifikacije međunarodnih ugovora (Ujedinjenih nacija i Saveta Evrope), u ovom slučaju, u oblasti borbe protiv nasilja u porodici i eliminacije diskriminacije žena. Autorka se ne zadovoljava navođenjem međunarodnih standarda i analizom domaće legislative i prakse, već daje i konkretne preporuke državi u cilju efikasnije borbe protiv ove negativne pojave i usaglašavanja sa

međunarodnim standardima. U tome je poseban kvalitet ove studije.

Autorka je uložila veliki trud i stvaralačku energiju radi analize domaće legislative u ovoj oblasti, u koju je uključila i zakone koji su u vreme pisanja bili pred donošenjem ili pred ulaskom u skupštinsku proceduru. Dat je jasan pregled legislative i pravnih normi koji se odnose na ovu oblast, od ustavnih odredbi koje se odnose na rodnu ravnopravnost i načelo nediskriminacije, do zakonskih normi relevantnih za borbu protiv nasilja u porodici. Analiziraju se krivično-pravne i prekršajne odredbe, zaštita žrtava tokom sudskog postupka, praksa policije prilikom postupanja u slučajevima nasilja u porodici, odredbe Porodičnog zakona, odredbe o starateljstvu, o razvodu braka i o naknadi štete. Dat je i pregled zakona o zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti koji obezbeđuju pomoć žrtvama nasilja u porodici.

Na osnovu analize svih ovih pravnih normi, autorka zaključuje da je u Srbiji poslednjih godina načinjen napredak u ovoj oblasti i da delimično udovoljava međunarodnopravne obaveze. Nasilje u porodici je inkriminisano kao krivično delo koje se goni po službenoj dužnosti. Žrtve imaju i krivično-pravnu i građansko-pravnu zaštitu, a maloletnim svedocima i oštećenima zakon obezbeđuje posebnu zaštitu. Međutim, ostaje još dosta da se učini u oblasti starateljstva, razvoda braka i obeštećenja žrtve. Autorka ukazuje i na propust države da obezbedi besplatnu pravnu pomoć žrtvama, sprovodi javne informativne kampanje o nasilju u porodici i da finansijski značajnije podržava ženske grupe koje obezbeđuju pomoć i zaštitu žrtvama nasilja. Još uvek ne postoji sistematska obuka profesionalaca koji rade u relevantnim službama, niti se sprovede sveobuhvatna istraživanja u ovoj oblasti. Nedostaje i sistematski monitoring primene postojećih zakonskih normi. Stoga autorka u petom poglavlju formuliše preporuke Vladi radi otklanjanja ovih propusta, a na osnovu upoređivanja usklađenosti domaćih zakonskih i strateških normi sa međunarodnim normama u ovoj oblasti, predstavljenim u trećem poglavlju ove studije.

Studija je značajna i za civilni sektor i ženski pokret u Srbiji, posebno za ženske grupe i nevladine organizacije koje se bave zaštitom ljudskih i ženskih prava. One će moći da koriste studiju kao sredstvo za lobiranje i javno zagovaranje za zakonske promene u ovoj oblasti i efikasniju i potpuniju zaštitu žrtava nasilja u porodici. Naime, članstvo Srbije u Ujedinjenim nacijama i Savetu Evrope obavezuje Vladu, državne organe i institucije da ugrade međunarodne pravne i političke norme u legislativu i praksu i obezbede punu zaštitu i poštovanje ljudskih prava žena, uključujući i zaštitu od nasilja koje trpe u porodici i intimnim odnosima.

Autorke recenzije:

dr Vesna Nikolić-Ristanović

mr Mirjana Dokmanović

Viktimološko društvo Srbije, Beograd

Subotica - Beograd, 29. april 2007.

Poglavlje I – Uvod

12

1. Način na koji je studija nastala

Pravna studija o nasilju u porodici u Srbiji nastala je kao proizvod regionalnog projekta „Podrška ženskim ljudskim pravima na Zapadnom Balkanu”. Sam projekat je iniciran od strane Holandske nevladine organizacije „Humanistički komitet za ljudska prava”¹ iz Utrehta (u daljem tekstu HOM).

Inicijatori/ke projekta su zamislili/e da okupe nevladine organizacije (u daljem tekstu NVO) Zapadnog Balkana na izradi temeljne studije o nasilju nad ženama, i to na osnovu usklađenosti domaćih propisa i prakse sa standardima i mehanizmima sadržanim u Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama². Na Okruglom stolu u Ohridu u julu 2004. godine dogovoreno je da pri izradi studije ne budemo ograničeni samo na odredbe pomenute Konvencije, već da zbog tendencije pristupanja Evropskoj uniji svih zemalja učesnica, u analizu uključimo odgovarajuće propise Saveta Evrope i Evropske unije. U vezi sa sadržajem analize, dogovoreno je da fokus ne bude na nasilju nad ženama, kao što je prvobitno planirano, već da se ograniči na uži termin – nasilje u porodici.

Kao osnovni produkt ovog regionalnog projekta, urađene su nacionalne studije o nasilju u porodici, u Srbiji, Crnoj Gori, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Makedoniji i Albaniji, i poslužile su kao materijal za izradu komparativne regionalne studije – „Međunarodni standardi o nasilju u porodici i njihova primena na Zapadnom Balkanu”. Regionalnu studiju napisale su mentorke istraživanja, dr Vesna Nikolić-Ristanović i mr Mirjana Dokmanović, koja je objavljena 2006. godine na srpskom, makedonskom, albanskom i engleskom jeziku.

¹ Humanistisch Oversleeg Mensrechten – Humanist Committee for Human Rights

² CEDAW – Convention on Elimination of All Forms of Discrimination Against Women.

2. Institucije/osobe koje su doprinele izradi studije

U samom projektu je učestvovalo 14 NVO, sa svojim predstavnicima i predstavnicama, i to:

- u Srbiji: „Glas razlike – Grupa za promociju ženskih političkih prava” – Biljana Branković; „Autonomni ženski centar” – Mirjana Tejić; „Komitet pravnika za ljudska prava (YUCOM) “ – Zorka Kovačević;

- U Crnoj Gori: „SOS telefon za žene i decu žrtve nasilja” - Ana Perović i Biljana Zeković; „Forum žena Crne Gore” – Kaća Đuričković;

- U Hrvatskoj: „Centar za žene žrtve rata ROSA” – Adriana Bego; „B.a.b.e. (Budi aktivna, budi emancipirana)” – Sandra Benčić;

- U Bosni i Hercegovini: Udruženje građana „Žene ženama” – Zilka Spahić-Šiljak; Organizacija Žena „LARA” Bijeljina – Bojana Jovanović; „Helsinški parlament građana”, Banja Luka – Dragana Dardić;

- U Makedoniji: „Unija ženskih organizacija Makedonije (SOZM)” – Gjorgji Georgievski i Olgica Apostolova; „Asocijacija za emancipaciju, solidarnost i ravnopravnost žena u Republici Makedoniji (ESE)” – Stojan Mišev;

- U Albaniji: „Albanski centar za stanovništvo i razvoj” – Lida Grabova; „Centar za pravne građanske inicijative” – Aurela Bozo.

U projektu su učestvovala i tri mentorke istraživanja - Arta Mandro (za tim iz Albanije), Vesna Nikolić-Ristanović (za Srbiju, Crnu Goru i Makedoniju), i Mirjana Dokmanović (za Bosnu i Hercegovinu i Hrvatsku), kao i ekspertkinja za međunarodno pravo – Rikki Holmaat, dok je aktivnostima ispred HOM-a rukovodila Bea Stalenhoef, koju je u periodu porodiljskog odsustva zamenjivala Margreet de Boer.

3. Objašnjenje strukture studije

O strukturi studije postignut je dogovor na Okruglom stolu u Tirani (Albanija), u novembru 2004. Predviđeno je da studija prikaže zakonodavni pristup nasilju u porodici u zemljama učesnicama, rad vladinih institucija i nevladinih organizacija, te da u završnim poglavljima iznese zaključke o usklađenosti domaćih propisa sa standardima i mehanizmima Ujedinjenih nacija, Saveta Evrope i Evropske unije, i pruži konkretne preporuke vladinom i nevladinom sektoru.

U tekstu koji sledi biće prikazani delovi studije koji su podelom između učesnica iz Srbije pripali Autonomnom ženskom centru, dok je Poglavlje III napisano od strane mentorki istraživanja, dr Vesne Nikolić-Ristanović i mr Mirjane Dokmanović³.

³ Odeljke 1, 2, 3 i 4 Poglavlja III napisala je mr Mirjana Dokmanović, dok je odeljke 5 i 6 napisala dr Vesna Nikolić-Ristanović.

4. Primenjena metodologija istraživanja

Sve nacionalne studije o nasilju u porodici koristile su jedinstvenu metodologiju istraživanja, koja je podrazumevala proučavanje dostupnih pisanih materijala (prvenstveno postojećih zakonskih odredbi i objavljenih istraživanja), ali i prikupljanje nedostajućih podataka kreiranjem posebnih upitnika, organizovanjem okruglih stolova, ili individualnim intervjuima sa predstavnicima i predstavnicama relevantnih vladinih i nevladinih institucija. Prikupljeni podaci zatim su upoređivani sa međunarodnim dokumentima iz oblasti nasilja u porodici, kako bi se mogla proceniti usklađenost domaćih propisa i prakse sa međunarodnim obavezama država.

Kako bi sve zemlje učesnice sledile istu istraživačku metodologiju, napravljen je jedinstveni Registar međunarodnih normi koje se odnose na nasilje u porodici, od strane ekspertkinje za međunarodno pravo Rikki Holtmaat, uz pomoć Zahre Achouak El Idrissi i Margreet de Boer, a u saradnji sa lokalnim koordinatorkama i koordinatorima i njihovim mentorkama.⁴ Osnovna svrha Registra bila je kreiranje nacionalnih planova istraživanja i evaluacija rezultata istraživanja, kako pravne tako i političke situacije vezane za nasilje u porodici. Registar je obuhvatio sve važne propise na nivou Ujedinjenih nacija, Saveta Evrope i Evropske unije, te je poseban značaj ove pravne studije o nasilju u porodici u Srbiji insistiranje na poštovanju obavezujućih međunarodnih propisa iz ove oblasti (za detaljnije informacije o međunarodnim propisima, pogledajte Poglavlje III).

Poslednje poglavlje ove studije sadrži zaključke o usklađenosti domaće legislative i prakse sa zahtevima međunarodnih dokumenata, kao i konkretne preporuke u cilju dalje harmonizacije sa relevantnim međunarodnim standardima na nivou Ujedinjenih nacija, Saveta Evrope i Evropske unije.

⁴ V. Nikolić-Ristanović, M. Dokmanović, 2006, str. 68

1. Uvod u poglavlje – cilj i struktura

S obzirom na to da je fenomen nasilja u porodici rasprostranjen u svim zemljama učesnicama ovog regionalnog projekta, prilikom izrade jedinstvenog sadržaja studije, smatrali smo da je veoma važno prikazati i brojke koje govore o obimu pojave, jer one upravo imaju najjači argument prilikom lobiranja vladinih institucija pri rešavanju mnogobrojnih problema u praksi. U Srbiji smo imale sreću što postoje istraživanja na koja smo se mogle osloniti, dok su pojedine zemlje učesnice na raspolaganju imale samo podatke ženskih NVO i SOS telefona.

Namera nam je da u ovom poglavlju pružimo podatke o prevalenci različitih oblika nasilja u porodici i to na osnovu dva istraživanja urađena u Srbiji, od strane Viktimološkog društva Srbije i Autonomnog ženskog centra.

2. Šta smatramo nasiljem u porodici?

Na regionalnom Okruglom stolu održanom od 4. do 11. novembra 2004. u Tirani (Albanija) usaglašena je zajednička definicija pojma „nasilje u porodici” koja je korišćena u izradi studije.

U tom smislu, za potrebe ovog istraživanja, termin “nasilje u porodici” definisan je kao „bilo koji oblik fizičkog, psihičkog i seksualnog nasilja nad ženama koje se javlja u okviru porodice, domaćinstva i intimnih veza”.

Za potrebe ovog istraživanja dole navedene termine treba razumeti u sledećem kontekstu:

- „Žene” – odrasle žene, uključujući supruge, vanbračne partnerke, bivše žene i partnerke, prijateljice (uključujući one koje ne žive u istom domaćinstvu), rođake (uključujući, ali se ne ograničavajući samo na sestre,

kćeri i majke), i žene zaposlene u okviru domaćinstva. Termin „žene" takođe uključuje mlade žene/devojke između 15 i 18 godina starosti, naročito u regionima gde usled postojanja tradicije ranog sklapanja braka i mlaletničkih brakova, devojke tog uzrasta postaju ranjive i izložene nasilju u porodici usled njihovog statusa supruge u porodici i/ili domaćinstvu. Termin „žene" takođe podrazumeva žene koje nisu državljanke, čime se obuhvataju i žene izbeglice, kojima država treba da pruži zaštitu ukoliko trpe nasilje u porodici, te da muškarce koji nisu državljanji podvrgnu odgovornosti za dela nasilja u porodici.

- „Intimne veze" – veze između partnera, bez obzira na to da li žive ili ne u istom domaćinstvu.

16 Akti fizičkog, psihičkog i seksualnog nasilja koji se javljaju u okviru porodice i domaćinstva u odnosu na decu, i akti ekonomskog nasilja prema ženama, isključeni su iz okvira ovog istraživanja.

3. U kom obimu je rasprostranjeno nasilje u porodici u Srbiji?

3.1 Uvod: gde smo pronašli ove informacije?

Prvo kvantitativno istraživanje⁵ nasilja u porodici sproveo je krajem 2001. godine istraživački tim Viktimološkog društva Srbije (u daljem tekstu VDS). Osnovni cilj istraživanja bio je dobijanje podataka o rasprostranjenosti, strukturi i karakteristikama nasilja u porodici. Intervjuisano je 700 punoletnih žena iz gradskih i seoskih područja sa teritorije Beograda, Subotice, Novog Sada, Užica, Zaječara, Niša i Vrnjačke Banje⁶. Anketarke su dobile instrukcije da izaberu nasumično kuće i stanove u centralnim i perifernim delovima gradova i sela, da žene različite starosne dobi budu ravnomerno uključene, kao i da se vodi računa o zastupljenosti različitih etničkih grupa. Intervjuisanje je vršeno po principima feminističke metodologije, a samo istraživanje je imalo dvostruki akcioni karakter: 1) uticaj na svest o postojanju grupa koje pružaju podršku žrtvama nasilja u porodici, jer su prilikom istraživanja anketarke delile brošure ženskih grupa i SOS telefona iz okruženja, i 2) uticaj na promenu samih ispitanica, anketarki i okruženja, s obzirom na to da je istraživanje bilo deo šireg projekta lobiranja promena zakonske regulative nasilja u porodici.⁷ Upitnik je sadržavao opšte podatke o ispitanici, podatke o različitim oblicima nasilja u svojoj i drugim porodicama, o poslednjem pretrpljenom nasilju, o nasilju u primarnoj porodici, a tražilo se i mišljenje ispitanica o radu državnih organa, naročito policije, sudova i centara za socijalni rad.

⁵ V. Nikolić Ristanović, 2002, str.5.

⁶ Ibidem, str. 4.

⁷ Ibidem, str.5.

Kvalitativno i kvantitativno istraživanje o nasilju u porodici u Srbiji, po metodologiji Svetske zdravstvene organizacije (u daljem tekstu SZO), rađeno je 2003. godine u Beogradu, od strane Autonomnog ženskog centra (u daljem tekstu AŽC), u saradnji sa Ministarstvom zdravlja Republike Srbije, Sekretarijatom za zdravstvo Skupštine grada Beograda, i Medicinskim fakultetom Univerziteta u Beogradu. Osnovni ciljevi istraživanja su temeljna analiza prevalencije nasilja u porodici, dobijanje podataka o obimu i posledicama ove pojave, pouzdanih procena o učestalosti različitih oblika fizičkog, seksualnog i psihičkog (emocionalnog) nasilja nad ženama u Beogradu, procena povezanosti nasilja od strane partnera sa nizom zdravstvenih posledica, identifikacija različitih faktora koji ženu mogu zaštititi ili je izložiti riziku od nasilja od strane partnera, kao i dokumentovanje i upoređivanje strategija i službi koje žene koriste kako bi se suočile sa nasiljem koje doživljavaju. Studija je obuhvatila 1456 žena iz tzv. urbanog dela Beograda (11 opština) starosti od 15-49 godina.

Interesantno je da je najveći problem istraživanja VDS-a u prikupljanju podataka bio izuzetno visoka stopa odbijanja – čak 38,6%⁸, dok je u studiji AŽC-a 30,8% domaćinstava odbilo intervju, što možda može na posredan način da govori i o nespremnosti žena da javno govore o ovom problemu.⁹

Kao i mnogobrojna istraživanja o nasilju u porodici sprovedena širom sveta, i ova govore da žene trpe kombinovane oblike porodičnog/partnerskog nasilja, i da se nasilje najčešće javlja u kombinaciji dva ili čak tri oblika istovremeno (psihičkog, fizičkog i seksualnog nasilja).

3.2 Informacije o prevalenci nasilja u porodici

3.2.1 Šta znamo o različitim oblicima nasilja u porodici?

(a) Fizičko nasilje

Prema istraživanju VDS-a, 30,6% ispitanica prijavljuje fizičko nasilje - nasilnik je najčešće muž (74,8%), otac (12,1%), majka (5,6%), brat/sestra (4,7%) i bivši partner (4,2%), dok 10,7% žena trpi ovaj oblik nasilja od više članova porodice. Najčešći oblik fizičkog nasilja je šamaranje (12,9%) i prebijanje (9,0%). Dve žene su u trudnoći trpele fizičko nasilje, dok su četiri prijavile da su muškarci koristili fizičko nasilje kako bi ih primorali na seksualne odnose. Zabeležene su i „tradicionalne mera prevaspitavanja” - klečanje na kukuruzu i zatvaranje u bure¹⁰. Upotreba noža, pištolja, i drugog oružja ili oruđa podobnog za nanošenje teških telesnih povreda prijavljuje, po rezultatima VDS-a, 7,4% žena, dok kao

⁸ Ibidem, str. 9.

⁹ Procenat odbijanja u istraživanju sprovedenom u Makedoniji 2000. godine bio je svega 5,1% - V. Čačeva i Lj. Čoneva, (2000) Semejno nasilstvo, Skopje: ESE – navedeno prema V. Nikolić-Ristanović, 2002, str. 9.

¹⁰ V. Nikolić Ristanović, 2002, str. 39-40.

izvršioca prijavljuju najčešće partnera (75,0%) ili bivšeg partnera (13,5%), a u manjem broju i druge članove porodice (oca 9,6%, brata/sestru 3,8%). U 11,5% ispitanice navode upotrebu oružja ili oruđa od strane više članova porodice.¹¹ Svaka četvrta ispitanica VDS-a, koja je razvedena ili živi rastavljena, doživela je situacije potezanja oružja, 10,2% udovica i 5,6% žena koje su u braku; od toga najveći procenat je zabeležen kod nezaposlenih žena (10,7%), domaćica (18,5%), a nešto manji kod zaposlenih (4,6%) i penzionerki (7,1%)¹². Fizičko nasilje uz upotrebu oružja ili oruđa procentualno najviše doživljavaju žene nižeg nivoa obrazovanja – bez osnovne škole 27,8% i sa nezavršenom osnovnom školom 17,0%. Sa porastom nivoa obrazovanja ovaj procenat se smanjuje – nasilje uz upotrebu oružja prijavljuje 9,5% žena sa završenom osnovnom školom, 5,2% sa srednjom, 4,8% visokog obrazovanja, ali zato procenat ponovo raste kad je reč o ženama sa magistraturom ili nekim drugim stručnim zvanjem – 12,5%.¹³ Najveći broj žena koji je prijavilo fizičko nasilje uz upotrebu oružja ili oruđa žive same (14,1%) ili same sa decom (12,8%)¹⁴, a ovakvo nasilje je ponovljeno više od pet puta u 27% slučajeva, tri do pet puta u 16%, dva puta u 13,7%, što govori o kontinuiranoj upotrebi fizičkog nasilja i/ili upotrebi oružja¹⁵.

(b) Seksualno nasilje

Prinudu na seksualne odnose ili neželjene seksualne aktivnosti prijavilo je 8,7% ispitanica VDS-a, dok se kao izvršioци najčešće pojavljuju muž ili partner – u čak 88,5% slučajeva, odnosno bivši partner (8,2%), ali i svekar (3,3%), zet (1,6%) ili neki drugi član porodice (3,3%). Seksualno nasilje od strane više nasilnika prijavljeno je u 4,9% slučajeva¹⁶. Podaci ukazuju i na visok procenat ponavljanja seksualnog nasilja – u čak 83,6% (9,8% žena je seksualno nasilje u porodici doživelo dva puta, 19,7% od tri do pet puta, a više od pet puta čak 54,1%, što ukazuje na kontinuiranost ovog oblika nasilja u porodici¹⁷).

Istraživanje VDS-a nije ukazalo na značajniju povezanost seksualnog nasilja sa mestom ili tipom nasilja, niti sa starosnom granicom ispitanica, iako nešto manji procenat mlađeg uzrasta govori o seksualnom nasilju (od 18-25 godina 4,9%, od 26-32 godine 6,5%), za razliku od drugih starosnih grupa (srednje od 9,3-11,4% i starije 10,4%). Seksualno nasilje doživela je svaka četvrta razvedena ili rastavljena žena (26,4%) i svaka treća koja živi u vanbračnoj zajednici (38,5%), dok o tome govori i 7% udatih žena i 3,4% udovica¹⁸. Najviše slučajeva seksualnog nasilja zabeleženo je u porodicama u kojima je poremećena

¹¹ Ibidem, str.49.

¹² Ibidem, str. 53.

¹³ Ibidem, str. 54.

¹⁴ Ibidem, str. 58.

¹⁵ Ibidem, str. 59.

¹⁶ Ibidem, str. 61.

¹⁷ Ibidem, str. 62.

¹⁸ Ibidem, str. 63.

tradicionalna uloga muškaraca odnosom zarađivanja, te se kao nasilnici češće sreću muškarci koji konstantno manje zarađuju od žene (19,6%), ili se tokom vremena njihova zarada menjala te sada manje zarađuju (16,7%). Visok procenat se sreće i u porodicama u kojima žena ne zarađuje – 14,3%, a nešto niži u porodicama u kojima partneri imaju sličnu zaradu (5,7%) ili partner zarađuje više od žene (7,9%). Ovi podaci mogu ukazati na to da se muškarci teško prilagođavaju zamenjenim tradicionalnim ulogama „hranioca” porodice”, te da u nemogućnosti svoje adekvatne realizacije na poslovnom i socijalnom planu, koriste nasilje nad ženama kao vid muške dominacije¹⁹. Za slučajeve seksualnog nasilja u drugim porodicama zna 9,4% ispitanica VDS-a, a ono se dešava najčešće u bračnim zajednicama (63,2%) ili u primarnoj porodici (26,5%), dok se kao izvršioci navode muž/partner, ali i otac, brat, očuh, svekar, zet, brat od tetke i teča²⁰.

(c) Psihološko (psihičko) nasilje

Prema podacima istraživanja VDS-a, skoro svaka druga žena (46,1%) doživljava neki od oblika psihičkog nasilja u porodici²¹. Nasilnici koriste različite oblike mehanizama kontrole i kontrolnih taktika:

- vređanje, psovanje, ponižavanje i omalovažavanje,
- izolacija, kontrolisanje i uskraćivanje slobode kretanja i kontakta sa primarnom porodicom i prijateljima,
- psihičko i emocionalno iscrpljivanje žena,
- ekonomsko nasilje, uskraćivanje raspolaganja novcem, sputavanje u radu i napredovanju,
- pretnje, ucene, različiti vidove zastrašivanja,
- korišćenje muških privilegija kojima se žena potčinjava²².

Psihičko nasilje se kombinuje sa svim ostalim oblicima nasilja, a najčešće sa pretnjama, fizičkim nasiljem, upotrebom oružja i seksualnim nasiljem²³.

Žene najčešće trpe psihičko nasilje od strane muža ili partnera (63,5%), od oca (16,1%), majke (8,0%), dok se kao nasilnici u manjim procentima javljaju još i svekar, svekrva, brat, sestra, bivši partner, sin, kćerka, zet, snaha i drugi članovi porodice. U svakom četvrtom slučaju psihičko nasilje nad ženom vršeno je od strane nekoliko osoba istovremeno²⁴.

Najčešći oblik psihičkog nasilja koje su ispitanice istraživanja navele jesu vređanje, nazivanje pogrđnim imenima, omalovažavanje i ponižavanje, dok je navedeno da nasilnici koriste različite tehnike izolacije putem ograničavanja

¹⁹ Ibidem, str. 67.

²⁰ Ivana Vidaković, 2002, str. 60.

²¹ V. Nikolić-Ristanović, 2002, str. 13.

²² Ivana Vidaković, 2002, str. 57.

²³ V. Nikolić-Ristanović, 2002, str. 16.

²⁴ Ibidem, str. 17.

kretanja (7,3%) ili ograničavanja kontakta sa drugim osobama – naročito primarnom porodicom i prijateljima (5,6%)²⁵.

Psihičko nasilje nad ženama postoji kako u gradskim, tako i u seoskim područjima, a istraživanje nije ustanovilo postojanje statistički značajnijih razlika i zavisnosti postojanja ovog oblika nasilja u odnosu na mesto boravka²⁶. No, utvrđeno je postojanje uzročne veze između starosne granice ispitanica i trpljenja psihičkog nasilja – podaci VDS-a ukazuju na to da je najmanje žena izloženo psihičkom nasilju u uzrastu od 18-25 godina (35,8%), najviše u uzrastu od 33-56 godina (58,8%), a nije zanemarljiv ni procenat žena starosne grupe od 49-56 godina (56,25%) koja trpi ovaj oblik nasilja.

VDS u rezultatima svog istraživanja navodi i povezanost bračnog statusa sa psihičkim nasiljem u porodici, te je najviše pretrpljenog psihičkog nasilja zabeleženo kod žena koje su u vanbračnoj zajednici, koje su razvedene ili žive odvojeno od partnera – kod ovih kategorija ispitanica, od pet žena koje žive sa partnerom u vanbračnoj zajednici, koje su razvedene ili žive odvojeno – četiri žene su žrtve ovog oblika nasilja u porodici, dok samo jedna to nije²⁷. Psihičko nasilje je prijavilo 43,3% žena u braku i 44% udovica, dok je procenat značajno manji kod neudatih žena – na svaku neudatu ženu koja trpi psihičko nasilje, dolaze dve koje ga ne doživljavaju²⁸.

Istraživanje nije utvrdilo značajniju vezu između pretrpljenog psihičkog nasilja i radnog statusa žene, ali ipak se primećuje da se više žrtava psihičkog nasilja u porodici nalazi među nezaposlenim ženama i domaćicama, nego kod zaposlenih²⁹. VDS takođe naglašava da je više žrtava psihičkog nasilja u porodici kod žena bez obrazovanja ili nižeg obrazovanja, a da se sa porastom obrazovanja smanjuje procenat žena koje trpe psihičko nasilje – tako 77,8% žena koje nemaju nikakvo obrazovanje trpi ovaj oblik nasilja u porodici, 55,9% žena sa nezavršenom osnovnom školom, odnosno 47,4% sa završenom, 44,9% žena koje su završile neku srednju školu, i 40,6% žena fakultetski obrazovanih³⁰. Iako bi se iz ovog dalo zaključiti da se procenat trpljenja psihičkog nasilja smanjuje sa porastom nivoa obrazovanja, to ne važi, prema podacima VDS-a, za ispitanice koje imaju magistraturu ili doktorat – kod njih se pojavljuje visok procenat trpljenja psihičkog nasilja u porodici – i to kod 56,3% ispitanica ovog nivoa obrazovanja.

Nacionalnost žene nije ukazala na naročitu povezanost sa psihičkim nasiljem – jedino je kod Romkinja uočen veći procenat ovog oblika nasilja (69%) u odnosu na druge etničke grupe (42-50%).

VDS je utvrdio postojanje određene uzročne veze između loše materijalne situacije u porodici i psihičkog nasilja, a navodi i da ovaj oblik nasilja možemo

²⁵ Ibidem, str. 18.

²⁶ Ibidem, str. 20.

²⁷ Ibidem, str. 21.

²⁸ Ibidem, str. 22.

²⁹ Ibidem, str. 22.

³⁰ Ibidem, str. 23.

češće očekivati u porodicama u kojima partner manje zarađuje od žene³¹.

Pretnje fizičkim nasiljem doživelo je 26,3% ispitanica VDS-a, i to najčešće od strane muža ili partnera (72,8%), od oca (14,7%), brata/sestre (6,0%), majke (4,9%) ili bivšeg partnera (4,9%)³². Ubistvom je prećeno čak 6,9% ispitanica, pretnje prebijanjem prijavilo je 11,4%, a zabeležene su i pretnje oružjem ili oruđem, seksualnim nasiljem, ubijanjem dece³³.

3.2.2 Procena „tamnih brojki“

Sva istraživanja u svetu ukazuju na visok procenat neprijavlivanja nasilja u porodici nadležnim državnim organima. Razloge treba tražiti u odnosu žrtve prema nasilniku, koga ona pored svega voli – on je otac njene dece, često jedini koji privređuje u porodici, a pored svega – ona i dalje veruje da će se on promeniti.

Jedan od svakako najvažnijih razloga leži u nepoverenju žrtve u institucije sistema, koje veoma često doprinose još većoj viktimizaciji žrtava tokom samog postupka. O ovoj činjenici bi trebalo voditi računa prilikom osmišljavanja programa edukacije stručnjaka na temu nasilja u porodici.

No, uzmemo li u obzir podatke o rasprostranjenosti nasilja u porodici u postojećim istraživanjima, i broj žena u Srbiji po poslednjim statističkim podacima, možemo proceniti koliki je stvarni broj žena koje trpe nasilje u porodici. Ako znamo da je svaka treća žena u Srbiji žrtva nekog od oblika nasilja, a da u Srbiji ima preko tri miliona žena, možemo proceniti da je preko milion žena u Srbiji u nekom trenutku svoga života žrtva nasilja u porodici.

3.3 Istraživanje o prevalenci partnerskog nasilja nad ženama i zdravstvenih posledica nasilja

Zdravstveni program Autonomnog ženskog centra je 2005. godine objavio istraživanje o prevalenci nasilja u partnerskim odnosima, po metodologiji SZO-a, sa posebnim akcentom na zdravstvenim posledicama nasilja, u cilju senzibilisanja javnosti i institucija prema problemu nasilja. Nasilje u porodici / partnerskim odnosima uključivalo je akte fizičkog, seksualnog i emotivnog zlostavljanja, a intervjuisane su žene starosti od 15 do 49 godina, koje žive u urbanom delu Beograda. Agencija *Strategic Marketing Research* kreirala okvir za uzorkovanje, kombinacijom izbornog registra i telefonskog imenika, uzimajući

.....
³¹ Ibidem, str. 26.

³² Ibidem, str.29.

³³ Ibidem, str. 30.

u obzir iskustva ranijih istraživanja i visoku stopu odbijanja³⁴. Bitno je naglasiti da je istraživanje imalo i akcioni karakter, s obzirom na to da su anketarke pružale informacije o izvorima pomoći u vladinom i nevladinom sektoru.

Rezultati ukazuju na to da nasilno ponašanje dramatično utiče na žensko mentalno i fizičko zdravlje, na dobrobit čitave porodice, te da predstavlja značajan javno-zdravstveni problem. Svaka četvrta žena je prijavila preživljeno seksualno i/ili fizičko nasilje (23.7%). Žene sa iskustvom nasilja prijavljivale su više psihičkih tegoba, dok naročito uznemirava podatak da su o samoubistvu razmišljale tri do pet puta češće nego žene koje nisu imale takvo iskustvo³⁵. Nadalje, rezultati ukazuju na postojanje korelacije između pretrpljenog nasilja i češće upotrebe lekova za spavanje, protiv bolova i/ili depresije³⁶. „Manje ozbiljne” oblike nasilja, kao što je šamaranje, prijavilo je 17,7% žena, a guranje i slične grubosti 15,7% žena³⁷. Rezultati istraživanja ukazuju na to da ispitanice prijavljuju i druge ozbiljne oblike nasilja (poput udaranja, šutiranja, davljenja, namernog nanošenja opekotina, pretnji i/ili upotrebe hladnog ili vatrenog oružja).

Pri proceni opšteg zdravstvenog stanja, podaci ukazuju na to da pretrpljeno nasilje značajno utiče na opšte zdravstveno stanje žena, te da žene žrtve nasilja imaju više zdravstvenih tegoba, kao i da su češće hospitalizovane, a da one koje su doživele i fizičko i seksualno nasilje, češće prijavljuju zdravstvene probleme, nego žene koje su doživele samo fizičko nasilje³⁸. Povrede kao rezultat fizičkog i seksualnog nasilja prijavilo je 28,8% ispitanica – naročito zabrinjava činjenica da je čak 35,8% ispitanica povređeno više od 5 puta, a da su u 37% slučajeva povrede zahtevale medicinsko zbrinjavanje, dok značajan broj žena govori o uticaju nasilja na profesionalni rad i radnu sposobnost³⁹. Studija se bavila i ispitavanjem problema da li je nasilje povezano sa upotrebom kontraceptivnih sredstava, i došla do zaključka da žene bez iskustva nasilja češće koriste kontraceptivna sredstva, a da su partneri ispitanica koje su prijavile nasilje (posebno seksualno) mnogo češće pokušavali da ih spreče u korišćenju kontraceptiva ili odbijaju upotrebu kondoma, u odnosu na partnere žena koje nemaju iskustvo nasilja⁴⁰.

Skoro trećina žena koje su prijavile nasilje nikome nije govorila o ponašanju svojih muževa. No, ohrabruje podatak da je skoro tri četvrtine žena (71,8%) već s nekim razgovaralo o nasilju – najviše njih se za pomoć obratilo

³⁴ Ovo istraživanje beleži stopu odbijanja od čak 40,2 % - Dr Stanislava Otasevic, 2005, str. 20.

³⁵ Ibidem, str. 36.

³⁶ Ibidem, str. 38.

³⁷ Ibidem, str. 25.

³⁸ Tokom poslednje četiri nedelje pojačane vaginalne smetnje i vrtoglavica češće su se javljali kod žena koje su doživele nasilje, nego kod onih koje nikada nisu iskusile nasilje – ibidem, str. 35.

³⁹ Ibidem, str. 39.

⁴⁰ Ibidem, str. 41.

prijateljima (52,5%), majci (26,1%) ili braći i sestrama (25%), dok je eksplicitnu pomoć žrtvama nasilja ponudilo samo 25% prijatelja, 17,3% majki i 14,1% braće i sestara⁴¹. Za razvoj politike prevencije i suzbijanja svih oblika nasilja nad ženama veoma je indikativan podatak koji ukazuje na to da najveći broj žena (78,2%) nikada nije tražilo pomoć od institucija, bilo da se radilo o fizičkom ili seksualnom zlostavljanju (u 12,1% slučajeva pomoć je zatražena od policije, 9,6% od zdravstvenih radnika, a u 8,9% od Centara za socijalni rad)⁴². Približno trećina ispitanica je u nekom trenutku u životu napustila kuću zbog fizičkog ili seksualnog nasilja od strane partnera⁴³.

Istraživanje je, između ostalog, ukazalo na potrebe uspostavljanja standarda u institucijama koje se bave problemom nasilja u porodici, integrisanja problema u nacionalnu strategiju javnog zdravlja, te uključivanje koncepta rod-nog zdravlja i jednakosti u zvaničnu zdravstvenu politiku. Studija podvlači neopходnost izrade standardnog protokola za dokumentovanje nasilja u porodici i njegovih posledica po žensko zdravlje, razvijanje mehanizama za rano otkri-vanje svih oblika nasilja nad ženama u okviru primarne zdravstvene zaštite, so-cijalne zaštite i pravosudnih službi, te razvijanje javnih zdravstvenih programa koji se bave problemom nasilja kod posebno vulnerabilnih grupa⁴⁴.

.....
⁴¹ Ibidem, str. 45.

⁴² Ibidem, str. 45.

⁴³ Ibidem, str. 48.

⁴⁴ Ibidem, str. 55 - 57.

Poglavlje III

Međunarodnopravni standardi u oblasti nasilja u porodici

*Napisale i prevele sa engleskog:
mr Mirjana Dokmanović i dr Vesna Nikolić-Ristanović*

1. Uvod

Nasilje u porodici je ozbiljan problem koji zahteva visoki stepen pažnje nacionalnih autoriteta. Unazad nekoliko decenija problem nasilja u porodici se našao na dnevnom redu mnogih nacionalnih i međunarodnih organizacija, i vladinih i nevladinih. Na međunarodnom nivou ovo je rezultiralo – iako sporo i fragmentarno – nastankom ogromnog skupa pravnih normi, političkih sporazuma, političkih smernica, preporuka i praktičnih saveta. U cilju sažetosti sve ove različite norme zvaćemo “međunarodnim pravom u oblasti nasilja u porodici”.⁴⁵

U ovom projektu nacionalni istraživački timovi su istraživali da li su vlade država na koje se odnosi ovo istraživanje ispravno primenili međunarodno pravo u oblasti nasilja u porodici u domaćem zakonodavstvu, politikama i praksama.⁴⁶ Kako bi odgovorili na ovo pitanje potrebno je da prvo objasnimo šta je međunarodno pravo, kako funkcioniše i koju ulogu može i treba da ima u borbi protiv nasilja u porodici. Drugim rečima: šta države potpisnice međunarodnih

⁴⁵ U ovom poglavlju detaljnije ćemo objasniti različitu prirodu ovih normi, smernica i dr.

⁴⁶ U planu projekta cilj je definisan na sledeći način: «Krajnji cilj studije je da oce-
ni primenu postojećih normi, Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije
žena, Saveta Evrope i Evropske unije koje se odnose na nasilje u porodici u zemljama
učesnicama ove studije, i da uobličiti preporuke i strategije za poboljšanje nivoa primene
ovih normi kako bi se (znatno) efektnije borilo protiv nasilja u porodici».

ugovora i sporazuma ili članice međunarodnih organizacija treba da rade *uopšteno i pojedinačno* u odnosu na nasilje u porodici.

Opisaćemo koje su međunarodne norme i smernice koje se tiču nasilja u porodici koje postoje na tri različita nivoa: Ujedinjenih nacija (UN), Saveća Evrope i Evropske unije (EU).⁴⁷ Nadalje, predstavice mo listu međunarodnih normi/instrukcija iz ovih dokumenata u oblasti nasilja u porodici. Ovu listu smo nazvali Registar, s obzirom da je u našem projektu koristimo za ocenjivanje da li nacionalne vlade ispravno primenjuju međunarodno pravo. Navedenu listu smo koristili za formulisanje preporuka vladama kako da poboljšaju zakone, politike i prakse u cilju njihovog usklađivanja sa međunarodnim pravom.

2. Uloga međunarodnog prava u borbi protiv diskriminacije i nasilja nad ženama (sa naglaskom na nasilje u porodici)

.....
25

Šta je međunarodno pravo?

Međunarodno pravo je skup pravnih pravila koja se primenjuju između država i drugih subjekata sa međunarodnopravnim subjektivitetom priznatih od strane suverenih država⁴⁸. Međunarodno pravo se razlikuje od nacionalnog prava. Dok je nacionalno pravo unutrašnje pravo država koje reguliše ponašanje pojedinaca i pravnih subjekata unutar njene jurisdikcije, međunarodno pravo se primenjuje samo između subjekata koje imaju međunarodni subjektivitet (uglavnom suverene države i međunarodne i nadnacionalne organizacije kao EU).

Države i međunarodne organizacije su se smatrale glavnim subjektima međunarodnog prava do sredine 20. veka. Pojedinci su imali specifični i proizvoljni status kao subjekti međunarodnog prava u slučajevima kada imaju grupne karakteristike kao izbeglice i azilanti. Pojedinci su ušli u fokus međunarodnog prava nakon ustanovljenja Ujedinjenih nacija i usvajanja njene Povelje i Međunarodne povelje o ljudskim pravima⁴⁹, dokumenata koji predstavljaju kamen temeljac modernog međunarodnog prava ljudskih prava.

Međunarodno pravo ljudskih prava

Ljudska prava su prava koja ima svako ljudsko biće i koje uživa samom činjenicom bitisanja kao ljudskog bića. Ova prava su zasnovana na osnovnom principu da sva ljudska bića imaju ljudsko dostojanstvo i da su podjednako

.....
⁴⁷ Potpuna lista ovih dokumenata koji su analizirani u cilju konstrukcije ovog Registra može se naći u Aneksu ove studije

⁴⁸ Definicija data od strane Međunarodne organizacije rada (http://www.itcilo.it/english-ac-trav/telearn/global/ilo/law/lablaw.htm#Definition_of_international_law)

⁴⁹ Vidi u nastavku za objašnjenje ovog pojma.

ovlašćena da uživaju svoja prava i osnovne slobode bez obzira na pol, rasu, boju kože, jezik, nacionalno poreklo, dob, pripadnost klasi, versko ili političko uverenje.⁵⁰ Ljudska prava su univerzalna i primenjuju se jednako i bez diskriminacije na sve ljude. Ona su neotuđiva – niko ne može njoj ili njemu oduzeti ljudska prava osim u specifičnim situacijama. Ona su takođe nedeljiva, povezana i međuzavisna – ne mogu se poštovati jedna ljudska prava a ne poštovati druga. Kršenje jednog prava često utiče na poštovanje drugih prava.

Ljudska prava su postavljena u pravno sprovođljivim normama koje štite pojedince i pojedinke i grupe od aktivnosti kojima se ugrožava ljudsko dostojanstvo i osnovne slobode. Njihova bazična dokumenta se nazivaju Međunarodnom poveljom ljudskih prava. Ona se sastoji od Povelje Ujedinjenih nacija⁵¹, Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima.

Ženska ljudska prava

U početku diskurs ljudskih prava bio je neosetljiv na položaj i probleme žena. Proizilazio je iz koncepta i pravila tradicionalnog međunarodnog prava formulisanog od strane muškaraca; žene, zbog svoje podređene društvene uloge, nisu bile prisutne u ovom procesu. Štaviše, čak su i inspiratori i pisci osnovnih međunarodnih instrumenata ljudskih prava “zaboravili” da koriste rodno osetljiv jezik prilikom pozivanja na ravnopravnost i nediskriminaciju⁵². Istorija prava ljudskih prava pokazuje da su takozvana ženska pitanja stekla vidljivost zahvaljujući sve većoj aktivnosti žena na međunarodnom planu.⁵³

Povelja Ujedinjenih nacija ustanovila je nove elemente od bitnog značaja za žene: Ujedinjenim nacijama je data nadležnost da unapređuju ekonomski i socijalni napredak i razvoj i da ustanovljavaju pomoćna tela. Ženske organizacije su iskoristile ovu mogućnost. Njihov rad i javno zalaganje značajno su doprineli priznavanju ženskih prava kao ljudskih prava.

Glavnu ulogu u ovom procesu imala je Komisija Ujedinjenih nacija za položaj žena (osnovana 1947. godine), koja je – između ostalog – napravila nacrt Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena i inicirala četiri

⁵⁰ Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, usvojena i proklamovana od strane Generalne skupštine UN Rezolucijom 217 A(III) 10. decembra 1948. godine, čl. 1 i 2, Povelja UN čl. 55 (c).

⁵¹ Potpisana 26. juna 1945. godine, napravljena radi priznavanja značaja ljudskih prava i njihovog ustanovljavanja kao pitanja koje zaslužuje međunarodnu brigu.

⁵² Samo zahvaljujući ženama koje su nadzirale pisanje nacrtu Univerzalne deklaracije usvojena je fraza “ljudska prava” (eng. “human rights”) umesto fraze “prava muškaraca” (eng. “rights of men”).

⁵³ Vidi opširnije: H. Pietila, *Engendering the Global Agenda: The Story of Women and the United Nations (Urođnjavanje svetske agende: Priča o ženama i Ujedinjenim nacijama)*, *Development Dossier*, Geneva: UN Non-Governmental Liaison Service, 2002

svetske konferencije o ženama (održane u Meksiku, Kopenhagenu, Najrobiju i Peking). Ove konferencije su rezultirale dokumentima potpisane od strane velike većine država članica UN. Tokom kasnijih godina ženska ljudska prava su stekla priznanje i potvrdu da im je potrebno i da zaslužuju ne samo posebni skup prava (u kojem centralno mesto zauzimaju Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena i Opšte preporuke Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena), nego i da predstavljaju integralni deo ljudskih prava. I na Svetskoj konferenciji o ljudskim pravima održane u Beču 1993. godine i na Svetskoj konferenciji o ženama u Pekingu ženska prava su priznata kao ljudska prava⁵⁴. Po prvi put njihova artikulacija je usvojena kao aspekt međunarodnog prava ljudskih prava. Ovo priznanje je olakšalo ulazak ženskih prava u okvir međunarodnog prava i međunarodnu, regionalnu i nacionalnu politiku ljudskih prava.

Usvajanje Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena sledio je veliki broj međunarodnih i regionalnih instrumenata i političkih dokumenata o ljudskim pravima koja su obavezivala vlade da preduzmu korake u nacionalnim politikama u cilju zaštite, ispunjavanja i primene ženskih ljudskih prava. Na svetskim skupovima Peking +5 (2000. godine) i Peking +10 (2005. godine) kao i na Milenijumskoj konferenciji UN (2000. godine) i na Svetskoj konferenciji protiv rasizma, rasne diskriminacije, ksenofobije i odnosnim netolerancijama (2001. godine) države članice UN su ponavljale njihovo zalaganje za jačanje sposobnosti na nacionalnom nivou za primenu principa i praksi u vezi ženskih ljudskih prava.

Ženska ljudska prava i nasilje nad ženama

Svi vidovi nasilja nad ženama proističu iz ugnjetačkog ponašanja i načelne diskriminacije i predstavljaju povredu koja rezultira iz sile ili prinude. Ovi vidovi nasilja su združeni sa neravnopravnošću između žena i muškaraca, kao i strategija koje podstiču ili ovekovečuju tu neravnopravnost. Stoga je nasilje nad ženama manifestacija fundamentalno nejednakog položaja žena i muškaraca, i predstavlja vid diskriminacije žena.

Iako najznačajnijem međunarodnom dokumentu koji se odnosi na žene, Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, nedostaje izričita pažnja za nasilje nad ženama, veliki broj pravnih i političkih dokumenata Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih i regionalnih instrumenata (navedenih u

⁵⁴ Čl. 18. Bečke deklaracije i Programa za akciju navodi: "Ljudska prava žena i devojčica su neotuđivi, integralni i nedeljivi deo univerzalnih ljudskih prava. Puno i ravnopravno učešće žena u političkom, građanskom, ekonomskom, socijalnim i kulturnom životu na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou, i eliminacija svih vidova diskriminacije zasnovane na polu su prioritetni ciljevi međunarodne zajednice... Ljudska prava žena treba da čine integralni deo aktivnosti Ujedinjenih nacija u oblasti ljudskih prava, uključujući unapređenje svih instrumenata o ljudskim pravima koji se odnose na žene."

ovom poglavlju) dokazuje da je rodno zasnovano nasilje određeni vid diskriminacije koje po sebi predstavlja kršenje međunarodnog prava ljudskih prava. Prvi put je ovo potvrđeno na Prvoj svetskoj konferenciji o ženama u Najrobiju 1985. godine. Završni dokument, Najrobijska strategija za budućnost, povezuje ravnopravnost i nasilje nad ženama ističući da je nasilje nad ženama prepreka za ostvarivanje ravnopravnosti i mira.⁵⁵ Vlade su pozvane da pojačaju napore radi ustanovljavanja ili jačanja vidova pomoći žrtvama nasilja putem obezbeđivanja skloništa, podrške, pravnih i drugih usluga, kao i putem povećanja javne svesti o nasilju nad ženama kao društvenom problemu.

U svojoj Opštoj preporuci br. 19⁵⁶, Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena priznaje nasilje nad ženama, uključujući i nasilje u porodici, kao vid diskriminacije. Komitet ističe da opšta zabrana rodne diskriminacije sadržana u Konvenciji uključuje "rodno zasnovano nasilje kao nasilje neposredno upereno protiv žene zato što je žena ili koje u neproporcionalnoj meri pogađa žene". Stoga definicija diskriminacije u čl. 1 Konvencije⁵⁷ takođe sadrži nasilje nad ženama. Ovo znači da nasilje nad ženama može biti kršenje određenih odredbi Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena. Dok je nasilje prisutno u svim oblastima društva, rodno zasnovano nasilje, kao što je nasilje u porodici, neposredno je upereno protiv žena sa namerom uskraćivanja domaćaja prava i održavanja njihovog podređenog položaja kao grupe.⁵⁸

U Deklaraciji o eliminaciji nasilja nad ženama⁵⁹ usvojenoj 1993. godine države članice UN priznaju da je nasilje nad ženama "manifestacija istorijski nejednakih odnosa moći između muškaraca i žena koja je dovela do dominacije nad ženama i diskriminacije žena od strane muškaraca i do sprečavanja punog napredovanja žena". Ovo priznavanje je bilo ponovljeno u političkim dokumentima Ujedinjenih nacija kao što su Pekinška platforma za akciju (1995), Završni dokument 23. specijalne sesije Generalne skupštine u 2000. godini poznate kao Peking +5, Rezolucija br. 2003/45 i serija izveštaja Specijalne izveštačice o nasilju nad ženama opunomoćene od strane Komisije UN za ljudska prava.

Regionalne organizacije su takođe priznale nasilje nad ženama kao kršenje ženskih ljudskih prava pozivajući na akciju država. U svojoj Deklaraciji⁶⁰ iz

⁵⁵ A/Res/40/108

⁵⁶ U.N.DocA/47/38 (1992)

⁵⁷ "...svako razlikovanje, izdvajanje ili ograničavanje zasnovano na polu koje ima za efekat ili za nameru nejednačenost ili potiranje priznavanja, uživanja ili ograničavanje od strane žena ...ljudskih prava i osnovnih sloboda u političkom, ekonomskom, socijalnom, kulturnom, građanskom ili bilo kom drugom polju".

⁵⁸ Izveštaj specijalne izveštačice o nasilju nad ženama, njegovim uzrocima i posledicama, g.-đe Radhika Coomaraswamy, dostavljene u skladu sa Rezolucijom Komisije za ljudska prava 1995/85, E/CN.4/1996/53, 5. februara 1996. godine

⁵⁹ A/Res/48/104

⁶⁰ Savet Evrope, Treća ministarska konferencija o ravnopravnosti muškaraca i žena, *Deklaracija o politikama za borbu protiv nasilja nad ženama u demokratskoj Evropi (Declaration on Policies for Combating Violence Against Women in a Democratic Europe)*, Rim, 21.-22. oktobar 1993. godine

1993. godine Savet Evrope potvrđuje da je eliminacija nasilja nad ženama ključni aspekt borbe protiv strukturalne nejednakosti muškaraca i žena. Komitet Ministara je takođe ukazao da su nejednaki odnosi moći između muškaraca i žena i patrijarhalna struktura porodice faktori koji doprinose nasilju u porodici⁶¹. U Rezoluciji iz 1997. godine Evropski parlament izjavljuje da je nasilje nad ženama “neupitno povezano sa nejednakom ravnotežom moći između polova u društvenoj, ekonomskoj, verskoj i političkoj sferi, uprkos nacionalnoj i međunarodnoj legislativi koja proklamuje ravnopravnost”.

Pristup da je nasilje nad ženama oblik diskriminacije žena prisutan je i na nacionalnom nivou. U pojedinim nacionalnim pravnim sistemima određeni vidovi nasilja nad ženama su predmet sudskog razmatranja prema određenoj legislativi o zabrani diskriminacije.⁶²

Nasilje u porodici kao oblik kršenja ženskih ljudskih prava

Nasilje u porodici je jedno od najrasprostranjenijih vidova nasilja i diskriminacije žena. Uprkos široko rasprostranjenim potvrdama ovog oblika nasilja, ono sve do skora nije bilo priznato kao kršenje ženskih ljudskih prava.

Tek je na Drugoj svetskoj konferenciji u Kopenhagenu (1980.) nasilje u porodici po prvi put priznato kao kršenje ženskih ljudskih prava. Konferencija je usvojila rezoluciju o “zlostavljanim ženama i nasilju u porodici” i osvrnula se na nasilje unutar doma u svom završnom izveštaju. Ova problematika je bila razrađena u dve Opšte preporuke Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena (Opšta preporuka br. 12 iz 1989. godine i Opšta preporuka br. 19 iz 1992. godine), u kojima je Komitet ovlastio države potpisnice “da štite žene od svih oblika nasilja koje se dešava unutar porodice, na radnom mestu ili u bilo kojoj drugoj sferi društvenog života”. Od država je zatraženo da dostavljaju informacije u vezi legislative i drugih mera koje preduzimaju radi sprečavanja nasilja nad ženama.

Propust države da odgovori na nasilje u porodici kao kršenje ženskih ljudskih prava je bilo pripisano razgraničenju javne i privatne sfere i državno-centriranom sistemu međunarodnog prava (vidi par. 3.7). Danas međunarodnopravni standardi jasno zabranjuju nasilje u porodici⁶³ kao kršenje sledećih

⁶¹ Preporuka o socijalnim merama u vezi sa nasiljem unutar porodice Komiteta ministara (Recommendation on Social Measures concerning Violence within the Family of the Committee of Ministers), No. R(90)2 (1990)

⁶² Na primer, seksualno uznemiravanje na radnom mestu smatra se diskriminacijom na osnovu pola u SAD, Kanadi, Australiji i Holandiji.

⁶³ *Violence Against Women in the Family (Nasilje nad ženama u porodici)*, Izveštaj specijalne izveštačice o nasilju nad ženama, njegovim uzrocima i posledicama, g.-de Radhika Coomaraswamy, dostavljene u skladu sa Rezolucijom Komisije za ljudska prava 1995/85, E/CN.4/1999/68, 10. marta 1999. godine

osnovnih ljudskih prava i fundamentalnih sloboda garantovanih Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima svim pojedinkama i pojedincima:

- pravo na jednakost (čl. 1)
- sloboda od diskriminacije (čl. 2)
- pravo na život, slobodu i ličnu sigurnost (čl. 3)
- sloboda od mučenja i surovog, nehumanog i ponižavajućeg tretmana (čl. 5)
- pravo na priznavanje pravnog subjektiviteta (čl. 6)
- pravo na jednakost pred zakonom (čl. 7)
- pravo na pravni lek odgovarajućeg suda (čl. 8)
- pravo na jednakost unutar porodice (čl. 16)
- pravo na najviši dostupni standard mentalnog i fizičkog zdravlja (čl. 25).

30

Sva navedena ljudska prava i slobode široko su priznata od strane međunarodne zajednice. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima "svakoga ovlašćuje na društveni i međunarodni poredak u kojem se set prava i sloboda ustanovljenih u ovoj Deklaraciji mogu u punoj meri realizovati" (čl. 28). Većina odredbi Univerzalne deklaracije postala je obavezujući deo običajnog međunarodnog prava. Države se ponašaju kao da su odredbe Deklaracije zakon, pretvarajući time Deklaraciju u zakon. Mnoge zemlje su ugradile gore pomenuta prava u svoje ustavne odredbe, garantujući time ženama slobodu od nasilja u porodici. Kao najviši pravni akt države, ustav deklarirše njene najveće vrednosti, i stoga je od značaja izjava države da zlostavljanje žena predstavlja vređanje njenih najdubljih vrednosti. Žene bi trebalo da budu sposobne da koriste ustavnu deklaraciju za vršenje pritiska za legislativne promene i za zahtev da država odgovori na svoj propust da štiti ženu unutar porodice.⁶⁴

Godine 1985. Generalna skupština UN je usvojila prvu rezoluciju o nasilju u porodici zasnovanu na preporuci Komisije za položaj žena Ekonomskom i Socijalnom savetu i ishodu Šestog kongresa Ujedinjenih nacija o sprečavanju kriminala i tretmanu nasilnika. Primena rezolucije iz 1985. godine uključila je sastanak ekspertske grupe o nasilju u porodici 1986. godine, sa specijalnim naglaskom na efekte ovog nasilja na žene. Ovaj skup je usvojio konkretne preporuke u pogledu zakonodavne reforme, obuku zaposlenih u policiji, tužilaštvu i zdravstvenoj delatnosti, i društvene i materijalne podrške žrtvama.

Komisija o ljudskim pravima je 1994. godine stvorila prvi rodno specifični mehanizam za ljudska prava imenovavši Radhiku Coomaraswamy iz Šri Lanke za prvu specijalnu izveštačicu o nasilju nad ženama. Njena ovlašćenja su bila da traži i prima od vlada informacije o nasilju nad ženama, uključivši i nasilje u porodici, i da preporučuje mere za eliminisanje nasilja.

Prvi slučaj koji je podigao problematiku nasilja u porodici na nivo kršenja ljudskih prava iznet je pred međunarodni sud, Međuameričku komisiju o

64 J. Armatta, *Getting Beyond the Law's Complicity in Intimate Violence Against Women (Iza saučesništva prava za intimno nasilje nad ženama)*, Willamette Law Review 33/4, 1997:808

ljudskim pravima, 1998. godine. Prema argumentima iznetim u slučaju Pamela Ramjattan, vlada Trinidada i Tobaga je prekršila prava g.-đe Ramjattan kada ju je osudila zbog ubistva na smrtnu kaznu jer je propustila da razmotri olakšavajuće okolnosti povodom njenog iskustva zlostavljane žene. Njeno ispitivanje je naknadno urodilo dokazom da je bila izložena ozbiljnim oblicima nasilja u porodici tokom svih osam godina braka. Policija, pravnici pravne pomoći, zatvorske vlasti, sudovi i vlada Trinidada i Tobaga su propustili da razmotre nasilno zlostavljanje kojem su g.-đa Ramjattan i njena deca bila izložena, i uticala su na stanje njenog uma i njeno ponašanje. Po Deklaraciji, Preporuci br. 19 Komiteta (Trinidad i Tobago je ratifikovao Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena 1990. godine), Američkoj konvenciji o ljudskim pravima i Međuameričkoj konvenciji o sprečavanju, kažnjavanju i smanjivanju nasilja nad ženama, prava g.-đe Ramjattan na život, pravično suđenje, jednaku zaštitu pred zakonom i nediskriminaciju po osnovu pola bila su izrazito kršena. Činjenica da je slučaj iznet pred Komisiju je, sam po sebi, važan korak za međunarodni pokret za garantovanje ženskih ljudskih prava.

3. Priroda obaveza država članica (potpisnica) za implementaciju međunarodnog prava

Uvod: kako međunarodno pravo ljudskih prava funkcioniše?

U odeljku 2 rekli smo da postoji veliki skup međunarodnopravnih normi, političkih sporazuma, političkih smernica, preporuka i praktičnih saveta u odnosu na nasilje u porodici. Sada ćemo ih pobliže razmotriti. Šta je zapravo “međunarodno pravo”, odakle nastaje, kakve vrste obaveza sadrži? Prvo treba, dakle, da razmotrimo *formalne* aspekte međunarodnog prava. U narednom odeljku (4) bliže ćemo razmotriti *sadržaj* svih ovih normi, sporazuma i smernica. Čitalac ne bi trebalo da očekuje pravni tekst. Umesto toga, ovo je sažeti, kratki uvod u pojedine najosnovnije pojmove i koncepte bitne za razumevanje uloge koje međunarodno pravo može da ima u suzbijanju nasilja u porodici⁶⁵. U ovom odeljku razmotrićemo sledeće teme: izvore međunarodnog prava, prirodu obaveza države u okviru međunarodnog prava ljudskih prava, razlikovanje normi zavisno od njihove obavezujuće snage, način na koji međunarodno pravo može biti uvedeno u nacionalno pravo, nadziranje primene međunarodnih normi od strane međunarodnih tela i primenu normi koji se odnose na nasilje u porodici.

Izvori međunarodnog prava

Međunarodnopravne obaveze države proističu iz izvora međunarodnog prava. Ovi izvori su forme putem kojih nastaju pravila međunarodnog prava i

⁶⁵ U međunarodnom pravu izrazi nasilje u porodici i porodično nasilje se koriste naizmenično.

navedeni su u članu 38 st. 1 Statuta Međunarodnog suda pravde:

- međunarodne konvencije i ugovori koji predstavljaju pravila izričito priznata od strane država u sporu;
- međunarodni običaji, kao dokaz opšte prakse koja je prihvaćena kao pravo između država u međunarodnim odnosima; oni su, uz nekoliko izuzetaka, obavezujući za sve države;
- opšta pravna načela, kao što su “dobra vera”, koja priznaju prosveteni narodi, koja su takođe obavezujuća za sve države;
- sudske odluke, na primer međunarodnih sudova, i učenja najpozvanijih stručnjaka; ona pomažu u utvrđivanju i tumačenju pravnih pravila.

Konvencije i drugi sporazumi kao ugovori između samostalnih država

Države su suvereni pravni entiteti. Ovo znači da imaju slobodu da se ponašaju kako im najviše odgovara. Međunarodnoj zajednici nedostaje centralna zakonodavna vlast. Tako, stvaranje novog prava mora proći proces konsenzusa. Stupanjem u ugovorne odnose (ugovore ili konvencije) sa drugim državama one se mogu obavezati da se ponašaju na određeni način. Na primer, kada država, zajedno sa dvadeset drugih država u istom regionu, potpiše ugovor u kojem izjavljuje da svako ljudsko biće ima pravo na slobodu vere, to znači da je vlada te države obavezna da sprečava svaki vid verske netolerancije na svojoj teritoriji. Kada se to desi, druge potpisnice tog ugovora mogu da smatraju odnosnu državu odgovornom za to “loše ponašanje”. Ovo znači da međunarodno pravo prvenstveno ustanovljava ugovorne odnose između država ugovornica – potpisnica međunarodnog ugovora ili konvencije. Određene norme u ovom odnosu su značajne. Osnova je staro pravilo *Pacta servanda sunt*⁶⁶: svako ko ulazi u ugovorni odnos obavezan je da sprovodi odredbe ugovora u dobroj veri.

Druga opšta odgovornost je da države ugovornice treba da odmah počnu sa primenom standarda i normi koji su postavljeni ugovorom. Ovo znači da nema izgovora za obustavljanjem aktivnosti. Primera radi, argument da bi trebalo prvo da se sačeka da se poboljša ekonomska situacija nije valjan izgovor za početak primene standarda ženskih prava. Ova obaveza se često izražava terminom da država treba da primenjuje odredbe ugovora sa dužnom prilježnošću.

Treći opšti uslov je da država treba da preduzme sve odgovarajuće mere za primenu standarda ili normi međunarodnog ugovora. Ovo zavisi od formulacije odredbi međunarodnog ugovora o tome kakve mere se smatraju “odgovarajućim”. U tom pogledu možemo napraviti razliku između pozitivnih i negativnih obaveza. Pozitivna obaveza znači da je država dužna da preduzme neko činjenje; negativna obaveza znači da je država dužna da se uzdrži od određenog činjenja.

⁶⁶ Latinski: “ugovori se moraju poštovati”

U pravnoj literaturi postoji rasprava da li su međunarodni ugovori o ljudskim pravima, kao što je primera radi Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, sadrži obavezu *postizanja rezultata* ili obavezu *namere*. U prvom slučaju očekuje se određeni stepen zaštite ljudskih prava (unutar određenog vremenskog perioda). U drugom slučaju država je obavezna jedino da radi najbolje što može u cilju postizanja određenog poboljšanja tokom vremena. Iako mnogi međunarodni dokumenti govore o “postepenoj primeni”, ovo ne znači da država može da izrazi svoju nameru i da u stvari (skoro) ništa ne radi. Sve više je prihvaćeno da se pravo ljudskih prava odnosi na garantovanje određenog nivoa zaštite od kršenja ljudskih prava. Ovo znači da se na kraju računa rezultat, a ne namera.

Efekti odredbi međunarodnog ugovora na građane/građanke kao pojedince/pojedinke

.....
33

U prethodnom delu smo govorili o tome da međunarodni ugovori prvenstveno ustanovljavaju ugovorne odnose između samostalnih država. Pitanje koje se kao sledeće postavlja je da li takav ugovor ustanovljava prava za pojedince. Uobičajeno je da ugovor između dve strane ne stvara prava za treća lica (ako se dogovorite sa susedom i on vam odobri da imate pravo da na njegovom zemljištu pravite piknik, drugi ljudi iz vašeg naselja ne mogu na osnovu tog sporazuma da imaju pravo da koriste to isto zemljište za izlete). Ono što je posebno u pravu ljudskih prava jeste da je moguće da pojedinci polažu određeno pravo na osnovu takvog međunarodnog ugovora. Ovo znači: u dokumentima o ljudskim pravima države obećavaju (drugim državama, ali posredno takođe i svojim građanima) da će poštovati ljudska prava.

Pojedinačni građani mogu prvenstveno da tvrde⁶⁷ da sama država krši njena ili njena prava. Na primer: žena može da tvrdi da njena vlada krši odredbu da svaki građanin/građanka ima pravo na jednaku zaštitu pred zakonom, bez obzira na pol, ukoliko država ima Zakon o porodici kojim ženama ne daje pravo na razvod braka (dok muškarci imaju ovo pravo). U ovakvom slučaju na ljudska prava se mogu pozivati u vertikalnom odnosu (između države i pojedinačnih građana/građanki).

Ipak, kršenja ljudskih prava se ne dešavaju samo u odnosu između države i njegovih građana ili stanovnika, već takođe i između pojedinačnih građana/građanki jedne države ili između institucija ili preduzeća i individualnih ljudskih bića. U načelu je prihvaćeno da države – do određenog stepena – imaju (pozitivnu) obavezu da obezbede da se ljudska prava poštuju i u takvim (horizontalnim) odnosima. Ovo je pozitivna obaveza za koju je odgovorna država. Primera radi: država se može smatrati odgovornom da nije usvojila zakon kojim se zabranjuje silovanje u braku. Drugo je pitanje da li jedan pojedinac može biti neposredno odgovoran za kršenje ljudskog prava drugog pojedinca.

.....
⁶⁷ U daljem tekstu objasnićemo gde i kako se mogu pozivati na ljudska prava.

Primera radi: može li žena koja je seksualno uznemiravana na radnom mestu pozivati se na to da njen poslodavac krši odredbe Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena? Vratićemo se na ovu temu detaljnije u narednom odeljku.

Priroda obaveza država u kontekstu prava ljudskih prava

Kada govorimo o “međunarodnom pravu” prvenstveno mislimo na one norme koje stavljaju neku pravnu obavezu državi. Takve pravne obaveze se razlikuju od čisto moralnih obaveza ili od dužnosti koje nastaju usled vojne ili ekonomske sile. Pravne obaveze se razlikuju od drugih obaveza po tome što su, barem potencijalno, stvorene za ovlašćeno tumačenje od strane nezavisnog sudskog autoriteta i što mogu da se sprovedu silom, putem primene spoljnih sankcija.

34

Odgovornost države za ispunjavanje i primenu pravila međunarodnog prava proističe iz njenog prihvatanja da poštuje i bude vezana određenim pravilima putem učlanjivanja u međunarodnu ili nadnacionalnu organizaciju i putem prihvatanja njenih pravila postavljenih od strane država članica. Države ulaze u i stvaraju regionalne, međunarodne ili nadnacionalne organizacije i definišu i prihvataju zajednička pravila sa ciljem regulisanja njihovih odnosa u regionalnoj/međunarodnoj zajednici. Ova pravila stvaraju međunarodni pravni poredak. Njegova je karakteristika da ne postoje pravne sankcije kao u nacionalnim pravnim sistemima koje se mogu koristiti za kažnjavanje subjekata (država) za kršenje međunarodnih pravila, tako da njihova primena zavisi od volje države. Uprkos ovom nedostatku međunarodnog prava, države su obavezane na određeno ponašanje prihvatanjem određenih pravila za čije kršenje mogu biti sankcionisane primenom drugačijih sredstava nego na nacionalnom nivou, ali koja su efikasna i neprijatna, kao što su javna osuda i neodobravanje od strane drugih država članica/ugovornica ili od strane međunarodne zajednice, ekonomske i političke sankcije, izolacija iz međunarodne zajednice i isključenje iz članstva.

U srži koncepta ljudskih prava je poštovanje ljudskog dostojanstva i vrednosti svakog ljudskog bića. Ovaj koncept se odslikava u odnosu između svake osobe i društva i u tom odnosu se te bitne i univerzalne vrednosti moraju ustanoviti. U tom kontekstu, prava pojedinaca se prepoznaju u odnosu na društvo u kojem žive. Osnovni sadržaj ljudskih prava se odnosi na ovlašćenje na skup garancija koje čine prava i imaju univerzalne karakteristike. O minimalnom osnovnom sadržaju se ne može pregovarati i on pripada svim pojedincima i pojedinkama, u svim okruženjima i u svim prilikama. On označava minimalni nivo ispod kojeg država ne može da ide.

Ljudska prava podrazumevaju dva nivoa odnosa: između pojedinaca, u kojem poštovanje prava svakoga čini osnovnu dužnost, i između pojedinaca i države, u kojem država ima dužnost da poštuje, štiti i ispunjava ovlašćenja pod

pravom svakog pojedinca/pojedinke i grupe u društvu. U međunarodnim ugovorima i drugim međunarodnim sporazumima nalazimo tri različita načina da opišemo ove obaveze:

- a) Pravo da *poštuje* (negativna obaveza, na primer da ne čini mučenja; da ne toleriše nepravredna suđenja; da se uzdrži od diskriminacije zasnovane na polu);
- b) Pravo da *štiti* (pozitivna obaveza, na primer da ustanovljava skloništa za žene žrtve nasilja u porodici, da obezbeđuje zdravstvene usluge žrtvama, da finansira usluge socijalne zaštite za bavljenje problemom nasilja u porodici, da obezbeđuje trening za pripadnike policije da odgovore na slučajevne nasilja u porodici);
- c) Pravo da *ispunjava*: (pozitivna obaveza koja zahteva preduzimanje odgovarajućih mera radi obezbeđivanja ispunjavanja standarda ženskih prava, na primer da obezbeđuje pravne lekove u slučaju nepravrednog suđenja, da garantuje žrtvama nasilja u porodici pristup socijalnoj zaštiti i medicinskoj nezi).

.....
35

U oblasti nasilja u porodici, ovo znači da država ima odgovornosti ne samo da zabrani kršenje ljudskih prava žena, nego i da preduzima aktivne mere sprečavanja i zaštite. Država je obavezna da obezbedi da se nasilje u porodici neće desiti, a ako se desi, njena je dužnost da obezbedi zaštitu žrtava.

Obaveze države uključuju i obavezu izvršavanja i obavezu postizanja određenog rezultata. Obaveza izvršavanja znači i preduzimanje aktivnosti i uzdržavanje od aktivnosti. Obaveza postizanja određenog rezultata znači postizanje određenog ishoda putem aktivne primene programa i politika. Država mora da postigne neki rezultat u implementaciji ženskih ljudskih prava, eliminaciji diskriminacije i nasilja nad ženama.

Obavezujuće pravo i "meko" pravo

U prethodnom delu uglavnom smo govorili o delovima međunarodnog prava koji sadrže (više ili manje) obavezujuće norme ljudskih prava za države ugovornice – i u izvesnom obimu za pojedince, da poštuju ljudska prava drugih. Ipak, koncept međunarodnog prava sadrži više od samo ovakvih vrsta normi. Pojedine međunarodne norme su više obavezujuće od drugih: u načelu, pravne norme su najviše obavezujuće, preporuke stručnjaka i nevladinih organizacija su najslabije norme, dok su političke norme negde između.

Pravno obavezujući instrumenti stvaraju pravo koje može da proizvede pravnu akciju u slučaju nepridržavanja. Pravno neobavezujući instrumenti stvaraju zalaganja – političke ili moralne obaveze, takozvano "meko" pravo. Strogo govoreći, ono uopšte nije pravo, ali proizvodi snažno očekivanje da će njegove odredbe biti poštovane i sprovedene od strane država.

Teško je povući jasnu crtu razgraničenja između različitih normi i njihove obavezujuće snage. One se takođe mogu razlikovati od zemlje do zemlje. U svrhu ove studije napravili smo grubu klasifikaciju od jakih do slabijih normi:

- (a) Pravno obavezujuće norme: Ove norme se mogu naći u međunarodnim ugovorima⁶⁸ koji su obavezujući za države ugovornice, nadziru se od strane suda ili ugovornih tela, i (na ovaj ili onaj način) primenjivi su na pojedinačne građane/građanke. Ove norme se mogu koristiti u pravnim postupcima i/ili implementaciji. Unutar ove kategorije postoji širok raspon u pogledu obavezujuće snage. Evropska povelja o ljudskim pravima sadrži strogo pravne norme, uspostavljena je sudska kontrola i primenjiva je na građane. Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena nije kontrolisana od strane suda nego od ugovorom ustanovljenog tela; primena njenih normi na nacionalnom nivou zavisi od nacionalnog zakonodavstva; na međunarodnom nivou postoji Opcioni protokol koji sadrži procedure za pojedinačne postupke sa ugovorom osnovanim telom.
- (b) Tumačenje pravno obavezujućih normi putem sudova ili ugovornih tela: Sudovi i tela ustanovljena međunarodnim ugovorom daju tumačenja opsega i značenja pravnih normi u njihovim pojedinačnim odlukama (sudska praksa Evropske povelje o ljudskim pravima; gledišta u pojedinačnim slučajevima Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena), kao i u njihovim dokumentima opšte prirode (opšte preporuke, zaključna zapazanja). S obzirom da se ova tumačenja daju od strane tela koja nadziru primenu ovih normi, ona imaju jaku snagu. U pojedinim slučajevima tumačenje pravnih normi je od suštinske važnosti. Primera radi, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena ne sadrži posebnu odredbu o nasilju nad ženama. Ipak, Opšta preporuka br. 19 odnosno Komiteta je objasnila da je rodno zasnovano nasilje oblik diskriminacije žena koji potpada u okrilje ove Konvencije (čl. 1). U istom dokumentu, Komitet je takođe uvrstio nasilje u porodici u koncept nasilja nad ženama.
- (c) Političke norme: Direktive za (odgovarajućom i efikasnom) javnom politikom koje su sadržane u preporukama, rezolucijama i deklaracijama raznih međunarodnih tela i organa (kao Saveta Evrope ili Evropskog parlamenta) takođe nemaju pravno obavezujuću snagu. Uprkos tome, ove norme mogu biti od značajne vrednosti za ustanovljavanje konkretnih obaveza države u oblasti borbe protiv nasilja u porodici. Političke norme sa kojima se država saglasila (bivajući članicom određenog tela, potpisivanjem i sl.) mogu se koristiti radi zahtevanja sprovođenja mera koje se preporučuju. Političke norme se mogu koristiti u pravnim postupcima; one mogu dati znatno konkretniji sadržaj prvim dvema kategorijama normi. Ukoliko se država

⁶⁸ "Every treaty in force is binding upon the parties to it and must be performed by them in good faith." Vienna Conventions on the Law of Treaties, art. 26

zalaže za politički dokument koji sadrži veoma konkretne mere (primera radi, obezbeđivanje skloništa ili sigurnih kuća žrtvama nasilja u porodici), u postupku protiv države se može tvrditi da pravno obavezujuće norme koje su znatno opširnije (na primer, da se obezbede neophodne mere za zaštitu žrtava) moraju uključivati da država obezbeđuje skloništa.

- (d) Tumačenja pravno obavezujućih normi i političkih dokumenata od strane stručnjaka i međunarodnih organizacija: Ova tumačenja uopšte nisu obavezujuća, ali mogu biti veoma korisna prilikom građenja jake argumentacije u prilog zahtevanja određenih mera, ili kako bi se slučaj izneo pred sud. U raznim dokumentima na nivou Ujedinjenih nacija ili drugih međunarodnih organizacija učinjeno je jasnim da «odgovarajuća zaštita» znači ili podrazumeva «odgovarajuće usluge zaštite i podrške». Ovo znači da u ovakvim tumačenjima država ugovornica može naći konkretne smerice kako da ispuni svoje obaveze iz, primera radi, Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena.

Prevođenje međunarodnih normi u nacionalno pravo i politike

Međunarodni instrumenti za ljudska prava ne određuju tip procedure koji bi država trebalo da primeni kako bi prevela svoja međunarodna zalaganja i obaveze u odgovarajuća pravila i prava kako bi ih mogli koristiti svi pojedinci pod njenom nadležnošću. Na državi je da odluči kako će da inkorporiše međunarodno pravo u nacionalno pravo. Ipak, ukoliko država ne udovolji svojoj obavezi da ugradi norme iz ratifikovanog međunarodnog ugovora u nacionalno pravo, država će biti odgovorna drugim državama ugovornicama.

Međunarodni pravni i politički dokumenti proizvode efekte u nacionalnom pravnom sistemu i političkim šemama na nekoliko načina. Njihove odredbe se mogu inkorporirati/prevesti u nacionalne pravne odredbe. Proces inkorporacije zavisi od ustavnog poretka države. Ustavi mogu imati veoma različit odnos prema međunarodnom pravu koji se kreće iz dva ekstrema. Zbog visokog stepena i uobičajenog priznavanja standarda međunarodnog prava putem međunarodne zajednice kao celine, ima država koje smatraju da su takve odredbe iznad unutrašnjih pravnih normi i da se stoga mogu neposredno primeniti u domaćem pravnom sistemu. Ove države prihvataju primat međunarodnog prava (takozvani monistički sistem). Drugim rečima, čim država ratifikuje ili pristupi jednom međunarodnom sporazumu, ono postaje nacionalno, unutrašnje pravo te države.

Nasuprot ovome, države koje smatraju da unutrašnje pravo ima primat nad međunarodnim pravom (sa takozvanim dualističkim sistemom) prave strogu razliku između ova dva nivoa pravnih odredbi. One ne primenjuju neposredno međunarodnu odredbu ukoliko nije integrisana u nacionalni pravni sistem na način predviđen ustavom; u ovom slučaju međunarodno pravo nema

snagu prava bez prelaza putem dodatne nacionalne legislative. Država može smatrati međunarodni ugovor integrisanim u njegov nacionalni pravni sistem putem ratifikacije u parlamentu (u ovom slučaju međunarodni ugovor postaje unutrašnji pravni dokument) ili putem pozivanja na njegovu transformaciju putem usvajanja zakona ili drugog pravnog dokumenta koji bi imao isti sadržaj kao međunarodni ugovor.

Međunarodni pravni standardi se mogu prevesti u nacionalne sisteme putem neposredne primene od strane nacionalnih sudova, vladinih tela, agencija itd., i putem tumačenja primene ugovora (sudije se mogu rukovoditi međunarodnim pravom u njihovom tumačenju određene pravne norme). Nadalje, međunarodne norme mogu biti izvor inspiracije za promenu postojećih politika ili za razvijanje novih politika. Primera radi, preporuke date u Pekinškoj platformi za akciju mogu se koristiti za razvijanje nacionalnog akcionog plana za borbu protiv nasilja u porodici. Međunarodno pravo ljudskih prava se može koristiti kao vodič za postavljanje minimalnih standarda za zaštitu (na primer žrtava nasilja u porodici) koje bi trebalo da sadrži nacionalni zakon. Zalaganje za pravnu reformu može se iskoristiti za usklađivanje nacionalnog zakona sa međunarodno prihvaćenim standardima za zaštitu ljudskih prava/ženskih prava.

Samoizvršive odredbe

Ukoliko nije došlo do prevođenja onda je – pod određenim uslovima – moguće da takva norma iz međunarodnog prava proizvodi efekte u pravnom sistemu nacionalne države. Na takvu normu se može, na primer, pozvati u sudskom slučaju u kojem se tvrdi da je država ili pojedinac prekršio ljudska prava podnosioca zahteva. U pravnoj terminologiji ovakve norme nazivamo ‘samoizvršivima’ ili direktnim efektom međunarodnog prava.

Većina međunarodnih ugovora o ljudskim pravima, konvencija i drugih dokumenata nije samoizvršiva, jer su im potrebne dodatne, preciznije odredbe za neposrednu primenu. Analiza ustavnog poretka države i otkrivanje da li je njen pravni sistem monistički ili dualistički značajna je za zagovornike ljudskih prava. Specifično, dešava se da država može da koristi kao izgovor za neprimenjivanje određene međunarodne obaveze u vezi ljudskih prava da to nije moguće jer nije ugradila tu obavezu u svoj unutrašnji pravni sistem. Ali, ako ustav predviđa da ratifikovani međunarodni instrumenti ulaze u nacionalni pravni sistem i postaju njen deo, vlada ne treba da prilagođava nacionalne zakone kako bi međunarodne obaveze proizvodile efekte. U tom slučaju nacionalni sudovi i sudije mogu primenjivati te norme, bez obzira na to da li su prekopirane u nacionalne odredbe. Prema Rezoluciji 375 Generalne skupštine UN sa njene 4. sesije 1949. godine, « svaka država ima dužnost da sprovodi u dobroj veri njene obaveze koje proističu iz međunarodnih ugovora i drugih izvora međunarod-

nog prava, i ne može da koristi ustavne odredbe ili svoje zakone kao izgovor za propust da izvrši svoju obavezu » (čl. 13).

Nadzor nad primenom od strane međunarodnih tela

Svaka međunarodna i regionalna organizacija ima svoje specifične načine nadziranja da li se izvršavaju obaveze iz međunarodnih ugovora koji su dogovoreni od strane država ugovornica. Mnoge države stvaraju sisteme za nadziranje ljudskih prava koji mogu uključivati komisije za ljudska prava za istraživanje pritužbi i specijalna presuđivačka tela za saslušavanje slučajeva.

Potpisivanjem međunarodnog ugovora ili konvencije, države ugovornice se mogu istovremeno dogovoriti da ustanove nadzorni mehanizam. Primera radi, nadzorni mehanizam za Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (i Opcionog protokola Konvencije) je Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena. Na nivou Evropske unije nadzorni mehanizam za primenu prava Zajednice je Evropska komisija.

Zahtevi za ljudskim pravima se takođe mogu postavljati tokom redovnog toka građanskog ili krivičnog postupka. *Ad hoc* ili stalne komisije mogu se osnovati radi nadzora i izveštavanja o trenutnoj problematici vezanoj za ljudska prava. Primera radi, nakon Četvrte svetske konferencije o ženama u Pekingu 1995. godine vlade učesnice su prihvatile da će slati izveštaje Generalnoj skupštini UN i Generalnom sekretaru UN o nasilju nad ženama i drugim pitanjima od kritične važnosti za primenu ženskih ljudskih prava.

Primena normi koje se odnose na nasilje u porodici (neki specifični problemi)

Sve do skora, države nisu bile voljne da intervenišu u slučajevima nasilja koje se dešava unutar porodice, smatrajući ih „privatnom stvari“, te da država nema nikakvu obavezu u „privatnoj/porodičnoj“ sferi. Akti nasilja nad ženama proizvode se od strane ne-državnih aktera za čije ponašanje se država nije smatrala odgovornom. Bilo je široko prihvaćeno shvatanje da se odgovornost države prostire samo na ponašanje državnih aktera (primera radi vojnih oficira koji krše prava zatvorenika), te se stoga izvrđavalo izvođenje odgovornosti za rodno zasnovano nasilje. Zbog ovog dvojnog shvatanja odgovornosti za nasilje, žena žrtva nasilja na ulici učinjenog od strane nje nepoznate osobe ima pristup sudskoj zaštiti, dok se to pravo osporavalo ženi koja je pretučena od strane njenih najbližih, muža ili intimnog partnera u kući. U celom svetu nasilje u porodici je retko bilo procesuirano zbog ovog razlikovanja javnog i privatnog.

Uspon međunarodnog prava ljudskih prava i koncepta ljudskih prava da su svi ljudi jednaki u pogledu njihovih osnovnih ljudskih prava i da se prema njima mora jednako postupati urodila je sa široko prihvaćenom idejom da su ljudska prava iznad prava države i iznad državnog suvereniteta. Ipak, ovaj proces je

bio veoma spor i ubrzan je zahvaljujući ženskim organizacijama i zagovornicima rodne ravnopravnosti. Još uvek ima ostataka ovog razgraničenja između privatnog i javnog u pojedinim dokumentima o ljudskim pravima u pitanjima koja se odnose na žene. Na primer, Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i sloboda zabranjuje uplitanje države u privatni život koristeći kao argument uživanje i zaštitu prava na privatnost i porodični život. Ovo je takođe pokušaj da se marginalizuje problematika žena. Kada norme ljudskih prava štite sferu privatnosti i porodičnog života od spoljnog uticaja, u isto vreme ignorišu činjenicu da je privatna sfera najčešće mesto gde se dešava zlostavljanje žena.

Kao što vidimo u seriji dokumenata navedenoj u našoj Listi, prema međunarodnom pravu države su odgovorne za kršenje ljudskih prava bez obzira da li su ta kršenja prouzrokovana od strane same države (vertikalni odnos) ili od strane privatnih lica unutar države (horizontalni odnos). Koncept *dužne prilježnosti* u pogledu odgovornosti države naveden je u velikom broju međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima. Ovaj proces je počeo sa Konvencijom o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena koja je uvela afirmativne akcije državi radi sprečavanja diskriminacije čak i od strane privatnih subjekata. Država snosi odgovornost, pod međunarodnim pravom, da sprečava, istražuje i kažnjava nasilje nad ženama i da obezbeđuje da će žrtve dobiti odgovarajuću pravnu zaštitu i obeštećenje, bez obzira da li su ti akti učinjeni od strane državnih službenika ili privatnih lica (Opšta preporuka 19, čl. 8, Deklaracija o eliminaciji nasilja nad ženama, čl. 4).

Ovo poslednje je od velikog značaja za žene: često su ženska ljudska prava prekršena ne od strane same države već od prekršilaca u privatnom sektoru (radnim odnosima, trgovinskim odnosima itd.) ili u privatnoj sferi (u domu). Ovo razgraničavanje javnog/privatnog ima rodnu dimenziju, s obzirom da žene obično deluju u privatnom sektoru gde zlostavljanja kao nasilje u porodici i degradacija često nisu regulisana zakonom. U ovim situacijama odgovornost države nastaje ako država olakšava, uslovljava, prilagođava, toleriše, opravdava ili daje izgovor za lišavanja ljudskih prava od strane privatnih lica – odnosno od nedostatka državne volje da sprečava, kontroliše, ispravlja ili disciplinuje takve privatne akte putem svojih izvršnih, zakonodavnih ili sudskih organa⁶⁹. Država tako postaje odgovorna zbog *nečinjenja*, primera radi zbog neusvajanja odgovarajućih zakona i politika radi sprečavanja zlostavljanja žena u porodici. Po ovom konceptu krivica države je takođe i u ovekovečavanju nasilja putem propuštanja preduzimanja odgovarajućih mera za zaštitu ranjivih žena. Država je takođe kriva za ponavljanje nasilja kada prihvata „ubistvo zbog časti“ i poklanja muškarcima nevinost za nasilje u slučajevima ubistva supruge ili partnerke.

U svom izveštaju o nasilju u porodici⁷⁰ Specijalna izveštačica je podvukla

⁶⁹ M. Pentikainen, *The Applicability of the Human Rights Model to Address Concerns and the Status of Women (Primenljivost modela ljudskih prava na problematiku i položaj žena)*, Helsinki: University of Helsinki, 1999:96

⁷⁰ E/CN.4/1999/

tri doktrine koje su razvili naučnici i stručnjaci međunarodnog prava u bavljenju problematikom nasilja nad ženama od strane privatnih aktera. Prva, izvučena iz doktrine međunarodnog prava o odgovornosti države, je da država ima dužnost da sa dužnom pažnjom sprečava, istražuje i sankcioniše kršenje međunarodnog prava i da plaća pravičnu naknadu. Druga doktrina se odnosi na pitanje pravičnosti i jednake zaštite. Ako se pokaže da primena prava diskriminiše žrtve u slučajevima nasilja nad ženama, tada država može biti smatrana odgovornom za kršenje principa jednakosti u primeni međunarodnih standarda ljudskih prava. Konačno, stručnjaci i međunarodne organizacije za ljudska prava takođe tvrde da je nasilje u porodici jedan oblik mučenja i da se stoga treba odgovarajuće tretirati.

Primeru radi, oktobra 2000. godine Amnesty International je pokrenula svetsku kampanju protiv mučenja sa ciljem pokretanja ljudi širom sveta za borbu protiv mučenja žena. Ova organizacija tvrdi da mučenje predstavlja fundamentalno kršenje ljudskih prava žena, zabranjeno međunarodnim pravom pod svim okolnostima, čak i ako se dešava u privatnoj sferi i ako je počinjeno od strane nedržavnog aktera. Njegovi koreni su u dubokoj diskriminaciji koja nastavlja da onemogućuje žene da uživaju punu ravnopravnost sa muškarcima i ozakonjuje nasilje nad ženama. Za vreme ove kampanje, države su podsećane da imaju dužnost da obezbede da nijedna žena neće biti izložena mučenju ili zlostavljanju, bez obzira da li bi ono bilo učinjeno od strane državnih službenika ili privatnih lica. Kada država propusti da preduzme efikasne mere za zaštitu žena od mučenja, ona deli odgovornost za patnje kojima su žene izložene⁷¹.

Standard *sa dužnom prilježnošću* koji se odnosi na državnu odgovornost za akte privatnih lica detaljno je razmotren od strane Među-američkog suda za ljudska prava u slučaju Velasquez-Rodriguez koji je završen 29. jula 1988. godine. U tom slučaju vlada Hondurasa je smatrana odgovornom za kršenje ljudskih prava u slučaju nestanka. Sud je zaključio:

“Sve nezakonite radnje kojima se krše ljudska prava i koje se ne mogu direktno pripisati državi (jer se, na primer, radi o radnjama privatnog lica) mogu dovesti do međunarodne odgovornosti države ne zbog same radnje već zbog nedostatka dužne pažnje posvećene za sprečavanje kršenja ili kao odgovor na to kršenje kako to zahteva Konvencija... Država ima pravnu obavezu da preduzima razumne korake za sprečavanje kršenja ljudskih prava i da koristi sva raspoloživa sredstva za sprovođenje ozbiljne istrage u vezi kršenja izvršenog unutar njene jurisdikcije radi identifikovanja odgovornih za to kršenje, izlaganja odgovarajućoj kazni i obezbeđivanja odgovarajuće odštete žrtvi. Ova obaveza podrazumeva dužnost država ugovornica da organizuju vladin aparat i, u načelu, sve strukture u kojima se vrši javna vlast kako bi bile sposobne da sudskim putem obezbede slobodno i potpuno uživanje ljudskih prava.”

⁷¹ Amnesty International, *Broken bodies, shattered minds: Torture and ill-treatment of women (Slomljena tela, pretučeni umovi: Mučenje i zlostavljanje žena)*, Oxford: Amnesty International, 2001

4. Međunarodni pravni i politički dokumenti relevantni u oblasti nasilja u porodici

U prethodnim odeljcima upoznali smo norme i postupke, a sada ćemo predstaviti sadržaj međunarodnog prava u oblasti nasilja u porodici. To ćemo uraditi putem predstavljanja obaveza države u oblasti nasilja u porodici na tri nivoa: na nivou Ujedinjenih nacija, na nivou Saveta Evrope i na nivou Evropske unije. Osim toga, cilj ovog odeljka je da pokaže da sve države na koje se odnosi ova studija kao države članice Ujedinjenih nacija i Saveta Evrope obavezuje to članstvo. Ovo naime znači da su sve ove države pravno obavezne da ispunjavaju i primenjuju norme koje se odnose na ženska prava i eliminaciju diskriminacije i nasilja nad ženama koje proističu iz potpisanih ili ratifikovanih dokumenata Ujedinjena nacija i Saveta Evrope. Nadalje, sve zemlje su moralno i politički dužne da slede i primenjuju političke dokumente ovih organizacija u odnosnim oblastima. Iako ovi politički dokumenti nisu pravno obavezujući, njihov glavni cilj, zaštita i implementacija ljudskih prava i osnovnih sloboda, strogo utiče na oblikovanje politika svih država članica. Zemlje ovog regiona nisu članice Evropske unije, ali njena legislativa ima snažan uticaj na legislative i politike u celom regionu.

42

4.1 Nivo Ujedinjenih nacija

Dokumenti Ujedinjenih nacija su od kritične važnosti za priznavanje nasilja u porodici kao kršenja ljudskih prava po međunarodnom pravu i kao vida diskriminacije žena; takođe, i za priznavanje odgovornosti države za privatne akte nasilja nad ženama. Ovi dokumenti su različitih formi i njihova moć se kreće od obavezujućih do pravno neobavezujućih. Ipak, u pogledu njihove obaveznosti, skup dokumenata Ujedinjenih nacija u ovoj oblasti ima snažan uticaj na proširivanje međunarodnog prava na ženska prava.

Preambula Povelje Ujedinjenih nacija postavlja kao jedan od glavnih ciljeva reafirmaciju „vere u osnovna ljudska prava, dostojanstvo i vrednost svakog ljudskog bića, u jednaka prava muškaraca i žena“. Član 1 proklamuje da je jedan od ciljeva Ujedinjenih nacija postizanje međunarodne saradnje u unapređivanju i ohrabrivanju poštovanja ljudskih prava i fundamentalnih sloboda za sve bez razlike na osnovu, *inter alia*, pola. Po Povelji, prvom međunarodnom instrumentu koji se specifično odnosi na ljudska prava i jednaka prava muškaraca i žena, sve članice Ujedinjenih nacija su pravno obavezane da streme ka punoj realizaciji svih ljudskih prava i fundamentalnih sloboda. Status ljudskih prava, uključujući i cilj ravnopravnosti između žena i muškaraca je stoga uzdignut: etičko pitanje je postalo ugovorna obaveza za sve vlade i za Ujedinjene nacije.

S obzirom da su sve zemlje u regiji na koje se odnosi ova studija članice Ujedinjenih nacija, one su pravno obavezane da ispunjavaju i primenjuju sve ciljeve predviđene u Povelji Ujedinjenih nacija. Štaviše, sve ove države su ratifikovale sve međunarodne dokumente koji čine Međunarodnu povelju ljudskih

prava koja ističe njihovu posvećenost za ženska ljudska prava. Osim toga, svaka Konvencija na specifičan način obavezuje države koje su je ratifikovale da obezbede da žene i muškarci imaju jednaka prava na uživanje svih prava koje ustanovljavaju.

Međunarodna povelja ljudskih prava, kombinovana sa odnosnim međunarodnim instrumentima za ljudska prava, postavlja sveobuhvatni skup prava na koja su ovlašćeni svi, uključujući žene. Ipak, nevidljivost pojedinih vidova kršenja ljudskih prava žena, skrivenih u kulturnim obrascima i patrijarhalnoj društvenoj strukturi, potvrdila je da je nedovoljno ženama samo garantovati uživanje međunarodno potvrđenih prava. Stoga je Komisija Ujedinjenih nacija za položaj žena mnogo radila na definisanju opštih garancija nediskriminacije u ovim dokumentima sa rodne perspektive. Ovaj rad je rezultirao u jednom broju važnih deklaracija i konvencija koje štite i unapređuju ljudska prava žena. Najznačajnija je Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena.

43

Pravno obavezujuće norme Ujedinjenih nacija: Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena⁷²

Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena se smatra „međunarodnom poveljom ženskih prava“ i stoga se naziva i „Ženskom konvencijom“. Ona definiše diskriminaciju na veoma nezavisan način, pojašnjavajući da žene imaju pravo na puno i jednako uživanje svih ljudskih prava. Konvencija⁷³ ima za cilj da obezbedi ravnopravnost kao prvenstvenu obavezu država ugovornica (čl. 2) i da poboljša *de facto* položaj žena (čl. 3-24) predviđajući afirmativne akcije. Ona se bori protiv dominantne rodne ideologije (čl. 5a) putem podsticanja promene tradicionalnog stava prema ženama koji ih onemogućava u ostvarivanju njihovih prava (uključujući eliminaciju skrivenih rodni stereotipa u zakonodavstvu).

Sve zemlje u regiji su postale članice Konvencije putem ratifikacije ili pristupanja i time su prihvatile pravnu obavezu da se bore protiv diskriminacije žena. Države ugovornice su se založile da će preduzeti niz mera radi okončavanja diskriminacije žena u svim njenim oblicima, uključujući:

- Inkorporaciju principa ravnopravnosti muškaraca i žena u njihove pravne sisteme, uklanjanje svih diskriminatornih zakona i usvajanje odgovarajućih koji zabranjuju diskriminaciju žena;
- Ustanovljavanje sudova i drugih pravnih institucija radi obezbeđenja efi-

⁷² Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW), G.A. res. 34/180, 34 U.N. GAOR Supp. (No. 46) at 193, U.N. Doc. A/34/46, stupila na snagu 3. septembra 1981. godine

⁷³ Vidi opširnije o značenju „Ženske konvencije“ u: Report Committee on the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, *The UN Women's Convention in the Netherlands in 1997* (Izveštaj Komiteta o Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, *Ženska konvencija UN u Holandiji u 1997. godini*) Den Haag: Ministerie van SZW

kasne zaštite žena od diskriminacije; i

- Obezbeđivanje eliminacije svih radnji diskriminacije žena od strane pojedinaca, organizacija i preduzeća.

Mnoge od ovih obaveza država ugovornica su pozitivne obaveze, i one treba da su:

- Orijentisane na rezultat (nije dovoljno samo „učiniti sve napore“ ili „učiniti najbolje“ – Konvencija traži da se „preduzmu sve potrebne mere“ koje imaju za rezultat nameravani efekat. Takve mere uključuju afirmativne akcije, ustanovljavanje i jačanje nacionalnih mehanizama, ulaganje u istraživanje i savetodavne usluge, nadziranje rezultata, saradnju sa ženskim pokretom itd. Obaveza preduzimanja konkretne akcije mora imati za rezultat poboljšanje položaja žena. U oblasti borbe protiv nasilja u porodici ovo znači da država ugovornica treba, primera radi, da obezbedi ženama žrtvama nasilja u porodici pristup sudskoj zaštiti i zdravstvenoj nezi, da organizuje obuku policijskih službenika i podržava SOS telefone za žrtve nasilja u porodici);
- Preduzete bez odlaganja (na primer, država ugovornica ne može da odloži svoju obavezu obezbeđivanja zaštite žrtvama nasilja u porodici izgovarajući se teškom ekonomskom situacijom ili ekonomskom krizom);
- Sa dužnom prilježnošću⁷⁴;
- Postepeno primenjuju – države učesnice moraju pokazati napredak u primeni Konvencije; stoga one imaju obavezu da dostavljaju periodične izveštaje o tome da li je ili nije učinjen napredak; više politike i različite politike očekuju se od razvijenih zemalja nego od zemalja u razvoju; osnovno je da je primena počela; obaveza uključivanja zabrane diskriminacije u zakone mora se sprovoditi u svakom slučaju;
- Sa obzirom na promenljive društvene okolnosti – odredbe Konvencije se moraju tumačiti na dinamički način, s obzirom da obaveze vremenom evoluiraju. Primera radi nakon što je država članica usvojila Zakon o borbi protiv nasilja u porodici, mora redovno analizirati njene odredbe i vršiti izmene i prilagođavanja ako su potrebna na osnovu promenjenih okolnosti);
- Primenjuju se u dobroj veri – država je obavezna da tumači Konvenciju prema namerama njenih pisaca.

Konvencija ima izuzetno veliki broj potpisnika. Do marta 2005. godine pristupilo joj je 180 država, preko 90 procenata članica Ujedinjenih nacija. U isto vreme, ovo je konvencija o ljudskim pravima sa najvećim brojem datih rezervi. Jedan broj država je dao rezerve na određene članove Konvencije polazeći od stanovišta da se nacionalni zakoni, tradicija ili kultura ne podudaraju sa principima Konvencije, što im je poslužilo kao podloga da opravdaju datu rezervu na

⁷⁴ Korišćenje ovog principa u oblasti nasilja u porodici objašnjeno je u odeljku 3.7

toj bazi. Pojedine države su dale rezervu na član 2 koji osuđuje diskriminaciju žena u svim vidovima, iako njihovi ustavi ili zakoni zabranjuju diskriminaciju. U tim slučajevima postoji stoga sukob između ustavnih odredbi države i date rezerve na Konvenciju.

Države koje su ratifikovale ili pristupile Konvenciji pravno su obavezne da sprovedu njene odredbe u praksi. One su takođe dužne da dostavljaju nacionalne izveštaje barem svake četiri godine o merama koje su preduzele u cilju saglasnosti sa ugovornim obavezama. Zbog načelno prihvaćenog stava da Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena sadrži obaveze postizanja rezultata, ima mišljenja da ima direktan efekat i da se njene odredbe mogu neposredno primeniti ako se na njih pozove prilikom sudskog postupka. Takođe se smatra da se Konvencija tiče horizontalnih odnosa između samih građana. S obzirom da član 2 predviđa da je obaveza na vladi da aktivno obezbeđuje sprovođenje principa nediskriminacije, zahteva se, gde je to moguće, da se postigne horizontalni efekat Konvencije.⁷⁵

.....
45

Nadzorni mehanizam za Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (i Opcionog protokola na Konvenciju) je Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena, stručno telo ustanovljeno 1982. godine. Ono nadzire napredovanje žena u onim državama koje su ugovornice Konvencije; kontroliše primenu nacionalnih mera za ispunjavanje ovih obaveza; pregledava nacionalne izveštaje koji se dostavljaju od strane država ugovornica u roku od godinu dana od dana ratifikacije ili pristupanja, i nakon toga svake četiri godine. Ovi izveštaji koji pokrivaju nacionalne akcije preduzete za poboljšanje položaja žena predstavljaju se Komitetu od strane predstavnika vlada. Komitet takođe daje preporuke o bilo kom pitanju koji se tiče žena a za koje se smatra da bi države ugovornice morale da posvete više pažnje.

Kao međunarodni ugovor Ujedinjenih nacija, koji postavlja članicama ugovornicama dugačku listu obaveza da preduzmu „sve odgovarajuće mere“, Konvencija ima veliki politički značaj koji je povećan nakon usvajanja Opcionog protokola na Konvenciju i Opštu preporuku br. 19. Komiteta.

Opcioni protokol na Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena⁷⁶

Uprkos svom velikom značaju u kodifikaciji međunarodnih pravnih standarda za žene i širokoj prihvaćenosti od strane zajednice Ujedinjenih nacija, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena ima slabosti. Njoj nedostaju mehanizam za sprovođenje i sudska supervizija. Na nacionalnom nivou primenljivost njenih normi zavisi od nacionalnog zakonodavstva; nacionalni zakoni često propuštaju da garantuju ženska ljudska prava a sudovi često

.....
⁷⁵ Vidi detaljnije o vertikalnim i horizontalnim efektima Konvencije u holandskom slučaju : Op.cit.

⁷⁶ Stupio na snagu 10. decembra 2000. godine. Do 7. januara 2005. godine imao je 71 ugovornicu i 76 potpisnika.

propuštaju da koriste ustavne i zakonske vidove zaštite koji su dostupni. Na međunarodnom nivou postojeći postupci za unapređenje primene Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena koji se sastoje u izveštavanju od strane ugovornica i usvajanju „opštih preporuka“ od strane Komiteta za nadzor nad ovom Konvencijom suviše su slabi instrumenti za izvođenje pravne odgovornosti država u ovoj oblasti.

Kao rezultat kampanje žena širom sveta kojom se zahtevaju procedure koje će omogućiti ženama da se žale na kršenje Konvencije kada nema dostupnog pravnog leka na nacionalnom nivou, Ujedinjene nacije su usvojile Opcioni protokol na Konvenciju. On ženama nudi međunarodne pravne lekove i mogućnost za postizanje pravde u pojedinačnim slučajevima i za postizanje šireg uticaja putem ohrabririvanja vlada da preduzmu potrebne aktivnosti na nacionalnom nivou.

46

Opcioni protokol može biti ratifikovan samo od strane države koja je već ugovornica Konvencije. Ratifikovanjem Protokola država priznaje nadležnost Komiteta da prima i razmatra žalbe od pojedinaca ili grupa unutar njene jurisdikcije. Opcioni protokol predviđa dve vrste postupka: komunikacioni postupak koji omogućuje ženama i grupama da podnose žalbu zbog kršenja prava garantovanih Konvencijom o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena; i istražni postupak koji omogućuje samom Komitetu da inicira istragu o situacijama ozbiljnog ili sistematskog kršenja ženskih prava unutar određene jurisdikcije bez prethodnog dobijanja žalbe.

Podnesak se može dostaviti neposredno od strane žrtve/pojedinke ili grupe žrtava čija su prava garantovana Konvencijom ugrožena ili od strane drugih pojedinaca ili grupa u ime žrtava. Zahteva se da su prethodno iscrpljeni svi dostupni pravni lekovi na nacionalnom nivou, ali se uvode i neki značajni izuzeci. Primera rad, Komitet može da podnese argument iscrpljenosti ako: ne postoji efikasan pravni lek; ako postupci traju neopravdano dugo; ako je žrtva bila sprečena da koristi postupak putem pretnje ili nanošenjem povrede; ili kada je zbog visokih finansijskih troškova taj postupak nedostupan.

Kada Komitet donese odluku može da preporuku državi ugovornici. Država ima šest meseci da podnese informaciju o preduzetim merama na osnovu te preporuke. Ipak, odluka Komiteta nije obavezujuća. Snaga odluke nalazi se u angažmanu i aktivnostima zagovornika/ca ženskih ljudskih prava, civilnog društva i međunarodne zajednice koji mogu da vrše pritisak na državu da ispunji svoje obaveze koje proističu iz osnovnih obavezujućih međunarodnih ugovora o ljudskim pravima.

Opcioni protokol ima veliki značaj u tumačenju prava koja proističu iz Konvencije i u pobližem određivanju koraka koji bi trebalo da se preduzmu radi primene tih prava u specifičnim situacijama. Ti koraci mogu da uključe pravne lekove za pojedinačne žene, kao što su obeštećenje, ili sistematske mere, kao što su promena zakona, usvajanje određene vrste politike ili obezbeđivanje određenih usluga. Odluke Komiteta stvaraju sudsku praksu koja ima praktič-

ni značaj za Konvenciju u izvođenju konkretne pravne odgovornosti država ugovornica. U tom smislu stanovište Komiteta u slučaju *A.T. v Mađarska*⁷⁷ doprinelo je značajnom napretku u oblasti borbe protiv nasilja u porodici. Ovaj slučaj je definitivno ukazao na odgovornost države ugovornice Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena da odgovara na nasilje u porodici i da preduzima efikasne mere radi zaštite žena od nasilnih radnji privatnih lica. Jačanjem principa odgovornosti za kršenje, Opcioni protokol je osnažio efikasnost Konvencije kao sredstva za obezbeđenje ženskih ljudskih prava.

G-đica A.T. podnela je 2003. godine Komitetu za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena žalbu tvrdeći da je žrtva kršenja članova 2(a), (b) i (e), 5(a) i 16 Konvencije učinjene od strane Mađarske. Podnosilac podneska je hitno zahtevala efikasne interne mere zaštite kao žrtve nasilja u porodici. Ona je tvrdila da su ona i njeno dvoje dece u prethodne četiri godine bili izloženi stalnom nasilju u porodici i ozbiljnim pretnjama od strane njenog nevenčanog supruga. Ona je izjavila da nije otišla u sklonište jer nijedno u zemlji nije opremljeno za bavljenje decom sa invaliditetima što je bio slučaj sa njenim detetom. Ona je pokrenula građanski postupak radi razdvajanja imovine, koji je bio suspendovan, kao i dva krivična postupka zbog slučajeva premlaćivanja i zlostavljanja što su doveli do telesnih povreda. Uprkos ovim inicijativama, mađarske vlasti nisu preduzele nikakvu aktivnost kako bi je zaštitile od nasilnika.

Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena je ocenio da je Mađarska, kao država ugovornica Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena i Opcionog protokola na Konvenciju, propustila da izvrši svoje obaveze i stoga je prekršila prava podnosioca podneska garantovanih gore pomenutim članovima Konvencije. Komitet je dao preporuke državi za preduzimanjem hitnih i efikasnih mera radi garantovanja fizičkog i mentalnog integriteta A.T. i njene porodice, obezbeđivanja sigurnog porodičnog okruženja za A.T., odgovarajuće podrške za decu i pravne pomoći, kao i dodeljivanja srazmernog obeštećenja žrtvama za pretrpljenu fizičku i mentalnu štetu. Takođe, državi su date opšte preporuke:

- Da poštuje, štiti i ispunjava ženska prava, uključujući njihova prava na slobodu od svakog oblika nasilja, uključujući zastrašivanje i pretnje nasiljem;
- Da obezbedi žrtvama nasilja u porodici maksimalnu zakonsku zaštitu delovanjem sa dužnom prilježnošću u cilju sprečavanja i reagovanja na takvo nasilje nad ženama;
- Da preduzme sve neophodne mere u cilju obezbeđivanja neodložne primene i evaluacije nacionalne strategije za sprečavanje i efikasno reagovanje na nasilje unutar porodice;
- Da obezbeđuje stalnu obuku za sudije, pravnike i službenike koji izvršavaju zakon;

⁷⁷ Communication No. 2/2003, Ms. A.T. v. Hungary, (A.T. protiv Mađarske). Stanovište usvojeno 26. januara 2005. godine na 32. sednici Komiteta.

- Da istražuje sve slučajeve nasilja u porodici i da privede nasilnike pravdi;
- Da žrtvama nasilja u porodici obezbeđuje bezbedan i brz pristup pravdi uključujući besplatnu pravnu pomoć;
- Da obezbeđuje rehabilitacione programe za nasilnike.

Tumačenje pravno obavezujućih normi od strane ugovornih tela: Opšta preporuka br. 19 Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena⁷⁸

48

Opšta preporuka br. 19 dodata je radi jačanja Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena kao sredstva za obezbeđenje ženskih ljudskih prava, naročito u oblasti nasilja u porodici. Ona jasno ističe da je nasilje u porodici uključeno u Konvenciju iako nije izričito pomenuto. Nadalje, ističe da definicija diskriminacije uključuje „rodno zasnovano nasilje koje je neposredno usmereno protiv žene zato što je žena ili koje nesrazmerno pogađa žene. Ono uključuje radnje koje dovode do fizičke, mentalne ili seksualne povrede ili patnje, pretnje takvim radnjama, prinudu i druge vidove lišavanja slobode”. Ova Preporuka je prva zvanična interpretacija međunarodnog ugovora o ljudskim pravima koja zabranjuje nasilje nad ženama. Opšta preporuka br. 19 zahteva od država ugovornica da preduzmu neophodne mere radi prevladavanja nasilja u porodici a koje bi trebalo da uključe usvajanje specifične legislative o nasilju u porodici uključujući i krivične sankcije i građanske pravne lekove.

Opšta preporuka br. 19 takođe sugeriše jedan broj preventivnih mera (uključivši javno informisanje i obrazovne programe radi promena stavova koji se tiču socijalnih uloga i položaja žena i muškaraca) i zaštitnih mera (uključujući izbeglice, usluge pravnog savetovaništva, rehabilitacije i podrške ženama koje su žrtve nasilja i koje su pod rizikom od nasilja). Države ugovornice bi trebalo da izveštavaju o svim oblicima rodno zasnovanog nasilja, uključujući podatke o slučajevima svakog vida nasilja i o efektima takvog nasilja na žene žrtve. Takođe bi trebalo da nadziru i stalno revidiraju aktualnu efektivnost mera tako da se preduzme njihova modifikacija kada je to potrebno.

Političke norme Ujedinjenih nacija:

Deklaracija o eliminaciji nasilja nad ženama⁷⁹

Deklaracija o eliminaciji nasilja nad ženama (Declaration on the Elimination of Violence Against Women/DEVAW), usvojena 1993. godine široko definiše nasilje nad ženama i priznanje da se može desiti u porodici. Iako nema pravno obavezujući snagu, njene odredbe su od velikog značaja u ustanovljavanju

⁷⁸ U.N.DocA/47/38(1992)

⁷⁹ A/Res/48/104

konkretnih obaveza države članice Ujedinjenih nacija u oblasti borbe protiv nasilja u porodici. Ona je univerzalna pogledu domašaja i priznata je kao izvor međunarodnog prava.

Deklaracija konkretizuje akcije koje bi država trebalo da preduzme radi eliminisanja nasilja koje se dešava u privatnoj sferi: mora razviti odgovarajuće krivično zakonodavstvo; mora razmotriti razvijanje nacionalnih planova akcije za eliminisanje nasilja nad ženama; u svetlu dostupnih resursa mora obezbediti društvene usluge za žene žrtve nasilja; mora preduzeti mere kako bi obezbedila da javni službenici koji treba da primenjuju zakone imaju odgovarajuću obuku senzibilisanja prema potrebama žena; i mora obezbediti odgovarajuće resurse iz vladinog budžeta radi borbe protiv nasilja u porodici. Deklaracija pojašnjava da se aktivnosti država ugovornica mogu meriti međunarodnim standardima koji jasno artikulišu strategiju za eliminaciju nasilja nad ženama u porodici.

Rezolucija Komisije UN za ljudska prava 2003/45, Eliminacija nasilja nad ženama⁸⁰

U svojoj Rezoluciji 2003/45 pod nazivom Eliminacija nasilja nad ženama, Komisija UN za ljudska prava osuđuje sve radnje nasilja nad ženama i afirmiše da ono predstavlja kršenje ženskih ljudskih prava. Komisija ističe da „svi oblici nasilja nad ženama koji se dešavaju u kontekstu *de jure* i *de facto* diskriminacije žena i njihovog podređenog položaja u društvu često podstiču zbog prepreka sa kojima se žene suočavaju kada traže pravnu zaštitu od države“. Rezolucija podseća države na njihove obaveze iz Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena i podstiče države koje još nisu ratifikovale Konvenciju i njen Opcioni protokol da to urade. Osim toga, ona naglašava da vlade imaju „afirmativnu obavezu da unapređuju i štite ljudska prava žena i devojčica i da moraju sa dužnom prilježnošću sprečavati, istraživati i kažnjavati sve akte nasilja nad ženama i devojčicama“.

Model zakonodavstva o nasilju u porodici od strane
Specijalne izveštačice o nasilju nad ženama⁸¹

Godine 1996. Specijalna izveštačica o nasilju nad ženama uključila je u svoj izveštaj Model zakonodavstva o nasilju u porodici. Model uključuje definiciju nasilja u porodici, mehanizme žalbe, obaveze sudskih službenika, krivični i građanski postupak, i odredbe u pogledu hitnih i ne-hitnih usluga, obuke pripadnika policije i pravosudnih organa, i savetnika. Ovaj okvir modela zakona ističe sve važne elemente koji su bitni za sveobuhvatnu zakonsku regulativu nasilja u porodici. Cilj je da posluži kao vodič za skiciranje piscima zakona i organizacijama koje lobiraju za donošenje zakona u ovoj oblasti. Cilj ove legis-

⁸⁰ E/CN.4/2003/L.11/Add.4

⁸¹ E/CN.4/1996/53/Add.2, 2. februar 1996. godine

lative je usklađivanje sa međunarodnim standardima koji sankcionišu nasilje u porodici i ustanovljavaju specifične zakone koji zabranjuju nasilje nad ženama unutar interpersonalnih i porodičnih odnosa. Ovaj model sadrži širok spektar fleksibilnih i brzih pravnih lekova radi obeshrabrivanja nasilja u porodici i zaštite žena tamo gde se takvo nasilje desilo. Model takođe treba da doprinese boljem razumevanju unutar zajednice nastanka i uzroka nasilja u porodici i njenom ohrabririvanju u učestvovanju u borbi protiv nasilja u porodici.

Pekinška platforma za akciju

Pekinška platforma za akciju daje pregled mnogih specifičnih aktivnosti vlada, nevladinih organizacija, privatnog sektora, obrazovnih institucija i drugih subjekata koje treba da preduzmu u cilju suprotstavljanja i borbe protiv nasilja nad ženama. Ove aktivnosti uključuju i jačanje odgovora nacionalnog pravnog sistema na nasilje u porodici. Vlade su bile dužne da preduzmu mere u ovoj oblasti i da do 2000. godine proslede izveštaj o napretku Generalnom sekretaru UN. Ovi izveštaji su razmotreni na 23. specijalnoj sesiji Generalne skupštine UN 2000. godine «Žene 2000: rodna ravnopravnost, razvoj i mir za 21. vek». Završni dokument je izvestio o dostignućima i preprekama u ostvarivanju ciljeva predviđenih Pekinškom platformom u svim kritičnim oblastima, uključujući i nasilje u porodici, i dao preporuke državama članicama. U oblasti nasilja u porodici, kao prioritetno pitanje preporučeno je preispitivanje i revizija zakonodavstva i preduzimanje drugih potrebnih mera, uz formiranje odgovarajućih mehanizama kako bi se obezbedilo da sve žene uživaju zaštitu od nasilja u porodici, koje treba da se tretira kao krivično delo kažnjivo zakonom (čl. 69).

4.2 Nivo Saveta Evrope

Savet Evrope, regionalna međuvladina organizacija, usmerila je svoju pažnju na zaštitu ljudskih prava od svog osnivanja 1948. godine. Trenutno okuplja 46 država članica.⁸² Sistem ljudskih prava Saveta Evrope zasnovan je na međunarodnim ugovorima koji definišu obavezu država članica, i na neobavezujućim dokumentima, kao što su direktive, preporuke i rezolucije. Ugovori Saveta Evrope o ljudskim pravima su Konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (tzv. Evropska konvencija), usvojena 1950. godine, stupila na snagu 1953. godine, zatim Evropska socijalna povelja iz 1965. godine i Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nehumanog ili ponižavajućeg tretmana ili kažnjavanja iz 1989. godine. Evropska konvencija ima specifičnu težinu za države članice i njena je ratifikacija postala *de facto* politički uslov za stupanje u članstvo Saveta Evrope. Sve države članice Saveta Evrope moraju da inkorpori-

⁸² Sve države na Zapadnom Balkanu su članice Saveta Evrope.

šu Evropsku konvenciju u svoje nacionalno zakonodavstvo. Konvencija ima neposredni efekat na domaće zakone i stoga sudovi na nacionalnom nivou mogu razmatrati odredbe Konvencije.

Evropska konvencija sadrži relativno snažne mehanizme za sprovođenje sa specijalnim sudom (Evropskim sudom za ljudska prava sa sedištem u Strazburu), individualnim žalbenim postupkom i Savetom ministara koji nadzire da li se država stvarno pridržava sudskih odluka Suda. Evropski sud za ljudska prava nije zamena za nacionalne sudove već je pomoćno sredstvo nacionalnim sistemima za očuvanje ljudskih prava. Pravno na dostavljanje peticije Evropskom sudu za ljudska prava imaju i pojedinci i nevladine organizacije država članica, ali se od njih zahteva da prethodno iscrpe sva domaća sredstva kako bi se slučaj mogao razmatrati od strane Evropskog suda. Konačne odluke Suda su pravno obavezujuće za države kojih se tiču.

U slučaju C.R. protiv Velike Britanije (No. 20190), presuda od 22. novembra 1995. godine, postavilo se pitanje silovanja u braku. Podnosilac molbe je tvrdio da presudom kojom je osuđen zbog silovanja njegove supruge prekršen član 7. Evropske konvencije, jer po njegovom mišljenju njegovim ponašanjem nije počinjen zločin. Ovaj argument je odbačen od strane Evropskog suda sledećim rečima: "...odbacivanje neprihvatljive zamisli o mužu koji je imun protiv optužbe za silovanje svoje supruge je u skladu ne samo sa civilizovanim konceptom braka već takođe, i iznad svega, sa osnovnim ciljevima Konvencije, u čijoj je srži poštovanje ljudskog dostojanstva i ljudske slobode." (para. 42)

Dokumenti o ljudskim pravima Saveta Evrope se pozivaju na principe ugovora Ujedinjenih nacija i drugih dokumenata prema kojima je nasilje nad ženama kršenje osnovnih ljudskih prava. Član 14 Evropske konvencije navodi da će «uživanje prava i sloboda postavljenih ovom Konvencijom biti obezbeđeno bez diskriminacije po bilo kakvoj osnovi kao što je pol...». Konvencija garantuje pravo na život (čl. 2), pravo na slobodu i sigurnost pojedinca (čl. 5) i pravo na slobodu od mučenja, nehumanog ili ponižavajućeg tretmana (čl. 3). Takođe, ističe pravo žene na efikasno pravno sredstvo pred nacionalnim vlastima ako su njena prava prekršena (čl. 13).

Komitet ministara je usvojio nekoliko preporuka državama članicama koje se odnose na nasilje u porodici. Ova problematika je takođe bila tema Treće, Četvrte i Pete Evropske ministarske konferencije. Treća Evropska ministarska konferencija o ravnopravnosti žena i muškaraca u 1993. godini bila je posvećena strategijama za eliminaciju nasilja nad ženama kao vidu kršenja ljudskih prava. Konferencija je usvojila Deklaraciju o politikama za borbu protiv nasilja nad ženama u demokratskoj Evropi.⁸³ Završni izveštaj je okončan 1998. godine i uključio je preporuke za borbu protiv nasilja nad ženama i na nacionalnom i na međunarodnom nivou. Ove preporuke uključuju zakonodavnu i sudsku reformu i reformu sistema sprovođenja zakona.

⁸³ EG-S-VL (98)

Parlamentarna skupština Saveta Evrope je 2000. godine usvojila Preporuku 1450 kojom je preporučila stvaranje evropskog programa za borbu protiv nasilja u porodici. Ovaj program bi uključivao, između ostalog, harmonizaciju nacionalnih zakonodavstava sa pravom Evropske unije i obezbeđivanje zaštite žrtava putem pravnog sistema. U svojoj Preporuci⁸⁴ usvojenoj 2002. godine Parlamentarna skupština je naglasila da je nasilje u porodici najčešći vid nasilja nad ženama te da njegove posledice utiču na mnoge oblasti života žrtava kao što su stanovanje, zdravlje, obrazovanje i sloboda na život bez straha. Preporuka ističe da se nasiljem u porodici krši krivično pravo i stoga Parlamentarna skupština podstiče države članice «da priznaju da imaju obavezu da sprečavaju, istražuju i kažnjavaju akte nasilja u porodici i da obezbeđuju zaštitu žrtvama».

U 2004. godini Parlamentarna skupština je usvojila Preporuku 1681 «Kampanja za borbu protiv nasilja nad ženama u Evropi»⁸⁵ zabrinuta zbog razmera i eskalacija nasilja u porodici nad ženama. Istakla je da je ovo ozbiljan problem koji se odnosi na sve države članice Saveta Evrope. «Akutna priroda ovog problema mora primorati države članice Saveta Evrope da posmatraju nasilje u porodici kao nacionalni politički prioritet i da se bave s njime u širem političkom okviru, uz učešće vlade, parlamenta i civilnog društva. Države članice imaju obavezu pod međunarodnim pravom da deluju sa dužnom prilležnošću radi preduzimanja efektivnih koraka za okončanje nasilja nad ženama, uključujući nasilje u porodici, i zaštitu žrtava. Ako ne žele da se smatraju odgovornim, države moraju preduzimati efikasne mere sprečavanja i kažnjavanja takvih radnji od strane privatnih lica i da štite žrtve.» (čl. 2). Skupština zagovara da se «akti nasilja u porodici definišu kao krivično delo, da se žrtvama obezbeđuje bolja pravna, psihološka i finansijska zaštita i da se proglasi Evropska godina protiv nasilja u porodici kako bi se osiguralo da takvo nasilje više ne bude tabu tema.» (čl. 3).

4.3 Nivo Evropske unije

Evropska unija (EU) je specifična nadnacionalna organizacija sa 25 država članica⁸⁶. Principi prava Evropske unije, znanog kao pravo Zajednice (Community Law), imaju direktnog efekta na nacionalne sudove, s obzirom da pravo Zajednice ima viši položaj u odnosu na nacionalna prava država članica Evropske unije. Glavni izvori prava Zajednice su ugovori i direktive. Mehanizam za njegovo sprovođenje je Evropska komisija. Evropska unija dozvoljava pojedincima i grupama da podnose žalbe i peticije Evropskoj komisiji i Evropskom

⁸⁴ No. 1582 (2002)1

⁸⁵ Skupštinska rasprava od 8. oktobra 2004. godine (32. zasedanje) (Vidi: Doc 10273, izveštaj Komiteta o jednakim mogućnostima za žene i muškarce, izvestilac: g. Branger). Tekst usvojen od strane Skupštine 8. oktobra 2004. godine (32. zasedanje)

⁸⁶ U vreme završetka ove studije, početkom 2007. godine, EU je dobila dve nove članice, Rumuniju i Bugarsku, te od januara 2007. godine broji ukupno 27. zemalja.

parlamentu o specifičnim slučajevima kršenja ljudskih prava i neusklađenosti sa pravom Zajednice. Ipak, Evropska komisija ne može da donosi obavezujuće presude kojima bi se obezbedilo oslobađanje od kršenja individualnih prava. Evropski sud pravde ima jurisdikciju nad slučajevima podnetim od strane država članica protiv druge države članice zbog kršenja ugovora, od strane institucija EU protiv države članice i od strane građana/ki ili organizacije protiv institucija EU. Sud ne arbitrira u slučaju podnošenja žalbi od strane pojedinaca protiv države članice.

Evropska unija upućuje na rodnu ravnopravnost putem brojnih direktiva, rezolucija, preporuka i akata objavljenih od strane Saveta Evropske unije, Evropske komisije i Evropskog parlamenta. Evropski parlament je 1986. godine usvojio Rezoluciju o nasilju nad ženama⁸⁷. Ona poziva na pravno priznavanje silovanja u braku i obuku onih koji dolaze u kontakt sa žrtvama nasilja u porodici, i preporučuje da se ženama obezbedi pravna pomoć. Godine 1997. Evropski parlament je usvojio Rezoluciju o potrebi ustanovljavanja kampanje širom EU za nultu toleranciju prema nasilju nad ženama⁸⁸. Od 1998. godine Predsedništvo EU stavlja problematiku nasilja u porodici na političku agendu. Od tada je usvojeno niz preporuka koji se uglavnom bave ovim pitanjem. Osim toga, Evropska kampanja protiv nasilja u porodici pokrenuta je 1999. godine.

Na konferenciji EU o nasilju nad ženama održanoj iste godine formirano je pet ekspertskih foruma za istraživanje pojedinih aspekata nasilja u porodici: rasprostranjenost, uzroci i posledice, pravne mogućnosti za borbu protiv nasilja u porodici, sprečavanje, pomoć organizacijama i saradnja sa institucijama i evropskim mrežama, i rad sa nasilnicima. Konferencija je usvojila Preporuke ekspertskih foruma⁸⁹ državama članicama.

Ekspertski EU sastanak o nasilju nad ženama održan 1999. godine skicirao je preporuke za zajedničke modele akcija u potpori borbi protiv nasilja⁹⁰. One se bave programima tretmana za muškarce koji koriste nasilje, pravnim postupcima i istraživanjima o nasilju. Skup je naglasio da je nasilje u porodici zločin i da treba da bude predmet krivičnog postupka koji ne smeju da budu zamena za programima tretmana za muškarce nasilnike.

Predlog Evropskog parlamenta i Direktiva Saveta o pravu građana/ki EU i članova njihovih porodica da se slobodno kreću i nastanjuju unutar teritorije država članica⁹¹ daju objašnjenje da član koji govori o «razvodu ili poništenju braka ne povlači za sobom gubitak prava stanovanja članova porodica građana/ki EU koji nisu državljanima država članica» treba da pokriva situaciju nasilja u porodici. Ekonomski i socijalni komitet je preporučio da ova formulacija treba da bude eksplicitnija i da se odnosi, između ostalog, “na porodicu, nasilje u po-

⁸⁷ Doc. A2-44/86 u Službenom listu Evropske zajednice, vol. 29, no. C. 176, 23, 25-26 (14 July 1986)

⁸⁸ A4-0250/1997

⁸⁹ http://europa.int.eu/comm./employment_social/equ_opp/colognerec_en.html

⁹⁰ <http://presidency.finland.fi/netcomm/news/showarticle1871.html>

⁹¹ COM/2001/0257

rodici ili rodno zasnovano nasilje, po prirodi i psihičko i fizičko”.

Analizirajući implementaciju od strane država članica, Savet Evropske unije je izdao izveštaj o problematici nasilja u porodici⁹². Izveštaj uključuje nacrt zaključaka Saveta koji se odnose na indikatore nasilja u porodici i listu indikatora pripremljenog od strane danskog Predsedništva radi procenjivanja usklađenosti država članica sa odredbama Pekinške platforme za akciju koje govore o nasilju u porodici.

5. Registar međunarodnih normi: kako je nastao i ko je učestvovao u njegovoj izradi?

Registar međunarodnih normi koje se odnose na nasilje u porodici kreiran je od strane ekspertkinje za međunarodno pravo Rikki Holtmaat, uz pomoć Zahre Achouak El Idrissi i Margreet de Boer, koordinatork projekta Humanističkog komiteta za ljudska prava (HOM), a u saradnji sa lokalnim koordinatori-
ma/koordinatorkama i njihovim mentorkama u ovom projektu.

Kreiranje liste vršeno je kroz sledeće aktivnosti:

1. Pregled relevantnih dokumenata,
2. Kreiranje tabele za popis definicija, normi i instrukcija iz dokumenata u vezi sa nasiljem u porodici,
3. Analiza dokumenata prema određenim pitanjima,
4. Kreiranje registra međunarodnih normi u pogledu nasilja u porodici.

Nakon pregleda relevantnih dokumenata, izvršena je njihova analiza vezano za sledeća pitanja⁹³:

1. Da li dokument sadrži definiciju nasilja u porodici? Ako da, kako ona glasi?
2. Da li dokument propisuje ili preporučuje da određene pravne norme u vezi nasilja u porodici treba da budu predviđene?
3. Da li dokument propisuje ili preporučuje da se predvide određena pravna sredstva ili procedure⁹⁴ u pogledu zaštite od nasilja u porodici?

⁹² Review of the implementation by the Member States and the EU institutions of the Beijing Platform for Action, Draft Council Conclusions [Revizija primene Pekinške platforme za akciju od strane država članica i institucija EU, Nacrt zaključaka Saveta](13348/02), 12 October 2002

⁹³ Ovaj spisak pitanja proistekao je iz Tabele o normama o nasilju nad ženama koji su konstruisali Ineke Boerefijn i dr. u Izveštaju: I. Boerefijn, M.M. van der Liet-Senders & T. Loenen, *Het voorkomen en bestrijden van geweld tegen vrouwen. Een verdiepend onderzoek naar het Nederlandse beleid in het licht van de verplichtingen die voortvloeien uit het Vrouwenverdrag*, Den Haag: Min. SZW 2000. (Rezime tog izveštaja bio je objavljen kao dodatak trećem periodičnom izveštaju Holandije CEDAW Komitetu - CEDAW C/net/3, 25. sesija Ovoj listi dodata je obaveza prikupljanja podataka i praćenja efikasnosti zakonodavstva i njegove primene u praksi.

⁹⁴ Pravno sredstvo podrazumeva mogućnost pokretanja pravnog postupka. Neka pravna sredstva su direktno u rukama žrtve (na primer, mogućnost traženja izdavanja zaštitne mere koja zabranjuje muškarcu da prilazi žrtvinoj kući); neka pravna sredstva su samo indirektno na ra-

4. Da li dokument propisuje ili preporučuje preduzimanje određenih preventivnih⁹⁵ mera?
5. Da li dokument propisuje ili preporučuje preduzimanje određenih zaštitnih⁹⁶ mera?
6. Da li dokument propisuje ili preporučuje prikupljanje podataka o rasprostranjenosti ili prirodi nasilja u porodici i/ili nadziranje situacije u pogledu nasilja u porodici?

Na osnovu ove analize, relevantne norme, odnosno preporuke za njihovu primenu u praksi su opisane u jednom dokumentu koji je korišćen kao prva skica Registra. Sledeći korak je bio da se relevantne norme i uputstva grupišu (pravne norme, pravna sredstva i procedure itd.) od opšteg i apstraktnog nivoa ka konkretnijim instrukcijama u vezi načina borbe protiv nasilja u porodici. Pitanja koja su formulisana na manje ili više sličan način grupisana su zajedno (i izabrana je najjasnija formulacija). Za svaku stavku u Registru dat je izvor. Ova skica je korišćena na okruglom stolu u Albaniji (novembra 2004. godine) u cilju pravljenja liste međunarodnih normi i preporuka u pogledu nasilja u porodici. U junu 2005. lista je dalje usavršena pravljenjem klasifikacije normi na osnovu njihove obaveznosti; uključeni su i neki slučajevi iz prakse (CEDAW A.T. protiv Mađarske i tri odluke Evropskog suda za ljudska prava). Pokušali smo da sortiramo listu prema izvoru, tako da norme koja imaju veću obavezujuću snagu budu iznad „mekog prava“ ili političkih instrumenata.

6. Upotreba Registra

U ovoj studiji Registar je imao dve svrhe: (a) da posluži pravljenju nacionalnih istraživačkih planova (formulisanje istraživačkih pitanja) i (b) da posluži evaluaciji rezultata istraživanja.

U prvoj fazi razvoja plana istraživanja za studiju o nasilju u porodici lista je korišćena za pravljenje strukture studije situacije u svakoj od šest zemalja obuhvaćenih projektom. To znači da je studija u vezi sa obe glavne teme – u vezi pravne i političke situacije u pogledu nasilja u porodici, i pristupa nevladinih organizacija u borbi protiv nasilja u porodici - strukturirana oko istih tema koje su izdvojene kao međunarodni standardi. To znači da je odlučeno da dva

spolaganju žrtvi (na primer, krivični postupak po pravilu pokreće javni tužilac). U poslednjem slučaju žrtva ima veoma ograničenu moć da odluči da li će da upotrebi određeno pravno sredstvo ili ne. Procedure su neophodne formalnosti koje bivaju inicirane odgovarajućim pravnim sredstvom – na primer, krivični postupak..

⁹⁵ Pod preventivnim merama se podrazumevaju: opšte mere koje treba da pomognu da se nasilje u porodici ne desi, a koje nisu pravne mere (pravne norme koje zabranjuju nasilje u porodici).

⁹⁶ Pod zaštitnim merama podrazumevamo: mere koje imaju za cilj zaštitu pojedinačnih žrtava nasilja u porodici van pravnih mera (efikasnih pravnih sredstava i postupaka).

poglavlja (IV i V) nacionalnih izveštaja koji se bave odnosom vlada i nevladinih organizacija treba da sadrže odeljke o sledećem:

1. definicije koje se koriste,
2. materijalnopravne norme koje postoje – predlažu se,
3. pravna sredstva i procedure koje postoje – predlažu se,
4. preventivne mere koje postoje – predlažu se,
5. mere zaštite žrtava koje postoje – predlažu se,
6. prikupljanje podataka i nadziranje (efektivnosti) zakonodavstva i prakse.

Tokom trećeg okruglog stola održanog u Albaniji skica Registra je korišćena za detaljnu formulaciju (pod)pitanja koja treba da budu postavljena (i odgovorena) u delovima studije kako bi se dobio materijal za pisanje izveštaja o nacionalnoj situaciji (Poglavlja IV i V). Na osnovu toga je napravljen preliminarni sadržaj ovih poglavlja. Ovaj sadržaj je služio kao smernica za prikupljanje podataka i za opis informacija do kojih se došlo.

U finalnoj fazi studije (jul-novembar 2005. godine), Registar je korišćen za evaluaciju faktičke situacije u svakoj zemlji. On je korišćen kao polazna tačka za ocenu da li je vlada ispunila svoje međunarodnopravne obaveze na pravi način. Centralno pitanje je da li međunarodni pravni i politički standardi traže aktivniju ulogu i efektivniji pristup vlada borbi protiv nasilja u porodici. Na osnovu toga su formulisane preporuke kako vlade treba da poboljšaju svoju politiku i omoguće kompletniju i pravilniju implementaciju međunarodnih standarda.

Na isti način, aktivnosti i strategije koje su razvile nevladine organizacije ocenjene su u odnosu na norme i preporuke koje su sadržane u listi. Pretpostavili smo da će lista dati ideje za nove, odnosno bolje aktivnosti i strategije nevladinih organizacija.

7. Sadržaj Registra

Na osnovu svega napred opisanog, Registar je strukturiran u skladu sa pomenutom listom pitanja. U tekstu koji sledi, daćemo pregled sadržaja Registra sledeći upravo tu strukturu.

Definicije nasilja u porodici

Ovaj deo Registra sadrži pregled definicija (ili opisa) pojave nasilja u porodici koje smo našli u međunarodnim dokumentima. Pored termina “nasilje u porodici”, pominju se i drugi termini, poput “domaće nasilje” i “nasilje koje se dešava u porodici”. U konačnoj oceni situacije u vezi sa (korektnom) primenom međunarodnih normi i preporuka, istraživači/ce treba da utvrde da li vlade zemalja obuhvaćenih studijom koriste odgovarajuću definiciju nasilja u porodici.

Na osnovu definicija i opisa koje smo našli u međunarodnim dokumentima očigledno je da međunarodne organizacije koje "izjavljuju" nešto o "domaćem nasilju" ili "nasilju u porodici" često koriste veoma široke definicije ili opise. One takođe često daju (nepotpunu) listu primera šta se može smatrati nasiljem u porodici. Dakle, takve definicije nisu baš pogodne za zakonodavstvo, jer ostavljaju mnogo prostora za interpretaciju ili za diskusiju o tome šta spada ili ne spada pod određenu normu. Na drugoj strani, tako široke i "neograničene" definicije mogu biti korisne za formulisanje (novih) politika i strategija borbe protiv nasilja u porodici. Ocena pogodnosti definicija koje postoje na nacionalnom nivou dakle zavisi od konteksta u kome se koriste od strane vlada. Međutim, uopšteno govoreći, određeni kriterij za formulaciju odgovarajuće definicije nasilja u porodici od strane vlade može se izvući iz definicija/opisa koje smo našli u međunarodnim dokumentima u vezi nasilja nad ženama ili nasilja u porodici. Ti kriteriji su:

- ◇ Definicija nasilja u porodici mora biti takva da jasno pokazuje da je nasilje u porodici specifični oblik rodno baziranog nasilja; preporučuje se da vlada u tom kontekstu koristi definiciju rodno baziranog nasilja koja preovlađuje u međunarodnim dokumentima.
- ◇ Vlade ne treba da definišu nasilje u porodici suviše usko, tako da u njega ne uključe nasilje između bračnih drugova ili da isključe nasilje koje se dešava van kuće (na primer, između osoba koje su u emotivnoj vezi).
- ◇ Vlade treba da izbegavaju da koriste termin porodično nasilje umesto termina domaće nasilje ukoliko ga koriste u značenju koje isključuje žrtve ili nasilnike koji nisu članovi porodice.⁹⁷
- ◇ Vlade ne treba da definišu nasilje u porodici suviše usko, odnosno da u njegov pojam uključe samo fizičko nasilje ili da eksplicite isključe psihičko nasilje; iz međunarodnih dokumenata jasno proističe da bar tri oblika nasilja u porodici treba da budu uključena u definiciju: fizičko, seksualno i psihičko nasilje.
- ◇ Ukoliko se u definiciju nasilja u porodici uključi i neka druga forma nasilja (na primer, ekonomsko nasilje), treba jasno odrediti šta se pod time podrazumeva.
- ◇ Pojam "nasilje" treba tako definisati da, pored otvorene prinude, uključi i druge (suptilnije) obrasce kontrole.
- ◇ Ukoliko vlada želi da uključi incest u definiciju nasilja u porodici ona treba to jasno da izrazi.⁹⁸

⁹⁷ Ovo proističe iz činjenice da se u novijim dokumentima nastoji izbeći pojam porodično nasilje i/ili iz činjenice da, kada je upotrebljen pojam porodično nasilje, uvek sledi i objašnjenje da se i osobe koje nisu članovi porodice mogu pojaviti u ulozi žrtve i nasilnika.

⁹⁸ Međutim, incest sa decom, odnosno maloletnicima je veoma specifični oblik nasilja (u porodici) koji zahteva specifične pravne norme, sankcije i pravna sredstva, kao i specifične mere prevencije i zaštite. Upravo stoga, mi nismo uključili incest u definiciju nasilja u porodici koju koristimo u ovom projektu.

- ◇ Iz definicije nasilja u porodici treba da bude jasno da, iako se dešava u privatnoj sferi porodice ili domaćinstva, ono se ne smatra privatnom stvari, već je ozbiljan društveni problem koji zahteva intervenciju vlasti.
- ◇ Ukoliko vlada želi da uključi specifične forme nasilja nad ženama (kao što je silovanje ili trgovina ženama) u koncept nasilja u porodici, ona treba da zauzme jasan stav u pogledu toga na koji način ti oblici nasilja treba da budu tretirani na drugačiji način ako i kada se dešavaju u okviru domaćih ili porodičnih odnosa ili u drugim kontekstima.
- ◇ U definicijama i opisima koje smo našli jasno je, takođe, da je neophodno da vlada učini vidljivim prirodu i uzroke nasilja u porodici. To je posebno važno kao osnova za razvoj efektivnih sredstava, kako pravnih, tako i mera prevencije i zaštite.

7.1 Obaveza postojanja adekvatnih pravnih normi

U ovom delu Registra izlistane su pravne norme i sankcije koje se zahtevaju ili preporučuju u međunarodnim dokumentima. One su struktuirane tako da uključuju: opšte zahteve i preporuke, kao i zahteve u vezi sa krivičnopravnim normama i sankcijama, građanskim i prekršajnim pravom, osnovom odbrane i teretom dokazivanja.

Opšti zahtevi se odnose na sledeće:

- Usvajanje specifičnog zakonodavstva o nasilju u porodici, uključujući krivične sankcije i građanskopravna sredstva (CEDAW: Opšta preporuka br. 19 par. 2 4ri). Treba da bude donet poseban zakon koji zabranjuje nasilje u porodici, koji će takođe da predvidi i zaštitu i zaštitne mere, kao i službe podrške, uključujući skloništa za žrtve (CEDAW A.T. protiv Mađarske),
- *Razvoj pravnih mera koje imaju za cilj prevenciju nasilja nad ženama (res.2003/45, rec.1582 (2002), Resolution 1997),*
- Predviđanje, i, tamo gde je potrebno, dopuna domaćeg zakonodavstva, uključujući mere za pojačavanje zaštite žrtava, za istragu, gonjenje, kažnjavanje i naknadu štete učinjene ženama i devojkama žrtvama bilo koje vrste nasilja, bilo da se dešava u kući, na radnom mestu, u užoj zajednici ili širem društvu, u pritvoru ili u situacijama oružanih sukoba, kako bi se osiguralo da takvo zakonodavstvo bude usaglašeno sa relevantnim međunarodnim instrumentima za zaštitu ljudskih prava i iz oblasti humanitarnog prava, i u cilju iniciranja istrage i kažnjavanja lica koja vrše nasilje nad ženama (Res. 2003/45, art. 14, sub g.).
- Takođe, jedan važan dodatni zahtev se odnosi na preduzimanje mera u cilju osiguranja da interesi žrtve nisu povređeni usled neadekvatnog odnosa između građanskopravnih, prekršajnopravnih i krivičnopravnih mera, u smislu da krivičnopravne mere treba da budu korišćene kao poslednje sredstvo (*rec. R(85)4, par. 11, rec.(2002)5*).

Zahtevi u vezi sa krivičnopravnim normama i sankcijama koje smo naveli u Registru odnose se na sledeće mere:

- Predviđanje nasilja u porodici kao posebnog krivičnog dela (CEDAW: Opšta preporuka br. par. 24ri, DEVAW, res. 2003/45, rec. 1450 (2000), rec. 1450 (2000), rec.(2002)5, Resolution 1997, rec. 1681(2004)).
- Kažnjavanje incesta (CEDAW: Zaključne opservacije na izveštaj Češke Republike (vanredna sesija, 2002.), rec.(2002)5).
- Kažnjavanje bračnog silovanja (CEDAW: Opšta preporuka br. 19 par. 24b, Zaključne opservacije na izveštaj Suriname (27. sesija, 2002), rec. 1450 (2000), rec. (2002)5).
- Obaveza predviđanja zakonskih odredbi koje omogućavaju efektivno kažnjavanje silovanja i primenu zakonodavstva kroz efektivnu istragu i krivično gonjenje (sudska praksa Evropskog suda za ljudska prava)
- Predviđanje kažnjivosti i efektivnog krivičnog gonjenja svakog nedobrovoljnog seksualnog odnosa, čak i onda kada je izostao fizički otpor žrtve (sudska praksa Evropskog suda za ljudska prava).
- Revizija i/ili povećanje kazni za telesne povrede u porodici (rec. (2002)5).
- Usvajanje posebnih zakona protiv uznemiravanja (eng. 'stalking', Rezolucija 1997.)

Zahtevi u vezi sa građanskopravnim normama i sankcijama koji su navedeni u listi uključuju sledeće:

- Razvoj građanskopravnih sredstava zaštite (CEDAW: Opšta preporuka br. 19 par. 24ri, DEVAW).
- Omogućavanje žrtvama dobijanja naknade štete za fizičku, materijalnu, psihološku i društvenu povredu, srazmerno pretrpljenoj šteti, uključujući i troškove pravne pomoći i postupka (CEDAW: Opšta preporuka br. 19 par. 24ti, rec. (2002)5).
- Uprošćavanje procedure za razvod braka, starateljstvo nad decom i alimentaciju i zaštitne mere (Rezolucija 1997.).

Prekršajne sankcije i zakonodavstvo odnose se na:

- Predviđanje prekršajnih sankcija (DEVAW),
- Davanje nezavisnog prava boravka imigrantkinjama koje su bile ili jesu žrtve nasilja u porodici (rec. 1582 (2002), rec. (2002)5).

Zahtevi u vezi sa osnovom odbrane uključuju sledeće:

- Treba da postoji mogućnost oslobađanja od kazne po osnovu nužne odbrane žrtava koje izvrše krivično delo kao odgovor na strukturalno nasilje koje su trpele (CEDAW: Završni komentari na izveštaj Velike Britanije (21. sesija, 1999.)

- Usvajanje specifičnog zakonodavstva u cilju uklanjanja “odbrane časti” kao osnova za oslobađanje od kazne (CEDAW: Opšta preporuka br. 19 par. 24rii).
- Isključiti preljubu kao osnov za oslobađanje od kazne u slučajevima nasilja u porodici (CEDAW: Završna opservacija na izveštaj Jemena (Vanredna sesija 2002.).
- U pogledu tereta dokazivanja, uključili smo CEDAW normu prema kojoj dokazivanje seksualnih delikata ne sme biti teže nego kod drugih krivičnih dela (CEDAW: Završni komentari na izveštaje Belizea (21. sesija, 1999).

7.2 Dostupnost efektivnih pravnih lekova i procedura

U ovom delu Registra, navedeni su opšti kao i nekoliko grupa specifičnijih zahteva. **Opšte norme** uključuju sledeće:

- Predviđanje efektivne pravne procedure za žalbe (CEDAW: Opšta preporuka br. 19 par. 24i, DEVAW, Rezolucija 1997.),
- Obezbeđivanje maksimalne zaštite žrtvama nasilja u porodici postupanjem sa dužnom prilježnošću u pravcu sprečavanja i reagovanja na taj oblik nasilja nad ženama (CEDAW A.T. protiv Mađarske),
- Blagovremeno, potpuno, temeljno, nepristrasno i ozbiljno utvrđivanje svih prijava nasilja u porodici i privođenje izvršilaca pravdi u skladu sa međunarodnim standardima (CEDAW A.T. protiv Mađarske),
- Stavljanje žrtvama na raspolaganje mehanizma za utvrđivanje svake odgovornosti državnih službenika ili tela, za radnje ili propuste koji uključuju kršenje njihovih prava shodno pravu Evropskog suda za ljudska prava. U slučaju kršenja članova 2 i 3 Evropskog suda za ljudska prava koji se smatraju najvažnijim, naknada nematerijalne štete proistekle iz povrede treba da bude na raspolaganju kao jedan u nizu mogućih oblika naknade štete.

Ostali zahtevi su strukturirani tako da uključuju sledeće: pristup pravdi, ko može da inicira postupak, pravnu zaštitu i pomoć tokom sudskog postupka, pravila dokazivanja i pravne mere zaštite od nasilnika.

Pristup pravdi

- ◇ Žrtve nasilja moraju biti ohrabrivane da koriste pravna sredstva (CEDAW: Zaključne opservacije na izveštaj Novog Zelanda (29. sesija, 2003.)
- ◇ Obezbediti žrtvama nasilja u porodici siguran i blagovremen pristup pravdi, uključujući besplatnu pravnu pomoć kada je neophodna, kako bi se obezbedila raspoloživa i efikasna pravna sredstva i rehabilitacija (CEDAW A.T. protiv Mađarske)
- ◇ Žene treba da budu informisane o svom pravu na pristup mehanizmima pravde (DEVAW, res. 2003/45)

Ko može inicirati postupak

- ◇ Mora biti omogućeno krivično gonjenje i onda kada ga žrtva nije inicirala (CEDAW: Zaključna opservacija na izveštaj Hrvatske, 18. sesija, januar 1998)
- ◇ Mora biti omogućeno da treća strana prijavi nasilje u porodici (CEDAW: Zaključne opservacije na izveštaj Kipra (15. sesija, 1996), rec. 1582 (2002), rec. (90) 2, Rezolucija 1997.)
- ◇ Mora biti omogućeno krivično gonjenje po službenoj dužnosti (rec. (2002)5)
- ◇ Osnovati administrativno odeljenje ili multidisciplinarni odbor koji treba da bude ovlašćen za primanje prijave nasilja u porodici (rec. (85)4)

Pravna zaštita i pomoć tokom sudskog postupka

61

- ◇ Obezbeđivanje besplatne pravne pomoći žrtvama (CEDAW A.T. protiv Mađarske, rec.1582 (2002), rec. (2002)5, Preporuka foruma eksperata),
- ◇ Obezbediti da pravila postupka onemogućavaju pitanja koja su neopravdana i/ili omalovažavajuća za žrtve i svedoke nasilja (rec. (2002)5)
- ◇ Predvideti posebne uslove saslušanja žrtava ili svedoka sa ciljem izbegavanja ponavljanja svedočenja i smanjivanja traumatičnih efekata krivičnog postupka (rec. (2002)5)
- ◇ Obezbediti da u svim fazama postupka žrtve mogu dobiti medicinsku i psihološku negu (rec. (2002)5)
- ◇ Ohrabriti regrutovanje žena u policiji (rec. 1450 (2000))

Pravila dokazivanja

- ◇ Krivično gonjenje izvršilaca u slučajevima nasilja u porodici mora biti moguće čak i u odsustvu svedočenja žrtve na sudu (CEDAW: Zaključne opservacije o izveštaju Slovačke, 19. sesija, 1998.)
- ◇ Policija i drugi državni organi koji primenjuju zakon treba da dobiju ovlašćenje da vode istragu i prikupljaju dokaze (rec. 1582 (2002)).
- ◇ Treba predvideti da za seksualne delikte rok zastarelosti ne počne pre nego što žrtva postane punoletna (rec. (2002)5)

Pravne mere zaštite od nasilnika

- ◇ Žrtve treba da dobiju zaštitu tokom sudskog postupka (CEDAW: Zaključne opservacije o izveštaju Mađarske (Vanredna sesija, 2002.), rec. (85)4, rec. 1582 (2002),
- ◇ Građanski ili krivični postupak u cilju privremene ili stalne zabrane nasilniku da boravi u kući gde su žrtva i njena deca nastavili da žive i/ili moguć-

nost traženja izricanja zaštitne mere zabrane prilaska žrtvi (CEDAW A.T. protiv Mađarske)

- ◇ Predviđanje posebnog zakona u cilju zabrane nasilja u porodici, koji bi predvideo zaštitu i zaštitne mere kao i službe podrške, uključujući skloništa za žrtve (CEDAW A.T. protiv Mađarske)
- ◇ Potrebno je obezbediti preduzimanje mera efikasne zaštite žrtava od pretnji i moguće osвете (rec. (2002)5)

7.3 Preventivne mere

U ovom odeljku će biti izloženi zahtevi koji od vlada zahtevaju razvijanje mera prevencije nasilja u porodici. Ti zahtevi obuhvataju kako opšte tako i posebne mere:

62

Opšte mere obuhvataju sledeće:

- Države moraju da poštuju, štite, promovišu i ispunjavaju ženska ljudska prava, uključujući njihovo pravo da budu slobodne od svih oblika nasilja u porodici, uključujući zastrašivanje i pretnje nasiljem (CEDAW A.T. protiv Mađarske, res. 2003/45),
- Ženska ljudska prava na život i na fizički i mentalni integritet ne mogu biti podređena drugim pravima, uključujući pravo na imovinu i pravo na privatnost (CEDAW A.T. protiv Mađarske),
- Preduzimanje mera koje su kreirane u cilju obezbeđivanja da pojedinci nisu podvrgnuti torturi ili nehumanom i degradirajućem tretmanu u okviru svojih pravnih sistema, uključujući i loš tretman koji preduzimaju fizička lica. Te mere treba da obuhvate razumne korake u cilju prevencije lošeg tretmana o kome su vlasti imale ili trebale da imaju saznanje (sudska praksa Evropskog suda za ljudska prava),
- Pozitivna obaveza vlasti da preduzimaju preventivne operativne mere u cilju zaštite pojedinca čiji život je u riziku od krivičnog dela druge osobe(...), svaka takva obaveza mora biti tumačena na način koji ne nameće nemoguć ili neproporcionalan teret vlastima (sudska praksa Evropskog suda za ljudska prava),
- Preduzimanje svih potrebnih mera u cilju obezbeđivanja blagovremene primene i evaluacije nacionalne strategije za prevenciju i efektivan tretman nasilja u porodici (CEDAW A.T. protiv Mađarske),
- Donošenje nacionalnog plana akcije (DEVAW, res. 2003/45, rec. 1450 (2000),
- Unapređenje i zaštita ljudskih prava žena i devojaka (res. 2003/45).

Posebne mere se prvenstveno odnose na javne informativne kampanje, osnaživanje žena, različite društvene mere, obezbeđivanje državnog finansiranja i razvijanje državnih programa za žrtve, kao i podršku države nevladinim organizacijama u njihovim nacionalnim i međunarodnim aktivnostima.

Zahtevi u pogledu javnih informativnih kampanja, obuhvataju:

- Kampanje za podizanje svesti javnosti, uključujući posebno kampanje nulte tolerancije, koje treba da utiču da nasilje postane društveno i moralno neprihvatljivo (CEDAW: Zaključne opservacije na izveštaje Mađarske (Vanredna sesija, 2002), res. 2003/45, rec. (85)4, rec. 1450 (2000), rec. 1582 (2002), rec. (90) 2, rec. (2002)5, rec. 1681(2004),
- Obrazovni programi o prevenciji nasilja i rodna edukacija za muškarce i dečake sa ciljem uklanjanja tradicionalno negativnih stavova prema ženama (CEDAW: Opšta preporuka br. 19, par. 24tii)
- Preduzimanje efikasnih mera u cilju obezbeđivanja da mediji poštuju žene, kao i da promovišu njihovo poštovanje od strane svih članova društva.(CEDAW: Opšta preporuka br. 19 par. 24d),
- Treba obezbediti da školski programi i kontinuirana edukacija sudija obuhvate Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW)
- Podizanje svesti porodica o ranom otkrivanju potencijalnih konfliktnih situacija i načinima njihovog rešavanja (rec. (85)4)
- Preduzimanje svih potrebnih mera radi prevencije "ubistava radi zaštite časti", uključujući informativne kampanje usmerene na građane i stručnjake, posebno na sudije i druge pravnike (rec. (2002)5),
- Organizovanje programa seksualne edukacije koji daju poseban značaj rodnoj jednakosti i međusobnom poštovanju (rec. (2002)5),
- Edukacija o rodnoj ravnopravnosti i nenasilnom ponašanju u vrlo ranom uzrastu, kao i odgovarajuća edukacija vaspitača i nastavnika (rec. 1582 (2002)).

Vezano za osnaživanje žena (CEDAW, rec. (2002)5), u listu je uvršćen zahtev da se žene ohrabruju da nauče tehnike samoodbrane (rec. 1582 (2002).

Zahtevi u pogledu socijalnih mera obuhvataju sledeće:

- Unapređenje ekonomske nezavisnosti žena kroz kreiranje većih mogućnosti za zapošljavanje žena i obezbeđivanje ravnopravnosti u zapošljavanju (rec. 1582 (2002)
- Obezbeđivanje adekvatnog smeštaja i politike urbanizacije u cilju prevencije situacija koje mogu dovesti do nasilja u porodici (rec. (90) 2)

Vezano za državno finansiranje i programe potrebno je:

- Povećanje državnog finansiranja kojim se osigurava podrška socijalnim službama koje se bave problemom nasilja u porodici (rec. 1582 (2002))
- Razvijanje strategija intervencije na lokalnom nivou, u cilju koordinacije saradnje različitih institucija i organizacija, kao i mobilizacija finansijskih i ljudskih resursa za borbu protiv nasilja u porodici (rec. 1582 (2002))
- Uspostavljanje posebne vladine institucije ili tela za koordinaciju čiji zadatak bi bila implementacija mera borbe protiv nasilja u porodici (rec.(2002)5)

U pogledu podrške nevladinim organizacijama u njihovim nacionalnim i međunarodnim aktivnostima, uključeno je sledeće:

- Saradnja vlade sa ženskim pokretom i nevladinim organizacijama (DE-VAW),
- Podrška nevladinim organizacijama u njihovim nacionalnim i međunarodnim aktivnostima (rec. 1450 (2000)),
- Podrška nevladinim organizacijama u razvoju i uspostavljanju adekvatnog finansijskog okvira (Rezolucija 1997.)

7.4 Zaštitne mere⁹⁹

U delu Registra o merama zaštite navedeni su kako opšti tako i posebni zahtevi i preporuke. Najpre su navedeni sledeći **opšti zahtevi koji treba da obezbede efektivnu zaštitu žrtava** (sudska praksa Evropskog suda za ljudska prava):

- Preduzimanje mera koje osiguravaju postojanje zaštite dece od nasilja kome ih izlaže nasilje među partnerima-njihovim roditeljima, a koje može ozbiljno ugroziti razvoj njihove ličnosti (rec. (85)4, par. 10)
- Preduzimanje mera kojima se obezbeđuje specijalistička pomoć deci žrtava nasilja, koja uključuje rehabilitaciju, pomoć u nezi i izdržavanju (DE-VAW, rec. (90) 2)
- Unapređenje proaktivnih službi za zaštitu žrtava

Nakon opštih, navedeni su i posebni zahtevi koji se odnose na brigu o žrtvi nakon pretrpljenog nasilja, na obuku i programe, protokole, službe za podršku žrtava i druge mere.

Zahtevi u vezi brige o žrtvi nakon pretrpljenog nasilja obuhvataju sledeće:

- Preduzimanje hitnih i efikasnih mera u cilju garantovanja fizičkog i men-

⁹⁹ Ovde su opisane zaštitne mere koje se razlikuju od pravnih mera opisanih ranije.

talnog integriteta žrtve i njene porodice (CEDAW A.T. protiv Mađarske)

- Osiguravanje bezbednosti žrtava nasilja u porodici, uključujući obezbeđivanje skloništa, savetovanja i programa rehabilitacije (CEDAW: Opšta preporuka br. 19 par. 24riii, res. 2003/45, rec. (90) 2, rec. (2002)5, rec. 1681(2004))
- Omogućavanje pristupa pravdi i efikasnih pravnih sredstava i specijalizovanih službi, uključujući i medicinsku pomoć žrtvama (res. 2003/45, rec. (2002)5)
- Obezbeđivanje programa za rehabilitaciju i programa nenasilnog rešavanja konflikata namenjenih nasilnicima (CEDAW A.T. protiv Mađarske, CEDAW: Opšta preporuka br. 19 par. 24riv, res. 2003/45, rec. 1582 (2002), Rezolucija 1997, Preporuke foruma eksperata)

65

Obuke i programi

- ◇ Razvijanje programa obuke i podizanja svesti za sudije, javne tužioce, policiju, pravnike u širem smislu i zdravstvene radnike (CEDAW: Opšta preporuka br. 19 par. 24b, res. 2003/45, rec. (85)4, rec. 1450 (2000), rec. 1582 (2002), rec. (2002)5, Rezolucija 1997, rec. 1681(2004), Preporuke foruma eksperata)
- ◇ Preduzimanje potrebnih mera za redovno organizovanje obuka o Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena i Opcionog Protokola, posebno za sudije, pravnike i drugo osoblje koje primenjuje zakone (CEDAW A.T. protiv Mađarske)
- ◇ Osoblje koje primenjuje zakone i javni službenici odgovorni za implementaciju politike u vezi nasilja nad ženama treba da imaju na raspolaganju obuke koje će ih senzibilisati za potrebe žena (DEVAW)

Protokoli

- Uspostavljanje protokola postupanja zdravstvenih ustanova i procedura za bolnice u slučajevima nasilja u porodici (CEDAW: Opšta preporuka br. 24, ključni element 12 (1)15a))
- Ohrabrivanje svih relevantnih institucija koje se bave slučajevima nasilja u porodici (policija, medicinski socijalni radnici) da naprave srednjoročne i dugoročne akcione planove, koji obezbeđuju aktivnosti za prevenciju nasilja i zaštitu žrtava (rec. (2002)5)
- Uspostavljanje obaveznih protokola delovanja tako da policija, zdravstvene i socijalne službe slede istu proceduru (rec. (2002)5).

Službe za podršku

- Treba da bude donet poseban zakon koji zabranjuje nasilje u porodici, koji će takođe da predvidi i zaštitu i zaštitne mere, kao i službe podrške, uključujući skloništa za žrtve (Opšta preporuka br. 19 par. 24b preporučuje službe podrške, CEDAW A.T. protiv Mađarske, Opšta preporuka br. 19 par. 24b),
- Službe za podršku porodicama u kojima se dešava nasilje (CEDAW: Opšta preporuka br. 19, par. 24iii, res. 2003/45)
- Uspostavljanje SOS telefona (CEDAW, rec. (90) 2, rec. (2002)5, Rezolucija 1997.)
- Uspostavljanje skloništa za pretučene žene (CEDAW: Završne opservacije na izveštaje Nigerije (19. sesija, 1998.), rec. 1582 (2002), rec. 1450 (2000), rec. (90) 2, resolution 1997, Preporuke Foruma eksperata)
- Organizovati ili ohrabriti uspostavljanje, i podržati delovanje agencija, asocijacija ili fondacija čiji cilj je pomoć žrtvama nasilja u porodici, sa dužnim poštovanjem privatnosti drugih (rec. (85)4)
- Otvoriti centre, gde žrtve mogu dobiti psihološku podršku i boraviti neko vreme (rec. 1582 (2002))
- Administrativna odeljenja ili multidisciplinarni odbori treba da imaju ovlašćenje da pomažu, brinu i savetuju različite strane uključene u slučajeve nasilja u porodici i da u tom cilju sprovede određena ispitivanja (rec. (85)4)
- Obezbediti posebnu finansijsku podršku nevladinim organizacijama kao i ženskim asocijacijama koje rade sa žrtvama nasilja u porodici (rec. 1582 (2002))

Druge mere obuhvataju sledeće:

- Osigurati da žrtva dobije sigurni dom da u njemu živi sa svojom decom, da dobije odgovarajuću podršku za decu i pravnu pomoć, kao i naknadu štete proporcionalnu fizičkim i psihičkim povredama i ozbiljnosti prekršenih prava (preporuke u pojedinačnim slučajevima) (CEDAW A.T. protiv Mađarske)
- Kada jedan od partnera treba da napusti kuću, to treba da bude nasilnik a ne žrtva, (CEDAW: Završne opservacije na izveštaje Kolumbije (14. sesija, 1994.), rec. (90) 2, Preporuke Foruma eksperata)
- Otklanjanju obaveze čuvanja profesionalne tajne članovima određenih profesija u cilju davanja informacija o nasilju u porodici Administrativnom odeljenju ili Multidisciplinarnom odboru (rec. (85)4, rec. (90) 2).

7.5 Prikupljanje podataka i monitoring slučajeva nasilja u porodici

Deo Registra o prikupljanju podataka ili praćenju slučajeva nasilja u porodici obuhvata međunarodne norme koje zahtevaju praćenje, monitoring i evaluaciju postojećih zakona, njihove primene u praksi i statističkih podataka. Takođe, ona uključuje i odredbe koje traže objedinjavanje statistike i istraživanja, međunarodnu saradnju i objavljivanje rezultata istraživanja.

Praćenje

- ◇ Neophodno je stalno pratiti efikasnost mera tako da se mogu izvršiti modifikacije ukoliko je potrebno (CEDAW: Zaključne opservacije na izveštaj Brazila (29. sesija, 2003, DEVAW)
- ◇ Praćenje postojećih nacionalnih zakona i obuhvatno istraživanje ukoliko je potrebno (rec. 1582 (2002))

67

Agencije za monitoring

- ◇ Države treba da uspostave i/ili pojačaju efektivnu nacionalnu mašineriju, institucije i procedure na nivou vlade, i sa adekvatnim resursima, posvećenošću i autoritetom za monitoring situacije žena na obuhvatan način (CEDAW: Opšta preporuka br.19. par. 24e, DEVAW)
- ◇ Potrebno je redovno pratiti pozive i vršiti evaluaciju podataka SOS telefona (rec.(2002)5)
- ◇ Potrebno je raditi monitoring efikasnosti mera preduzetih u cilju zaštite žrtve, kao i ponašanje nasilnog muškarca (preporuke ekspertskih foru-ma)

Objedinjavanje statistike i istraživanja

- ◇ Države treba da ohrabre objedinjavanje statistike i istraživanja o obimu, uzrocima i posledicama nasilja, i o efikasnosti preventivnih i drugih mera u vezi nasilja.(Cedaw: Opšta preporuka br. 19, par. 24c, DEVAW, rec. (90) 2, rec. 1681 (2004))
- ◇ Promovisanje istraživanja, prikupljanja i objedinjavanja statističkih podataka, posebno u vezi sa nasiljem u porodici, koji se odnose na rasprostranjenost nasilja nad ženama (CEDAW: Opšta preporuka br. 19, par. 24tu)
- ◇ Poboljšanje statističkog praćenja nasilja u porodici, i, imajući to na umu, dolaženje do jasne slike o njegovoj prirodi i rasprostranjenosti, identifikacija resursa značajnih za ovaj problem i evaluacija inicijativa za bavljenje njime (rec. 1582 (2002) rec. (2002)5.)
- ◇ U odsustvu adekvatnog istraživanja o posebnoj situaciji hendikepiranih članova porodice, vlade treba da unapređuju i/ili finansiraju proučavanje te teme (rec. (90) 2)

- ◇ Unapređivanje istraživanja, prikupljanja podataka i stvaranje mreža vezano za srednjoročne i dugoročne posledice napada na žrtve (rec. (2002)5)

Međunarodna saradnja

- ◇ Međunarodna saradnja u oblasti sistematskog istraživanja i prikupljanja, analize i distribucije podataka, uključujući podatke prema polu, starosti i drugim relevantnim informacijama, o obimu, prirodi i posledicama nasilja nad ženama i o uticaju i efektivnosti mera i programa za borbu protiv nasilja u porodici (res. 2003/45)
- ◇ Redovno slanje izveštaja međunarodnim telima nadležnim za ljudska prava o razvoju u oblasti nasilja u porodici prema ženama, i o preduzetim merama u cilju njegove prevencije i suzbijanja (rec. 1681 (2004))

Objavljivanje rezultata istraživanja

- ◇ Treba učiniti javnim statističke podatke i rezultate istraživanja o nasilju nad ženama (DEVAW)

8. Rezime

Savremeno međunarodno pravo danas nedvosmisleno obavezuje države da primenjuju, unapređuju i štite ljudska prava i osnovne slobode svih bez obzira na bilo kakvo razlikovanje, između ostalog, i po osnovu pripadnosti određenom polu. Sve države članice Ujedinjenih nacija su pravno dužne da streme punoj realizaciji svih ljudskih prava i osnovnih sloboda garantovanih Međunarodnom poveljom o ljudskim pravima i drugim međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima i ženama i muškarcima podjednako. Odgovornost države za ispunjavanje i primenu pravila međunarodnog prava proističe iz njene saglasnosti da poštuje i da bude obavezana određenim pravilima učlanjenjem u međunarodnu organizaciju i prihvatanjem njenih pravila postavljenih od strane država članica.

Uprkos bogatstvu međunarodnopravne regulative, još uvek žene u svim regionima širom sveta pate zbog rodno zasnovane diskriminacije i kršenja njihovih osnovnih ljudskih prava, i ostaju bez garantovane zaštite države.

Razlog ovog propusta države da štiti ženska ljudska prava leži u činjenici da su žene nesrazmerno podložne diskriminaciji i kršenju ljudskih prava u privatnoj sferi. Tradicionalno međunarodno pravo je sužavalo odgovornost države jedino na akte predstavnika države. Zahvaljujući radu Ujedinjena nacija i zagovornika ženskih prava, u poslednje dve decenije svedoci smo rastuće osetljivosti sistema Ujedinjenih nacija za unapređenje i zaštitu ženskih ljudskih prava. Značajna promena desila se u oblasti borbe protiv nasilja u porodici. Nasilje u porodici, tradicionalno posmatrano kao privatna stvar koja ostaje unutar

porodice, sada je priznato kao najrašireniji oblik diskriminacije žena i kršenje njihovih ljudskih prava i osnovnih sloboda. Stoga ono u sve većoj meri postaje predmet aktivnosti vlada.

Nakon Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena Ujedinjene nacije su usvojile jedan broj pravno obavezujućih dokumenata i političkih normi koji se bave nasiljem u porodici. Shodno opšte prihvaćenom principu dužne prilježnosti, države imaju odgovornost, po međunarodnom pravu, da sprečavaju, istražuju i kažnjavaju nasilje nad ženama i da obezbeđuju da žrtve imaju odgovarajuće pravne lekove i obeštećenje, kada je to nasilje izvršeno ne samo od strane državnog službenika već i od strane privatnog lica. Rastuća sudska praksa i tumačenja od strane sudova i ugovornih tela jačaju princip odgovornosti za kršenje ljudskih prava žena kada se dešava unutar porodice i intimnih odnosa.

Kao što je pokazano u ovom poglavlju, postoji rastuća lista relevantnih međunarodnih pravnih i političkih normi usvojenih od strane Ujedinjena nacija, Saveta Evrope i Evropske unije koje imaju za cilj borbu protiv nasilja u porodici. Ove norme postavljaju opšte i posebne, pozitivne i negativne obaveze države u ovoj oblasti. Po ovom konceptu, država koja ne ispunjava navedene obaveze krši ljudska prava žena i univerzalne standarde ljudskih prava.

Na bazi analize prethodno pomenutih dokumenata, napravljen je Registar međunarodnih normi u vezi nasilja u porodici. Registar je imao dve svrhe: (a) da posluži pravljenju nacionalnih istraživačkih planova (formulisanje istraživačkih pitanja) i (b) da posluži evaluaciji rezultata istraživanja. Studija u vezi sa obe glavne teme - sa pravnom i političkom situacijom u pogledu nasilja u porodici, i pristupom nevladinih organizacija u borbi protiv nasilja u porodici - strukturana je oko istih tema koje su izdvojene kao međunarodni standardi, tako da je obuhvatila sledeće: definicije koje se koriste, materijalnopravne norme, pravna sredstva i procedure koje postoje – predlažu se, preventivne mere koje postoje – predlažu se, mere zaštite žrtava koje postoje – predlažu se i prikupljanje podataka i monitoring (efektivnosti) zakonodavstva i prakse.

1. Uvod: cilj i struktura ovog poglavlja

Osnovni cilj ovog poglavlja je da pruži uvid u Vladine aktivnosti preduzete u cilju suzbijanja nasilja u porodici, i to prvenstveno pregledom relevantnih zakonskih odredbi.

U tom smislu, prikazaćemo koje je i kakve opšte odredbe o zabrani diskriminacije ugradila u svoj pravni sistem, da li je načinila nacionalnu strategiju ili plan akcije za borbu protiv nasilja u porodici, te kakve odredbe sadrže zakoni Srbije, a koje se odnose na pozitivno-pravnu regulativu nasilja u porodici u Srbiji, građansko-pravnu i krivično-pravnu. Jedan deo ovog poglavlja biće posvećen prekršajno-pravnoj odgovornosti za nasilje u porodici.

2. Pregled opštih pravnih normi relevantnih za nasilje u porodici

2.1 Ustavne i druge zakonske odredbe o zabrani diskriminacije, rodnoj ravnopravnosti i zabrani nasilja u porodici

S obzirom na to da je studija pisana još u vreme postojanja Državne zajednice Srbija i Crna Gora a finalizovana krajem 2006. i početkom 2007. godine, kada su Srbija i Crna Gora postale nezavisne države, u ovom delu ćemo prikazati relevantne dokumente iz oba perioda. Iako većina analiziranih dokumenata ne koristi rodno-senzitivan jezik, u tekstu koji sledi imamo nameru da ispravimo propust zakonodavnih i drugih nadležnih organa, te različite pojmove predstavimo ravnopravnim korišćenjem muškog i ženskog roda, dok ćemo prilikom citiranja normi preneti izvorni, rodno-nesenzitivan jezik.

Ustavne odredbe

Nivo Državne zajednice Srbija i Crna Gora

Ustavna Povelja Državne zajednice Srbija i Crna Gora

Ustavna povelja Državne zajednice Srbija i Crna Gora¹⁰⁰, usvojena krajem januara 2003. godine od strane parlamenata Srbije i Crne Gore, a 4. februara 2003. godine i od strane oba veća ranijeg Saveznog parlamenta, ističe da su osnovni ciljevi Zajednice poštovanje ljudskih prava svih lica u njenoj nadležnosti, očuvanje i unapređenje ljudskog dostojanstva, ravnopravnosti i vladavine prava, uključivanje u evropske strukture, a naročito u Evropsku uniju, te usklađivanje propisa i prakse sa evropskim i međunarodnim standardima. Ona navodi da je Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama njen sastavni deo, a da su države članice te koje obezbeđuju i štite ljudska i manjinska prava i građanske slobode, te da se dostignuti nivo ljudskih prava i građanskih sloboda ne može smanjivati. Predviđena je neposredna primena ratifikovanih međunarodnih ugovora o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama, kao i primat ratifikovanih međunarodnih ugovora i opšteprihvaćenih pravila međunarodnog prava nad pravom državne zajednice i pravom država članica.

.....
71

Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama¹⁰¹

Ovom Poveljom štite se prava zajemčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava i ratifikovanim međunarodnim ugovorima. Navodi se da je ljudsko dostojanstvo neprikosnoveno, te da svako ima obavezu da ga štiti, kao i obavezu da poštuje ljudska i manjinska prava drugih. Povelja ističe da se sva ljudska prava neposredno primenjuju; istaknuta je jednakost svih pred zakonom, i pravo na jednaku zakonsku zaštitu, bez diskriminacije. Izričito je zabranjena svaka neposredna ili posredna diskriminacija, po bilo kom osnovu, pa i po osnovu pripadnosti određenom polu.

Povelja predviđa mogućnost uvođenja privremenih mera afirmativne akcije, neophodnih za ostvarenje rodne ravnopravnosti, zaštite i napretka za lica ili grupe lica koja se nalaze u nejednakom položaju, da bi im se omogućilo puno uživanje prava pod jednakim uslovima.

Odstupanja od zajemčenih prava dozvoljena su u slučaju zvaničnog proglašenja ratnog ili vanrednog stanja, ako je opstanak državne zajednice ili države članice ugrožen, i to samo u onom obimu u kome je to nužno, s tim što mere odstupanja ne smeju dovesti do razlikovanja po osnovu pola. Zabranjeno je ograničavanje prava zajemčenih opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog

.....
¹⁰⁰ Objavljena u "Službenom listu SCG", br. 1/03.

¹⁰¹ Objavljena u "Službenom listu SCG", br. 6/03

prava, međunarodnim ugovorima koji važe u državnoj zajednici, i zakonima i drugim propisima na snazi, pod izgovorom da ona nisu priznata samom poveljom ili da su zajemčena u manjem obimu.

U slučaju povrede ili uskraćenja nekog od prava, svako može dobiti sudsku zaštitu, i njome zatražiti uklanjanje posledica kršenja prava. Na posredan način su prihvaćene i presude o kršenju prava, donete od strane međunarodnih organa, odredbom koja ukazuje da se odluke međunarodnih organa izvršavaju, a da troškove snosi državna zajednica, ili država članica, u zavisnosti od toga čija je institucija ili organ povredila ili uskratila pravo zajemčeno međunarodnim ugovorom koji važi na teritoriji Srbije i Crne Gore. Povelja obavezuje na to da se tumačenje prava koja sadrži, vrši u skladu sa unapređenjem vrednosti otvorenog i slobodnog demokratskog društva, sa važećim međunarodnim jemstvima ljudskih prava, kao i praksom međunarodnih tela koja nadziru njihovo sprovođenje.

Posebno je istaknuto pravo na nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta, te zabrana mučenja, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja. U jednoj odredbi Povelje se predviđa i posebna zaštita porodice, majke i deteta od strane samog društva i država članica.

Nivo Republike Srbije

Ustav Republike Srbije iz 1990. godine

U vreme pisanja studije, tokom 2004. i 2005. godine, važeći Ustav Republike Srbije¹⁰² donela je jednostranačka skupština 1990. godine, za vreme postojanja bivše SFRJ, kad je Srbija bila jedna od federalnih jedinica. Pomenuti Ustav u svojim odredbama sadržavao je uopštene formulacije o poštovanju ljudskih prava, pri čemu se konstatuje da je Republika Srbija demokratska država svih građana koji u njoj žive, zasnovana na slobodama i pravima čoveka i građanina, na vladavini prava, socijalnoj pravdi, a da se jamče i priznaju lična, politička, nacionalna, ekonomska, socijalna, kulturna i druga prava čoveka i građanina. Takođe, navodi se da su slobode i prava čoveka i građanina ograničene samo jednakim slobodama i pravima drugih, i kad je to Ustavom utvrđeno. Bilo je predviđeno neposredno ostvarivanje sloboda i prava, i njihova sudska zaštita.

Ustav Srbije iz 1990. sadržavao je i odredbu o zabrani diskriminacije po osnovu pola, između ostalog, kao i jednakost svih građana u pravima i dužnostima, i zaštite pred državnim i drugim organima. Nadalje, pomenuti Ustav konstatovao je da su slobode i prava čoveka i građanina, kao i jednakost pred zakonom, osnova i mera ovlašćenja i odgovornosti republičkih organa, a da je između ostalog, Republika Srbija odgovorna za uređenje i obezbeđenje ostvarivanja i zaštite slo-

¹⁰² Objavljen u "Službenom glasniku RS", br. 1/90.

boda i prava čoveka i građanina, te ustavnosti i zakonitosti. Sudovima je stavljena u nadležnost zaštita sloboda i prava građana, zakonom utvrđena prava i interesa pravnih subjekata, kao i obezbeđenje ustavnosti i zakonitosti.

Važeći propisi na nivou Republike Srbije

Ustav Republike Srbije iz 2006. godine

U novom Ustavu Republike Srbije¹⁰³ navodi se da je država Srbija zasnovana na vladavini prava i socijalnoj pravdi, načelima građanske demokratije, ljudskim i manjinskim pravima i slobodama, te pripadnosti evropskim principima i vrednostima. Član 15. izričito predviđa obavezu države da garantuje ravnopravnost žena i muškaraca i razvija politiku jednakih mogućnosti. Članom 21. predviđena je i opšta zabrana diskriminacije, neposredna i posredna, po bilo kom osnovu, pa i prema polu, i istaknuta je jednakost svih pred Ustavom i zakonom. **Sam tekst ne koristi rodno-senzitivan jezik, no u daljoj analizi prikazaćemo korišćene pojmove ravnomernom upotrebom muškog i ženskog roda.**

.....
73

Ustav sadrži i posebnu odredbu o merama afirmativne akcije ili tzv. pozitivnoj diskriminaciji, navođenjem da se diskriminacijom ne smatra uvođenje posebnih mera koje Republika Srbija može uvesti radi postizanja pune ravnopravnosti lica ili grupe lica koja su suštinski u nejednakom položaju sa ostalim građanima/kama.

U ovom dokumentu je predviđena i posebna zaštita porodice, majke i deteta, pravo svakoga na zaštitu fizičkog i psihičkog zdravlja, pravo na socijalnu zaštitu lica sa prebivalištem u Republici Srbiji, te pravo na pravnu pomoć, koju pruža advokatura, kao samostalna i nezavisna služba, i službe pravne pomoći, koje se osnivaju u jedinicama lokalne samouprave, u skladu sa zakonom. Zakon bliže određuje slučajeve u kojima je pravna pomoć besplatna.

Ustav predviđa neposrednu primenu potvrđenih međunarodnih ugovora, koji moraju biti u skladu sa Ustavom, a zajedno sa opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava čine sastavni deo pravnog poretka Republike Srbije. U članu 194. Ustava, koji govori o hijerarhiji domaćih i međunarodnih opštih pravnih akata, naglašeno je da su potvrđeni međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava deo domaćeg pravnog poretka, s tim što ratifikovani međunarodni ugovori ne smeju biti u suprotnosti sa Ustavom. Značajna je odredba koja obavezuje usklađenost zakona i drugih opštih akata sa potvrđenim međunarodnim ugovorima i opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava.

Deo Ustava, koji je posvećen ljudskim i manjinskim pravima i slobodama, navodi da se relevantne odredbe imaju tumačiti u korist unapređenja vrednosti

.....
¹⁰³ Objavljen u "Službenom glasniku R Srbije", br. 83/06

demokratskog društva, saglasno važećim međunarodnim standardima ljudskih i manjinskih prava, kao i praksi međunarodnih institucija koje nadziru njihovo sprovođenje. Naglašeno je da se zajemčena ljudska prava mogu ograničiti samo zakonom, pod uslovom da je ograničenje dopušteno samim Ustavom, a prilikom ograničenja prava, zabranjeno je zadirati u samu suštinu zajemčenog prava.

Utvrđeno je pravo na sudsku zaštitu svih lica u slučaju povrede ili uskraćenosti nekog ljudskog ili manjinskog prava, pravo na uklanjanje posledica nastalih povredom, te pravo obraćanja međunarodnim institucijama radi zaštite sloboda i prava zajemčenih Ustavom. Garantuje se neprikosnovenost ljudskog dostojanstva, nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta, pravo svakoga na jednaku zaštitu prava i pravo na žalbu ili drugo pravno sredstvo. Posebno je zabranjeno psihičko, fizičko, ekonomsko i svako drugo iskorišćavanje ili zloupotrebljavanje deteta.

74

Član 202. Ustava dozvoljava odstupanja od zajemčenih ljudskih i manjinskih prava, po proglašenju vanrednog ili ratnog stanja, ali samo u neophodnom obimu, s tim što mere odstupanja ne smeju da dovedu do bilo kakvog razlikovanja po osnovu rase, pola, jezika, veroispovesti, nacionalne pripadnosti ili društvenog porekla. Mere odstupanja od ljudskih i manjinskih prava prestaju da važe prestankom vanrednog ili ratnog stanja.

Navedeno je da se čak ni u vanrednom ili ratnom stanju ne može odstupiti od prava na dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti, prava na državljanstvo, prava na život, nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta, zabrane ropstva, položaja sličnog ropstvu i prinudnog rada, slobode misli, savesti, veroispovesti i izražavanja nacionalne pripadnosti, prava na prigovor savesti, prava na pravično suđenje, pravne sigurnosti u kaznenom pravu, prava vezana za postupanje s licima lišenim slobode, prava na pravnu ličnost, prava na zaključenje braka i ravnopravnosti supružnika, prava deteta, slobode odlučivanja o rađanju, kao i prava koja proizilaze iz zabrane nasilne asimilacije i zabrane izazivanja rasne, nacionalne i verske mržnje.

Član 138. Ustava Srbije govori o Zaštitniku/ci građana/ki, kao nezavisnom državnom organu, čija je osnovna funkcija zaštita prava građana/ki, ali i kontrola rada organa državne uprave, organa nadležnog za pravnu zaštitu imovinskih prava i interesa Republike Srbije, kao i drugih organa i organizacija, preduzeća i ustanova kojima su poverena javna ovlašćenja; nije ovlašćen/a da kontroliše rad Narodne skupštine, predsednika/cu Republike, Vlade, Ustavnog suda, sudova i javnih tužilaštava. Zaštitnika/cu građana/ki bira i razrešava Narodna skupština, za svoj rad odgovara Narodnoj skupštini, a krajem 2005. godine donet je i poseban zakon, koji je analiziran u daljem tekstu.

Iako sam tekst Zakona ne koristi rodno-senzitivan jezik, u daljem tekstu nastojćemo da sve termine navodimo ravnopravnim korišćenjem muškog i ženskog roda.

Zakon je usvojen krajem 2005. godine, po kome je Zaštitnik/ca građana/ki institucija zamišljena kao nezavisni državni organ, čija je osnovna funkcija zaštita prava građana/ki, unapređenje ljudskih sloboda i prava, te kontrola rada organa državne uprave, i organizacija kojima su poverena javna ovlašćenja. Nezavisan je i samostalan organ, koji postupa na osnovu i u okviru Ustava, zakona i drugih propisa i opštih akata, ali je vezan ratifikovanim međunarodnim ugovorima i opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava.

Zaštitnik/ca građana/ki bira se od strane Narodne skupštine Republike Srbije, na predlog Skupštinskog odbora nadležnog za ustavna pitanja, a kandidata/kinju za ovu funkciju ima pravo da predloži svaka poslanička grupa u Skupštini; predlog se utvrđuje većinom glasova od ukupnog broja članova/ca Odbora; bira se na vreme od pet godina, ali isto lice može biti najviše dva puta uzastopno birano; sam postupak za izbor započinje najkasnije šest meseci pre isteka mandata prethodnog.

Da bi neko lice moglo obavljati ovu funkciju, mora ispunjavati sledeće uslove: 1) biti državljanin/ka Republike Srbije; 2) diplomirani/a pravnik/ca, 3) imati najmanje deset godina iskustva na pravnim poslovima od značaja za poslove iz nadležnosti institucije, 4) posedovati visoke moralne i stručne kvalitete i 5) imati zapaženo iskustvo u zaštiti prava građana/ki.

Zaštitnik/ca građana/ki ima četiri zamenika/ce, kojima može preneti određena ovlašćenja, s tim što se posebno vodi računa o tome da se obezbedi određena specijalizacija za obavljanje poslova iz nadležnosti institucije, naročito u pogledu zaštite prava lica lišenih slobode, prava deteta, prava pripadnika nacionalnih manjina i prava osoba sa invaliditetom. Zamenike/ce takođe bira Skupština, ali na predlog Zaštitnika/ce građana/ki, na vreme od pet godina, s tim što isto lice može najviše dva puta uzastopno biti birano, a traži se ispunjavanje sledećih uslova: 1) visoka stručna sprema; 2) najmanje pet godina iskustva u oblasti koja je od značaja za obavljanje poslova; 3) posedovanje visokih moralnih i stručnih kvaliteta i 4) zapaženo iskustvo u zaštiti prava građana/ki.

Predviđena je nespojivost funkcije Zaštitnika/ce građana/ki i zamenika/ce sa drugom javnom funkcijom ili profesionalnom delatnošću, kao i obavljanjem druge dužnosti ili posla koji bi mogli uticati na samostalnost i nezavisnost. Izričito je zabranjeno članstvo ovih lica u političkim strankama, čime se želi izbeći svaka politizacija funkcije, pa je čak zabranjeno da daju izjave političke prirode. Ko će ocenjivati da li su izjave političke prirode ili ne, ostaje nedorečeno, te u praksi može potencijalno predstavljati vid pritiska na rad samog organa.

¹⁰⁴ Objavljen u "Službenom glasniku R Srbije" br. 79/05

Lica izabrana na ovu funkciju ne mogu biti pozvana na odgovornost, zbog mišljenja, kritike ili predloga koji su dali u vršenju svoje funkcije, što može doпрineti nezavisnosti institucije u praksi.

Zakon predviđa da funkcija prestaje: 1) istekom mandata, ako ne dođe do reizbora; 2) smrću lica; 3) podnošenjem ostavke na funkciju; 4) gubitkom državljanstva; 5) ispunjenjem uslova za penziju; 6) nastupanjem trajne fizičke ili mentalne nesposobnosti za obavljanje funkcije i 7) razrešenjem.

Zaštitnika/cu građana/ki razrešava Skupština, na predlog Odbora ili najmanje jedne trećine od ukupnog broja narodnih poslanika/ca, a ako predlog za razrešenje podnosi Odbor, potrebno je da se za njegovo podnošenje izjasni obična većina, od ukupnog broja članova/ca. Zakonski osnovi za razrešenje su: 1) nestručno i nesavesno obavljanje funkcije; 2) obavljanje druge javne funkcije ili profesionalne delatnosti, dužnosti ili posla koji može uticati na samostalnost i nezavisnost, ili postupanje suprotno zakonu o sprečavanju sukoba interesa pri vršenju javnih funkcija i 3) osuda na krivično krivično delo koje lice čini nepodobnim za obavljanje funkcije.

Pored razrešenja, Zakon predviđa i mogućnost određivanja suspenzije, koju donosi Skupština, na predlog Odbora, i to u slučaju određivanja pritvora, i osude za krivično delo koje lice čini nepodobnim za obavljanje funkcije, a presuda nije postala pravosnažna; kad prestanu razlozi za suspenziju, Skupština ukida odluku.

Zaštitnik/ca građana/ki je ovlašćen/a da kontroliše povrede prava građana/ki učinjene aktima, radnjama ili nečinjenjem organa uprave, ako se radi o povredi republičkih zakona, drugih propisa i opštih akata, može da kontroliše zakonitost i pravilnost rada organa uprave, ali nije ovlašćen/a da kontroliše rad Narodne skupštine, predsednika/ce Republike, Vlade Republike Srbije, Ustavnog suda, sudova i javnih tužilaštava. Takođe, može Vladi podnositi inicijative za izmene ili dopune zakona i drugih propisa i opštih akata, ako smatra da do povrede prava građana/ki upravo i dolazi zbog nedostataka u propisima, kao i da inicira donošenje novih propisa i daje svoje mišljenje na predložene zakone i propise. Dalje, može pokrenuti postupak pred Ustavnim sudom za ocenu ustavnosti i zakonitosti zakona, drugih propisa i opštih akata kojima se uređuju pitanja vezana za slobode i prava građana/ki.

Shodno ovlašćenjima koje ova institucija ima, utvrđene su i određene obaveze Vlade, recimo, da razmatra inicijative koje podnosi Zaštitnik/ca građana/ki.

Zaštitnik/ca građana/ki je ovlašćen/a i da javno preporuči razrešenje funkcionera/ke koji/a je odgovoran/na za povredu prava građana/ki, da inicira pokretanje disciplinskog postupka protiv zaposlenog/e u organu uprave koji/a je neposredno odgovoran/a za učinjenu povredu, ako iz ponovljenog ponašanja ovih lica proizilazi namera da odbijaju saradnju ili ako se utvrdi da je učinjenom povredom licu pričinjena materijalna ili druga šteta većih razmera. Ukoliko nađe da u radnjama funkcionera/ke ili zaposlenog/e u organu uprave ima

elemenata krivičnog ili drugog kažnjivog dela, ovlašćen/a je da nadležnom organu podnese zahtev, odnosno prijavu za pokretanje odgovarajućeg postupka.

Organima uprave je utvrđena obaveza saradnje sa Zaštitnikom/com građana/ki – dužni su da mu/joj omoguće pristup prostorijama i stave na raspolaganje sve podatke kojima raspolažu, a značajni su za vođenje postupka ili preventivnog delovanja Zaštitnika/ce građana/ki.

Zaštitnik/ca građana/ki ima pravo nesmetanog pristupa zavodima za izvršenje sankcija i drugim mestima na kojima se nalaze lica koja su lišena slobode, kao i pravo da sa tim licima razgovara nasamo. Predsednik/ca Republike, predsednik/ca i članovi/ice Vlade, predsednik/ca Skupštine, predsednik/ca Ustavnog suda i funkcioneri/ke u organima uprave dužni su da prime Zaštitnika/cu građana/ki na njegov/njen zahtev najkasnije u roku od 15 dana.

Postupak

77

Zaštitnik/ca građana/ki pokreće postupak po pritužbi građana/ki ili po sopstvenoj inicijativi, a pored prava na pokretanje i vođenje postupka, ima pravo da pružanjem dobrih usluga, posredovanjem i davanjem saveta i mišljenja o pitanjima iz svoje nadležnosti deluje preventivno, u cilju unapređenja zaštite ljudskih sloboda i prava.

Ako se radi o povredi prava deteta, pritužbu u ime maloletnog lica može podneti jedno od roditelja, odnosno zakonski/a zastupnik/ca, a ako se radi o povredi prava pravnog lica, pritužbu može podneti zakonski/a zastupnik/ca pravnog lica.

Pre podnošenja pritužbe, lice je dužno pokušati zaštititi svoja prava u odgovarajućem pravnom postupku, ali izuzetno, Zaštitnik/ca građana/ki može pokrenuti postupak i pre nego što su iscrpljena sva pravna sredstva, ako bi licu koje je podnelo pritužbu bila naneta nenadoknativa šteta ili ako se pritužba odnosi na povredu principa dobre uprave, posebno nekorektan odnos organa uprave ili druga kršenja pravila etičkog ponašanja lica zaposlenih u organima uprave. Međutim, Zaštitnik/ca neće postupati po anonimnim pritužbama – to se može učiniti izuzetno, ako se smatra da u anonimnoj pritužbi ima osnova za postupanje, te tada postupak pokreće po sopstvenoj inicijativi.

Pritužba se podnosi pismeno ili usmeno na zapisnik i na podnošenje pritužbe se ne plaća nikakva taksa, niti druga naknada. Pravo na podnošenje pritužbe zastareva u roku od jedne godine od izvršene povrede prava građana/ki, odnosno od poslednjeg postupanja, odnosno nepostupanja organa uprave u vezi sa učinjenom povredom prava građana/ki.

Na zahtev lica koje podnosi pritužbu, stručna lica ove institucije dužna su da bez naknade pruže stručnu pomoć u sastavljanju pritužbe, dok lica lišena slobode imaju pravo da pritužbu podnesu u zapečaćenoj koverti.

Zaštitnik/ca građana/ki je dužan/na da postupi po svakoj pritužbi osim:

- ako predmet na koji se odnosi pritužba ne spada u nadležnost institucije;

- ako je pritužba podneta nakon isteka roka za podnošenje;
- ako je pritužba podneta pre upotrebe svih raspoloživih pravnih sredstava, a nisu ispunjeni zakonom predviđeni uslovi;
- ako je pritužba anonimna;
- ako pritužba ne sadrži potrebne podatke za postupanje, a nedostatak se ne otkloni ni u naknadnom roku određenom za dopunu pritužbe, niti se obrati postojećoj službi za stručnu pomoć u otklanjanju nedostatka.

Ako nema osnova za postupanje, Zaštitnik/ca odbacuje pritužbu, o čemu sastavlja obaveštenje, i navodii razloge za odbacivanje. Ako odluči da postupak pokrene, o tome obaveštava podnosioca/teljku pritužbe i organa uprave protiv kojeg je podneta pritužba. Organ uprave je obavezan da odgovori na sve zahteve, dostavi tražene informacije i spise, u roku koji ne može biti kraći od 15, niti duži od 60 dana. U naročito opravdanim slučajevima, Zaštitnik/ca građana/ki može da ne otkrije identitet podnosioca/teljke pritužbe organu uprave. Ukoliko organ protiv kojeg je podneta pritužba sam otkloni nedostatke, Zaštitnik/ca o tome obaveštava podnosioca/teljku pritužbe i ostavlja mu/joj rok od 15 dana da se izjasni da li je takvim postupkom zadovoljan/na.

Zaštitnik/ca građana/ki može postupiti i po sopstvenoj inicijativi – kada na osnovu sopstvenog saznanja ili saznanja iz drugih izvora, uključujući izuzetno i anonimne pritužbe, oceni da je aktom, radnjom ili nečinjenjem organa uprave došlo do povrede ljudskih sloboda ili prava.

Sredstva za rad ove institucije se obezbeđuju u budžetu Republike – godišnja sredstva treba da budu dovoljna da omoguće delotvorno i efikasno ostvarivanje funkcije, i da budu u skladu sa makroekonomskom politikom Republike.

Zakon propisuje obavezu Skupštine da izabere Zaštitnika/cu građana/ki u roku od šest meseci od dana stupanja na snagu zakona (ali ta obaveza još uvek nije ispunjena), a izabrano lice treba da podnese predlog za izbor svojih zamenika/ca u roku od tri meseca od dana stupanja na dužnost, da bi ih Skupština izabrala u roku od dva meseca od dana podnošenja predloga.

Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom¹⁰⁵

Novousvojeni Zakon uređuje zabranu svih oblika diskriminacije po osnovu invalidnosti, navodi posebne slučajeve diskriminacije osoba sa invaliditetom, objašnjava postupak zaštite osoba izloženih diskriminaciji, te nabroja mere radi podsticanja ravnopravnosti i socijalne uključenosti osoba sa invaliditetom. Iako nijednom odredbom ne spominje nasilje u porodici kome mogu biti izložene osobe sa invaliditetom, zbog izuzetnog značaja ovog zakona, u daljem tekstu biće izložene njegove najznačajnije odredbe.

¹⁰⁵ Objavljen u “Službenom glasniku R Srbije”, br. 33/06.

Osnovna načela Zakona jesu zabrana svih oblika diskriminacije osoba sa invaliditetom (posredna¹⁰⁶, neposredna¹⁰⁷ i povreda načela jednakih prava i obaveza¹⁰⁸), insistiranje na poštovanju ljudskih prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom, njihove uključenosti u sve sfere društvenog života na ravnopravnoj osnovi, kao i sve procese u kojima se odlučuje o njihovim pravima i obavezama. Diskriminacijom se ne smatra uvođenje posebnih afirmativnih mera u cilju poboljšanja položaja osoba sa invaliditetom, članova njihovih porodica i udruženja osoba sa invaliditetom, kojima se pruža posebna podrška neophodna za uživanje i ostvarivanje prava pod istim uslovima pod kojima ih uživaju i ostvaruju drugi, kao i mera čiji je cilj otklanjanje ili popravljavanje nepovoljnog položaja osoba sa invaliditetom.

Kao posebno teške oblike diskriminacije, Zakon navodi izazivanje i podsticanje neravnopravnosti ili netrpeljivosti prema osobama sa invaliditetom, kao i propagiranje ili smišljeno vršenje diskriminacije od strane organa javne vlasti u postupku pred tim organom, putem javnih glasila, u političkom životu, prilikom pružanja javnih usluga, u oblasti radnih odnosa, obrazovanja, kulture, sporta i sl.

Zakon detaljno opisuje posebne slučajeve diskriminacije osoba sa invaliditetom, i to: 1) u postupcima pred organom javne vlasti, 2) u vezi sa udruženjima, 3) pri pružanju usluga i korišćenja objekata i površina, 4) pružanja zdravstvenih usluga, 5) diskriminacija vezana za vaspitanje i obrazovanje, 6) pri zapošljavanju i radnim odnosom, 7) diskriminacija u vezi sa prevozom, 8) diskriminacija u bračnim i porodičnim odnosima i 9) diskriminacija udruženja osoba sa invaliditetom.

U IV delu Zakona navode se detaljne mere za podsticanje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom: 1) osnivanje službi podrške pri jedinicama lokalne samopurave, 2) pristupačnog okruženja i prevoza, 3) obezbeđenje ravnopravnosti pred organima javne vlasti, 4) obezbeđenje pristupa informacijama, 5) ravnopravnost u vaspitanju i obrazovanju, 6) obezbeđivanje učešća u kulturnom, sportskom i verskom životu zajednice i 7) aktivnosti sa ciljem stvaranja jednakih mogućnosti.

Sam Zakon ne koristi rodno-senzitivan jezik, ali u daljem tekstu navedene termine prikazaćemo ravnopravnim korišćenjem muškog i ženskog roda.

.....
¹⁰⁶ posredna: ukoliko se diskriminisano lice zbog svoje invalidnosti stavlja u nepovoljniji položaj donošenjem akta ili preduzimanjem radnje koja je prividno zasnovana na načelu jednakosti i nediskriminacije, osim ako je taj akt ili radnja opravdana zakonitim ciljem, a sredstva za postizanje tog cilja su primerena i nužna.

¹⁰⁷ neposredne: ako se lica ili grupa lica, u istoj ili sličnoj situaciji, bilo kojim aktom ili radnjom stavljaju ili su stavljeni u nepovoljniji položaj ili bi mogli biti stavljeni u nepovoljniji položaj zbog svoje invalidnosti.

¹⁰⁸ povreda načela jednakih prava i obaveza: ako se diskriminisanom licu isključivo ili uglavnom zbog invalidnosti neopravdano uskraćuju prava i slobode, odnosno nameću obaveze, koje se u istoj ili sličnoj situaciji ne uskraćuju ili ne nameću drugom licu ili grupi; ako su cilj ili posledica preduzetih mera neopravdani; ako ne postoji srazmera između preduzetih mera i cilja koji se ovim merama ostvaruje.

U V delu Zakona prikazane su odredbe postupka za zaštitu od diskriminacije usled invalidnosti. Ukoliko sam Zakon drugačije ne propisuje, predviđena je primena odredaba parničnog postupka. Postupak se pokreće tužbom, od strane osobe sa invaliditetom prema kojoj je diskriminacija izvršena ili zakonskog/e zastupnika/ce, ali tužbu može podneti i pratilac/teljka osobe sa invaliditetom, ako je diskriminacija učinjena prema tom licu. Pored suda opšte mesne nadležnosti, predviđena je i nadležnost suda na čijem području ima prebivalište, odnosno boravište osoba sa invaliditetom prema kojoj je diskriminacija izvršena.

Tužbom diskriminisano lice može tražiti: 1) zabranu izvršenja radnje od koje pretila diskriminacija, zabranu daljeg vršenja radnje diskriminacije, odnosno zabranu ponavljanja radnje diskriminacije; 2) izvršenje radnje radi uklanjanja posledica diskriminatornog postupanja; 3) utvrđenje da je tuženi/a prema tužiocu/teljki diskriminatorski postupao/la i 4) naknada materijalne i nematerijalne štete. Ukoliko je tužba podneta radi izvršenja radnje kojom se uklanja nastala posledica diskriminatornog ponašanja, ili se traži utvrđenje diskriminatornog ponašanja, podnosilac/teljka tužbe može zahtevati izdavanje privremene mere o zabrani diskriminatornog postupanja, kako bi se otklonila opasnost od nasilja ili veća nenadoknativa šteta. Lice koje predlaže uvođenje privremene mere mora učiniti verovatnim da je mera potrebna da bi se otklonila opasnost od nasilja zbog diskriminatornog postupanja, sprečila upotreba sile ili nastanak nenadoknative štete, a sud je dužan da odluči o predlogu u roku od 48 sati od dana prijema predloga u sudu. U sporu za zaštitu od diskriminacije zbog invalidnosti revizija je uvek dozvoljena.

Zakon o radu¹⁰⁹

Novi Zakon o radu sadrži i deo posvećen zabrani diskriminacije iz oblasti rada, radnih odnosa i zapošljavanja.

Izričito je zabranjena neposredna i posredna diskriminacija zaposlenih lica i lica koja traže zaposlenje, s obzirom na pol, rođenje, jezik, rasu, boju kože, starost, trudnoću, zdravstveno stanje, odnosno invalidnost, nacionalnu pripadnost, veroispovest, bračni status, porodične obaveze, seksualno opredeljenje, političko ili drugo uverenje, socijalno poreklo, imovinsko stanje, članstvo u političkim organizacijama, sindikatima ili neko drugo lično svojstvo. Neposrednom diskriminacijom Zakon smatra svako postupanje kojim se zaposleno lice ili lice koje traži zaposlenje, stavlja u nepovoljniji položaj u odnosu na druga lica u istoj ili sličnoj situaciji, dok posredna diskriminacija postoji ako određena, naizgled neutralna odredba, kriterijum ili praksa stavlja ili bi stavila u nepovoljniji položaj lice koje traži zaposlenje ili zaposleno lice, u odnosu na druga lica.

¹⁰⁹ Objavljen u "Službenom glasniku R Srbije", br. 24/05

Zakon zabranjuje diskriminaciju u odnosu na: 1) uslove za zapošljavanje i izbor kandidata/kinja za obavljanje određenog posla; 2) uslove rada i sva prava iz radnog odnosa; 3) obrazovanje, osposobljavanje i usavršavanje; 4) napredovanje na poslu; 5) otkaz ugovora o radu. Ukoliko ugovor o radu sadrži neke diskriminatorne odredbe, one se smatraju ništavim.

Značajna novina Zakona jeste zabrana uznemiravanja i seksualnog uznemiravanja. Uznemiravanje Zakon definiše kao svako neželjeno ponašanje, iz gore navedenih osnova, koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva zaposlenog lica i lica koje traži zaposlenje, a koje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje. Seksualno uznemiravanje Zakonom o radu je definisano kao svako verbalno, neverbalno ili fizičko ponašanje koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva lica koje traži zaposlenje, kao i zaposlenog lica, u sferi polnog života, a koje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.

Odredbe zakona, opšteg akta i ugovora o radu koje se odnose na posebnu zaštitu i pomoć određenim kategorijama zaposlenih lica, a posebno one o zaštiti invalidnih lica, žena za vreme porodiljskog odsustva i odsustva sa rada radi nege deteta, posebne nege deteta, kao i odredbe koje se odnose na posebna prava roditelja, usvojitelja, staratelja i hranitelja – ne smatraju se diskriminacijom. Takođe, Zakon navodi da se diskriminacijom ne smatra pravljenje razlike, isključenje ili davanje prvenstva u odnosu na određeni posao, kada je priroda posla takva, ili se posao obavlja u takvim uslovima da karakteristike povezane sa nekim od gore navedenih osnova predstavljaju stvarni i odlučujući uslov obavljanja posla, i da je svrha koja se time želi postići opravdana.

Iako ni Zakon o radu ne upotrebljava rodno-senzitivan jezik, u daljem tekstu prilikom analize korišćene zakonske termine navodićemo uz ravnornu upotrebu muškog i ženskog roda.

Član 26. zakona o radu predviđa i zabranu poslodavca/ke da od kandidata/kinje zahteva podatke o porodičnom, odnosno bračnom statusu i planiranju porodice, odnosno dostavljanje isprava i drugih dokaza koji nisu od neposrednog značaja za obavljanje poslova za koje zasniva radni odnos. Nadalje, poslodavac/ka ne može da uslovljava zasnivanje radnog odnosa testom trudnoće, osim ako se radi o poslovima kod kojih postoji znatan rizik za zdravlje žene i deteta utvrđen od strane nadležnog zdravstvenog organa; takođe, zasnivanje radnog odnosa ne može biti uslovljeno od strane poslodavca/ke prethodnim davanjem izjave o otkazu ugovora o radu od strane kandidata/kinje.

Zaposlena lica, kao i lica koja traže zaposlenje, u navedenim slučajevima diskriminacije imaju pravo da pokrenu postupak za naknadu štete pred nadležnim sudom.

Propisi na nivou AP Vojvodine

Odluka o ravnopravnosti polova APV¹¹⁰

Odluka o ravnopravnosti polova Autonomne Pokrajine Vojvodine iz 2004. godine uređuje ostvarivanje ravnopravnosti žena i muškaraca, donošenje propisa i preduzimanje posebnih mera za sprečavanje neposredne i posredne diskriminacije zasnovane na polu, te stvaranje jednakih mogućnosti ostvarivanja prava pripadnika oba pola u organima Pokrajine, institucijama, javnim službama i preduzećima. Odluka naglašava da se puna ravnopravnost žena i muškaraca garantuje u skladu sa opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, potvrđenim i objavljenim međunarodnim sporazumima, Poveljom o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama, Ustavom i zakonima Republike Srbije i propisima Skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine.

82

Moramo naglasiti da je ovo jedan od retkih dokumenata koji nastoji da upotrebljava termine ravnopravim korišćenjem muškog i ženskog roda. U članu 4. ove Odluke izričito je propisano da svi korišćeni pojmovi u muškom rodu, obuhvataju iste pojmove u ženskom rodu.

Odluka definiše diskriminaciju po osnovu pola kao svako pravno ili fizičko, neposredno ili posredno razlikovanje, privilegovanje, isključivanje ili ograničavanje zasnovano na polu, koje ima za cilj ili posledicu da pojedinkama/pojedincima oteža, ugrozi, onemogućí ili negira priznanje, uživanje ili ostvarivanje ljudskih prava u političkom, obrazovnom, kulturnom, ekonomskom, socijalnom, sportskom, građanskom i svakom drugom području. Razlikuje se neposredna i posredna diskriminacija po osnovu pola.

Neposredna diskriminacija po osnovu pola postoji kada se prema osobi neopravdano postupa nepovoljnije nego što se postupa ili bi se postupalo ili moglo postupati u odnosu na osobu drugog pola, u istoj ili sličnoj situaciji. Posredna diskriminacija postoji kada prividno neutralna pravna norma, kriterijum ili praksa jednaka za sve, dovede u nepovoljan položaj osobu jednog pola, u poređenju sa osobama drugog pola: 1) neopravdanim postavljenjem takvih obaveza ili uslova koji se

postavljaju ili bi se mogli postaviti licu suprotnog pola, na način da diskriminisano lice zbog svog pola ne može ili može ispuniti samo sa znatnim teškoćama; 2) neopravdanim obezbeđivanjem povoljnijeg položaja ili davanjem prednosti pripadnicima/pripadnicama određenog pola u odnosu na diskriminisanog; 3) očigledno ponižavajućim postupanjem prema diskriminisanom licu, isključivo ili pretežno zbog pripadnosti određenom polu.

Odluka ne smatra diskriminacijom uvođenje posebnih mera afirmativne akcije, usmerenih na otklanjanje neravnopravnosti žena i muškaraca, niti se

¹¹⁰ Objavljena u "Službenom listu APV" br. 14/04

smatra povredom načela jednakih prava i obaveza - uvođenje propisa i odluka u cilju postizanja pune ravnopravnosti žena i muškaraca, kao i otklanjanje neravnopravnosti i diskriminacije po osnovu pripadnosti određenom polu.

U članu 4. Odluka definiše nasilje na osnovu pola, uznemiravanje, i seksualno uznemiravanje, i to na sledeći način:

- nasilje na osnovu pola – bilo koje delo koje nanosi fizičku, psihičku, ili seksualnu patnju ili ekonomsku štetu, kao i pretnje takvim delima koje ozbiljno sputavaju osobe da uživaju prava i slobode na principu ravnopravnosti polova, u javnoj ili privatnoj sferi života;

- uznemiravanje – ponašanje u vezi sa polom koje ima za cilj i rezultat nanošenje štete dostojanstvu i ugledu osobe ili stvaranje zastrašujuće, preteće ili slične situacije;

- seksualno uznemiravanje – svako ponašanje koje rečima, radnjama ili psihičkim delovanjem seksualne prirode ima za cilj i rezultat nanošenje štete ugledu osobe, ili stvaranje zastrašujuće, ponižavajuće, preteće ili slične situacije koje je motivisano pripadnošću različitom polu ili različitoj seksualnoj orijentaciji i koja za oštećenu osobu predstavlja fizičko, verbalno, sugestivno ili drugo slično ponašanje.

U daljem tekstu, Odluka o ravnopravnosti polova bavi se načinima isključivanja diskriminacije u sledećim oblastima: 1) obrazovanje i kultura, 2) rad i zapošljavanje, 3) socijalna i zdravstvena zaštita i 4) politički i javni život.

Značajno je da član 14. ove Odluke, u oblasti socijalne i zdravstvene zaštite, daje Centrima za socijalni rad na teritoriji APV mogućnost osnivanja telefona za pomoć ženama žrtvama partnerskog i porodičnog nasilja, kao i prihvatilišta za žene žrtve porodičnog nasilja.

Strategija ravnopravnosti polova APV¹¹¹

Jedna od osnovnih oblasti koje obuhvata Strategija ravnopravnosti polova i politike jednakih mogućnosti za žene i muškarce u AP Vojvodini jeste i borba protiv nasilja nad ženama. U delu Strategije koja se bavi ovom temom, naglašen je značaj problema nasilja nad ženama, naročito nasilja u porodici i partnerskog nasilja. Radi uspešnije borbe protiv nasilja nad ženama, Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova izdvaja sledeće aktivnosti:

- ◇ podizanje svesti žena o postojanju ženskih ljudskih prava unutar korpusa ljudskih prava, načina njihove primene i uživanja;
- ◇ podrška nevladinim organizacijama koje se bave problemom nasilja nad ženama (SOS telefoni, programi psihološke i druge pomoći žrtvama nasilja i dr.);
- ◇ praćenje sprovođenja postojećih zakona i predlaganje izmena, dopuna

¹¹¹ <http://www.psrzrp.vojvodina.sr.gov.yu/Ravnopravnost%20polova/Dokumenti/Dokumenti.htm>

ili donošenje novih propisa koji utiču na rešavanje problema nasilja nad ženama (Krivični zakon, Zakon o braku i porodici, donošenje zakona o ravnopravnosti polova i dr.);

- ◇ organizovanje seminara, konferencija i edukacija u oblasti nasilja nad ženama;
- ◇ saradnja sa državnim institucijama (policija, centri za socijalni rad, zdravstveni centri i dr.), nevladinim organizacijama, međunarodnim fondovima i institucijama koje se bave borbom protiv nasilja nad ženama;
- ◇ ustanovljivanje mera afirmativne akcije u oblasti nasilja nad ženama (sigurne ženske kuće, SOS telefoni, besplatna psihološka i pravna pomoć), edukacija policajaca, zaposlenih u centrima za socijalni rad i drugih stručnjaka i stručnjakinja koji se bave ovim problemom.

84

Bitno je naglasiti da i ova Strategija koristi rodno-senzitivan jezik i nastoji da sadržane pojmove navodi ravnomernom upotrebom muškom i ženskog roda.

Odluka o Pokrajinskom Ombudsmanu¹¹²

Ovom odlukom Skupštine APV ustanovljen je Pokrajinski Ombudsman, kao nezavisna i samostalna institucija, koja se stara o zaštiti i unapređenju ljudskih prava i sloboda svakog lica zajemčenih ustavom, potvrđenim i objavljenim međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima, opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, zakonima i propisima Autonomne Pokrajine Vojvodine. **Za razliku od prethodna dva dokumenta usvojena na nivou Vojvodine, ovaj akt ne koristi rodno-senzitivan jezik, no u daljem tekstu upotrebljene termine prikazaćemo ravnopravim korišćenjem muškog i ženskog roda.**

Osnovni principi rada ove institucije su zakonitost, nepristrasnost, nezavisnost i pravičnost, dok član 3. Odluke izričito zabranjuje uticanje na rad i postupanje Ombudsmana/ke. Sedište Ombudsmana/ke je u Novom Sadu, lokalne kancelarije postoje u Subotici i Pančevu, a predviđena je i mogućnost njihovog osnivanja i u drugim mestima na teritoriji Pokrajine.

Ombudsmana/ku bira Skupština APV dvotrećinskom većinom glasova ukupnog broja poslanika/ca, dok kandidata/kinju može predložiti najmanje 30 poslanika/ca ili skupštinski odbor nadležan za pitanja organizacije i rada uprave. Mandat Ombudsmana/ke traje šest godina, dok isto lice može biti birano na ovu funkciju najviše dva puta uzastopno. Odluka predviđa pet zamenika/ca Ombudsmana/ke, od kojih po jedno lice za oblast prava nacionalnih manjina, prava deteta i ravnopravnost polova, s tim što najmanje po jedan/na zamenik/ca Ombudsmana/ke mora biti pripadnik/ca manje zastupljenog pola i

¹¹² Objavljena u "Službenom listu APV", br. 23/02 i 5/04

pripadnik/ca nacionalnih manjina. Zamenike/ce bira Skupština APV, većinom glasova ukupnog broja poslanika/ca, na predlog Ombudsmana/ke, a uslovi u pogledu mandata i reizbora su identični kao i za Ombudsmana/ku.

Da bi lice moglo biti izabrano za Ombudsmana/ku, mora imati jugoslovensko državljanstvo, biti diplomirani/a pravnik/ca, imati istaknute stručne sposobnosti i visok moralni integritet, kao i najmanje 7 godina radnog iskustva u oblasti ljudskih prava, uprave ili pravosuđa, a da nije osuđivano i protiv kojeg/e se ne vodi krivični postupak. Odluka predviđa nespojivost funkcije Ombudsmana/ke sa drugom javnom funkcijom ili obavljanjem druge profesionalne delatnosti (izuzev naučno-istraživačkog rada i umetničke delatnosti), članstvom u političkim partijama i organizacijama, sindikatima, upravnim i nadzornim odborima preduzeća i ustanova, kao i bavljenje drugom delatnošću i poslom koji bi mogao uticati na njegovu/njenu samostalnost i nezavisnost. Ombudsman/ka ne može biti pozvan/a na odgovornost ili biti kažnjen/a za izneto mišljenje ili radnje preduzete u obavljanju svojih nadležnosti utvrđenih ovom odlukom.

Mandat Ombudsmana/ke može prestati na lični zahtev, u slučaju smrti, istekom mandata, trajnim gubitkom radne sposobnosti, ili ispunjenjem uslova za penziju. Razrešenje dužnosti Ombudsmana/ke i zamenika/ca predviđeno je u slučajevima osude za krivično delo na kaznu zatvora, ako se funkcija ne obavlja na stručan, nepristrastan, nezavisan i savestan način, ili ako lice obavlja funkcije, poslove i delatnosti nespojive sa funkcijom Ombudsmana/ke. Postupak za razrešenje pokreće se na inicijativu odbora Skupštine ili jedne trećine poslanika/ca, a za razrešenje zamenika/ce Ombudsmana/ke i na inicijativu Ombudsmana/ke; za postupak razrešenja potrebna je ista većina kao i za postupak izbora – dvotrećinska većina ukupnog broja poslanika/ca.

Odluka predviđa sledeća ovlašćenja Ombudsmana/ke: 1) praćenje primene međunarodnih standarda iz oblasti ljudskih prava, 2) prikupljanje informacija o primeni zakona i drugih propisa iz oblasti ljudskih prava, 3) sastavljanje godišnjeg izveštaja o ostvarivanju ljudskih prava, 4) obaveštavanje nadležnih organa i šire javnosti o kršenju ljudskih prava, 5) primanje i ispitivanje predstavljeni koje se odnose na povredu ljudskih prava, 6) posredovanje u mirnom rešavanju sporova vezanih za kršenja ljudskih prava, 7) iniciranje pokretanja krivičnih, disciplinskih i drugih postupaka kod nadležnih organa u slučaju kršenja ljudskih prava, 8) organizovanje i učestvovanje u organizaciji i pripremanju savetovanja o ostvarivanju i poštovanju ljudskih prava, 9) organizovanje i učestvovanje u organizaciji i pripremanju kampanja za informisanje javnosti o pitanjima značajnim za ostvarivanje i poštovanje ljudskih prava, 10) iniciranje i podsticanje obrazovanja o ljudskim pravima u svim oblastima života, 11) saradnja i razmena iskustva sa drugim ombudsmanima u zemlji i inostranstvu, 12) izuzetno, po potrebi, obavljanje i poslova zamenika Ombudsmana i 13) obavljanje drugih poslova u skladu sa zakonom i propisima Skupštine.

Zamenik/ca Ombudsmana/ke zadužen/a za ravnopravnost polova ima sledeće nadležnosti: 1) praćenje primene međunarodnih standarda o ravno-

pravnosti polova i zakona o zabrani diskriminacije (zakona o ravnopravnosti polova), 2) prikupljanje informacija o primeni zakona i drugih propisa o zabrani diskriminacije (zakona o ravnopravnosti polova), 3) nadgledanje prakse i kontinuirano praćenje ostvarivanja principa ravnopravnosti polova u različitim oblastima društvenog života, 4) davanje saveta nadležnim organima u vezi sa donošenjem, izmenama i dopunama propisa koji se odnose na ravnopravnost polova, kao i u vezi sa primenom tih propisa, 5) sastavljanje dela godišnjeg izveštaja ombudsmana o ostvarivanju ravnopravnosti polova u kojem posebno detaljno obrađuje slučajeve kršenja principa ravnopravnosti polova, 6) obaveštavanje nadležnih organa i šire javnosti, davanje izjava i saopštenja o kršenju ravnopravnosti polova, 7) primanje i ispitivanje predstavlja o direktnoj ili indirektnoj diskriminaciji s obzirom na pol, 8) izdavanje saopštenja o slučajevima kršenja zabrane diskriminacije s obzirom na pol, na sopstvenu inicijativu ili na zahtev pojedinaca/ki, 9) posredovanje u mirnom rešavanju sporova u vezi sa neposrednom ili posrednom diskriminacijom s obzirom na pol, 10) iniciranje pokretanja krivičnih, disciplinskih i drugih postupaka kod nadležnih organa u slučaju direktne ili indirektno diskriminacije s obzirom na pol, 11) organizovanje i učestvovanje u organizaciji i pripremama savetovanja o ostvarivanju i poštovanju ravnopravnosti polova i predlaganje mera za otklanjanje diskriminacije, 12) organizovanje i učestvovanje u organizaciji i pripremama kampanja za informisanje javnosti o pitanjima značajnim za ostvarivanje ravnopravnosti polova i problemima u vezi sa tim, 13) iniciranje i podsticanje obrazovanja za poštovanje ravnopravnosti polova u svim oblastima društvenog života, 14) saradnja i razmena iskustva sa drugim ombudsmanima/kama i zamenicima/ama ombudsmana/ke u zemlji i inostranstvu u vezi sa ravnopravnošću polova, 15) iniciranje i podsticanje obrazovanja za poštovanje ravnopravnosti polova u svim oblastima društvenog života i 16) obavljanje drugih poslova u skladu sa odlukom Ombudsmana/ke.

Ombudsman/ka postupa po sopstvenoj inicijativi ili po predstavi lica koje smatra da su mu/joj aktom ili radnjom organa uprave povređena ljudska prava. Predstavka se podnosi u pismenom obliku, uključujući i sve načine elektronske komunikacije, bez posebno utvrđene forme i ne podleže plaćanju takse, a izuzetno se može izjaviti i usmeno na zapisnik. Postupak koji Ombudsman/ka vodi potpuno je besplatan za lica koje je predstavku podnelo.

Pravo na podnošenje predstavke ima svako lice koje smatra da mu/joj je aktom ili radnjom organa uprave povređeno neko ljudsko pravo, njegov/njen naslednik, staratelj/ka ili punomoćnik/ca, a treće lice, nevladina organizacija, udruženje ili druga organizacija uz pismeno ovlašćenje lica koje smatra da su mu/joj ljudska prava ugrožena. Podnošenje predstavke zastareva u roku od jedne godine od dana učinjene povrede, nepravilnosti ili od donošenja poslednjeg akta u spornoj stvari, a utvrđena je obaveza postupanja po podnetoj predstavi u roku od 30 dana od dana podnošenja. Da bi se postupak pokrenuo, zahteva se da je iskorišćeno redovno pravno sredstvo za otklanjanje povreda na koje pod-

nosilac/teljka ukazuje, ili ako ne postoji pravno sredstvo za otklanjanje povrede na koju podnosilac/teljka ukazuje. Izuzetno, i kada nisu iskorišćena pomenuta pravna sredstva, Ombudsman/ka ima ovlašćenje da se angažuje na posredovanju i mirenju u bilo kom trenutku i da pokrene postupak, radi brže i efikasne zaštite ljudskih prava, ako bi okončanje postupka po pravnim sredstvima predstavljalo opasnost za zaštitu ljudskih prava.

Ako Ombudsman/ka nakon završetka istrage utvrdi da je povređeno neko ljudsko pravo ili je učinjena nepravilnost u radu, obavestiće o tome podnosioca/teljku predstavke i organ uprave na čije se postupanje predstavka odnosila, kao i neposredno viši organ, koji su dužni da u roku od 15 dana dostave svoje primedbe. Po isteku roka od 15 dana, Ombudsman/ka može: 1) obustaviti dalje postupanje, ako je organ uprave otklonio povredu ljudskih prava i 2) sačiniti konačno mišljenje, predlog ili preporuku i obavestiti o tome podnosioca/teljku predstavke i organ uprave na čiji se rad mišljenje, predlog ili preporuka odnosi, kao i neposredno viši organ.

Ukoliko utvrdi postojanje povrede ljudskih prava, Ombudsman/ka može: 1) predložiti organima uprave ponovno sprovođenje postupka u skladu sa zakonom; 2) predložiti pravila ponašanja za unapređenje rada i postupanja sa građanima/kama; 3) podneti zahtev za privremeno obustavljanje izvršenja konačnog akta; 4) inicirati pokretanje disciplinskog postupka protiv službenog lica za koje je istragom utvrdilo da je odgovorno za povredu u konkretnom slučaju ili protiv lica koje je ometalo istragu; 5) inicirati kod nadležnog/e javnog/e tužioca/teljke pokretanje prekršajnog ili krivičnog postupka.

Zakonski propisi u fazi usvajanja i/ili predloga

Predlog Zakona o ravnopravnosti polova

Srbija u vreme pisanja ove studije još uvek nema Zakon o ravnopravnosti polova, iako je radna grupa Sekretarijata za rad, zapošljavanje i rodnu ravnopravnost Vojvodine načinila 2005. godine predlog Zakona, za koji se uskoro očekuje da uđe u redovnu proceduru Narodne skupštine Republike Srbije. U ovom delu studije će se analizirati odredbe navedenog predloga Zakona.

Predlogom Zakona o ravnopravnosti polova uređuje se stvaranje jednakih mogućnosti ostvarivanja prava žena i muškaraca, donošenje različitih propisa i preduzimanje posebnih mera za sprečavanje i otklanjanje diskriminacije zasnovane na polu, bračnom ili porodičnom statusu, trudnoći ili roditeljstvu.

Izričito je navedeno da se ravnopravnost žena i muškaraca garantuje, i to u skladu sa opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, potvrđenim međunarodnim sporazumima, Poveljom o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama, Ustavom i posebnim zakonima, te da je svako ograni-

čavanje prava na rodnu ravnopravnost strogo zabranjeno. Takođe, predviđena je dužnost države da prati primenu međunarodnih standarda, kao i ustavnih i zakonskih garancija u ovoj oblasti, i da u skladu sa preuzetim obavezama, redovno izveštava odgovarajuća međunarodna tela o ostvarivanju ravnopravnosti polova.

Zabranjuje se svaki oblik diskriminacije na osnovu pola, bilo posredne ili neposredne, a daje se i posebna definicija.

Diskriminacija na osnovu pola, prema tekstu nacrtu Zakona, svako je pravno ili fizičko, neposredno ili posredno razlikovanje, privilegovanje, isključivanje ili ograničavanje zasnovano na polu, koje ima za cilj ili posledicu da pojedincima oteža, ugrozi, onemogućí ili negira priznanje, uživanje ili ostvarivanje ljudskih prava. Neposrednu diskriminaciju predstavlja svako neopravdano nepovoljnije postupanje prema licu određenog pola nego što se postupaju ili bi se moglo postupati, u odnosu na lice drugog pola u istoj ili sličnoj situaciji. Posredna diskriminacija je stavljanje lica određenog pola u neravnopravan položaj, pozivanjem na prividno neutralnu pravnu normu, kriterijum ili praksu jednaku za sve; neopravdanim postavljenjem takvih zahteva ili uslova koje diskriminirano lice zbog pola, ne može ili može ispuniti sa znatnim teškoćama; neopravdanim obezbeđivanjem povoljnijeg položaja ili davanjem prednosti licima određenog pola u odnosu na diskriminirano lice; ponižavajućim postupanjem prema diskriminiranom licu, isključivo ili pretežno zbog pripadnosti određenom polu. Svako pozivanje, podsticanje i navođenje na diskriminaciju, pomaganje u diskriminatornom postupanju i povredi načela jednakih prava i obaveza žena i muškaraca, smatra se takođe diskriminacijom na osnovu pola.

Takođe, ovaj predlog Zakona omogućava donošenje tzv. privremenih mera afirmativne akcije, u cilju otklanjanja neravnopravnosti žena i muškaraca, a koje je moguće objektivno opravdati postizanjem ravnopravnosti polova i otklanjanjem faktičke neravnopravnosti žena.

Predlog Zakona definiše nasilje na osnovu pola kao ponašanje kojim se ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo lica, ili se nanosi materijalna šteta licu, a nasiljem smatra i svaku ozbiljnu pretnju takvim ponašanjem, koja sprečava ili ograničava neko lice da uživa prava i slobode na principu ravnopravnosti polova. Data je i definicija uznemiravanja, kao svakog neželjenog ponašanja, koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva lica, ili koje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo ponašanje zbog pripadnosti određenom polu. Seksualno uznemiravanje je svako neželjeno fizičko, psihičko, verbalno i drugo neprihvatljivo ponašanje prema nekom licu iz seksualnih pobuda.

U delu nacrtu Zakona o ravnopravnosti polova, koji reguliše porodične odnose, predviđa se da svi članovi porodice imaju pravo na zaštitu od nasilja u porodici. Takođe, posebne mere i programi, namenjeni ženama i deci žrtvama nasilja, kojima se obezbeđuje socijalna, pravna, i druga pomoć i naknada, ne smatraju se diskriminacijom. Cilj takvih mera zaštite od nasilja u porodici

je otklanjanje i ublažavanje posledica nasilja; zbrinjavanje žena i dece, žrtava nasilja, radi sprečavanja nasilja i ostvarivanja njihovog prava na život bez nasilja (sigurne kuće i dr.). Ove pomenute mere afirmativne akcije uključuju i one namenjene edukaciji i podizanju svesti javnosti, u cilju sprečavanja nasilja u porodici, eliminisanja predrasuda, prakse i običaja vezanih za pripadnost određenom polu.

Predviđa se i zaštita od svih oblika diskriminacije po osnovu pola, i to pred Ustavnim sudom, ali i zaštita u upravnom postupku, ukoliko nekom licu upravnim aktom bude pravo povređeno, na osnovu diskriminacije po osnovu pola, ili pak sudska zaštita u vidu upravnog spora pred nadležnim sudom, ako je pravo povređeno konačnim upravnim aktom.

Pored ovoga, predlog Zakona predviđa i građansko-pravnu zaštitu. Ukoliko je nekome povređeno pravo ili sloboda, usled pripadnosti određenom polu, pred nadležnim sudom se može povesti postupak, te zatražiti utvrđenje povrede prava, zabrana izvršenja radnje od koje povreda preči, zabrana daljeg preduzimanja, odnosno ponavljanja radnje koja je izazvala povredu; otklanjanje povrede i uspostavljanje položaja, odnosno stanja pre izvršene povrede; naknadu materijalne i nematerijalne štete; objavljivanje presude u sredstvima javnog informisanja. Postupak građansko-pravne zaštite od diskriminacije po osnovu pola, može pokrenuti i sindikalno udruženje ili pak nevladina organizacija čija je delatnost vezana za ravnopravnost polova, uz dobijanje prethodne saglasnosti diskriminisanog lica. Saglasnost diskriminisanog lica se ne traži ukoliko je reč o povredi prava većeg broja lica, te tada sindikati i udruženja građana mogu u svoje ime povesti parnični postupak. Postupak ostvarenja građansko-pravne zaštite od diskriminacije po osnovu pola pred sudom može se pokrenuti i pre okončanja postupka pred nadležnim državnim organom. Postupak je stavljen u nadležnost okružnim sudovima, ali je pored suda opšte mesne nadležnosti, predviđena i supsidijarna nadležnost po prebivalištu odnosno boravištu tužioca/teljke.

Značajne su odredbe ovog Zakona koje predviđaju hitnost postupaka, te se prvo ročište mora održati u roku od 15 dana od dana prijema tužbe u sudu, a rok za odgovor na tužbu iznosi 8 dana. Sud može izreći i privremenu meru, ukoliko tužilac/teljka to zatraži svojim predlogom, ali je utvrđena obaveza da se to učini u roku od 48 sati od podnošenja samog predloga. Rok od 48 sati je primenjen i za prigovor tuženog/e na izdavanje privremene mere, kao i za donošenje same odluke o prigovoru. Skraćen je i rok za žalbu – on iznosi 8 dana, ali je takođe zatraženo od drugostepenog suda (u ovom slučaju Vrhovnog suda) da po žalbi odluči u roku od 30 dana od dana podnošenja iste.

Značajna prednost postupka građansko-pravne zaštite jeste i odredba koja omogućava oslobađanje od prethodnog plaćanja troškova postupka od strane tužioca/teljke, koja sada padaju na teret predračunskih sredstava suda. Takođe, značajna je odredba po kojoj se ne može dokazivati da je neposredna diskriminacija po osnovu pola učinjena bez krivice, ukoliko među strankama nije spor-

no da je izvršena radnja neposredne diskriminacije, ili je sud utvrdio postojanje takve radnje. U slučaju da tužilac/teljka u toku postupka učini verovatnim da je izvršen akt diskriminacije po osnovu pola, teret dokazivanja da usled akta nije došlo do povrede načela jednakosti, odnosno načela jednakih prava i obaveza snosi tuženi/a.

Diskriminisano lice ili drugi ovlašćeni subjekti, mogu zahtevati određivanje privremene mere, pre pokretanja ili u toku same građanske parnice, kojom se zabranjuje diskriminatorno postupanje, sve do pravosnažnog okončanja postupka. Kršenje privremene mere sankcionisano je plaćanjem određenog novčanog iznosa. Jedino se traži da predlagač/ica privremene mere učiniti verovatnim postojanje konkretne opasnosti i povrede prava zbog diskriminatornog postupanja, kao i okolnost da bi bez određivanja privremene mere nastupila znatna materijalna ili nematerijalna šteta. Inače, i sud je ovlašćen da sam izda privremenu meru, po službenoj dužnosti, ukoliko su navedeni uslovi ispunjeni. Značajno je da žalba na rešenje, kojim se izdaje privremena mera, nema suspenzivno dejstvo, tj. ne odlaže izvršenje rešenja, čime se dodatno štite prava i interesi diskriminisanog lica. Inače, predlog Zakona dopušta reviziju u parnicama za ostvarivanje građanskopravne zaštite zbog diskriminacije po osnovu pola.

Interesantne su i odredbe Zakona koje utvrđuju obavezu suda da sve pravosnažne presude po osnovu diskriminacije po polu, dostavi republičkom organu uprave nadležnom za ravnopravnost polova. Istoj obavezi podležu i postupci organa uprave.

Predlog Zakona o sprečavanju diskriminacije

Srbija trenutno nema poseban antidiskriminacioni zakon, ali je zato načinjen nacrt Zakona o sprečavanju diskriminacije, koji će ovde biti analiziran. Nacrt je izradila 2005. godine radna grupa Instituta za uporedno pravo. **Iako u tekstu nacrta ovog zakona nije korišćen rodno-senzitivan jezik, prilikom analize upotrebljene termine ćemo prikazati ravnomernim korišćenjem muškog i ženskog roda.**

Nacrt zakona daje definiciju diskriminacije i samog diskriminatornog ponašanja, te navodi da je to svako pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje (isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva) u odnosu na lica ili grupe, kao i na članove njihovih porodica, ili njima bliska lica, na otvoren ili prikriven način, a koje se zasniva na rasi, boji kože, precima, nacionalnom ili etničkom poreklu, jeziku, verskim ili političkim ubeđenjima, polu, polnoj opredeljenosti, imovnom stanju, rođenju, genetskim osobenostima, zdravstvenom stanju, invaliditetu, bračnom stanju i drugim ličnim svojstvima.

Zaštitom su obuhvaćena kako lica koja imaju državljanstvo, tako i lica koja borave na teritoriji Srbije odnosno koja su pod jurisdikcijom Republike Srbije, bez obzira na da li su državljani/ke Republike Srbije, druge države ili apatridi.

Oblici diskriminacije koje zakon sankcioniše jesu neposredna i posredna diskriminacija, pozivanje i navođenje na diskriminaciju, pomaganje u diskriminatorskom postupanju, kao i povreda načela jednakih prava i obaveza.

Nacrt zakona izričito zabranjuje povredu načela jednakih prava i obaveza, a navodi da povreda postoji, ukoliko se diskriminisanom licu, isključivo ili uglavnom zbog određenog ličnog svojstva, prava i slobode neopravdano uskraćuju, odnosno nameću obaveze koje se u istoj ili sličnoj situaciji ne uskraćuju ili ne nameću drugom licu ili grupi; ako su cilj ili posledica preduzetih mera neopravdani, i ako ne postoji srazmera između preduzetih mera i cilja koji se ovim merama ostvaruje.

Posebno se kažnjavaju tzv. teški oblici diskriminacije, a Zakon navodi da je to, između ostalog, izazivanje, podsticanje i raspirivanje svake neravnopravnosti, mržnje, razdora ili netrpeljivosti; propagiranje ili smišljeno vršenje diskriminacije od strane državnih organa, u postupcima pred državnim organima, ili putem javnih glasila.

Zakon nameće državi obavezu da svima obezbedi uživanje prava i sloboda bez diskriminacije s obzirom na lična svojstva, kao i da udovolji opravdanim interesima diskriminisanih; da preduzme sve potrebne mere radi prevencije i suzbijanja diskriminacije u javnom životu; da građanima/kama koji/e zbog siromaštva ne uživaju pravnu jednakost, obezbedi besplatni pravni savet i zakonske uslove za ostvarivanje njihovih prava; da obaveštava javnost o sadržini i posledicama pravila i mera donesenih odnosno preduzetih protiv diskriminacije; da organizuje obuku o pravilima i merama protiv diskriminacije za sve zaposlene u državnim organima.

Posebno je definisana diskriminacija po osnovu pola, te se navodi da se time naročito misli na: omalovažavanje i uznemiravanje s obzirom na pol; uskraćivanje prava ili javno ili prikriveno priznavanje pogodnosti prilikom zasnivanja radnog odnosa i u radnom odnosu s obzirom na pol; neopravdano razdvajanje dece u bilo kom vidu i obliku obrazovanja, s obzirom na pol; javno pozivanje na davanje prednosti deci jednog pola u odnosu na decu drugog pola, u vaspitnom i obrazovnom procesu, kao i svako drugo postupanje koje vređa načelo ravnopravnosti žene i muškarca.

Uvođenje posebnih privremenih mera afirmativne akcije, radi obezbeđenja posebne pravne, ekonomske i socijalne zaštite žena, kao i radi podsticanja žena na učešće u političkom i javnom životu, nacrt Zakona ne smatra diskriminacijom.

Zabranjena je i diskriminacija zbog polne opredeljenosti, te se navodi da je polna opredeljenost privatna stvar i da niko ne može biti pozvan da se javno polno opredeli.

U delu nacrta Zakona koji govori o mehanizmima zaštite, obezbeđena je zaštita pred Ustavnim sudom Republike Srbije, podnošenjem ustavne žalbe, ali je omogućena i zaštita u upravnom postupku, kao i zaštita putem upravnog spora, ako je reč o konačnom upravnom aktu kojim je diskriminacija izvršena.

Izuzetno je važna odredba Zakona koja omogućava neposredno obraćanje diskriminiranih lica međunarodnim telima, u cilju zaštite od diskriminacije, na način utvrđen samim međunarodnim sporazumima.

Omogućena je i građansko-pravna zaštita od diskriminacije, podnošenjem tužbe nadležnom okružnom sudu, po prebivalištu ili sedištu tužioca/teljke, a ako tužilac/teljka nema prebivalište odnosno sedište u Republici, sudu na čijem području tuženi/a ima prebivalište odnosno sedište. Istaknuta je hitnost ovakvih postupaka, pa i rok za žalbu je skraćen na 8 dana, a predviđena je i obaveza drugostepenog suda (Vrhovnog suda Srbije) da po žalbi odluči u roku od 30 dana, od dana podnošenja. U sporovima je uvek dopuštena revizija.

Podnošenjem tužbe može se zahtevati: 1. zabrana izvršenja radnje od koje pretili povreda, zabrana daljeg vršenja radnje povrede, odnosno zabrana ponavljanja radnje povrede (tužba za propuštanje); 2. izvršenje radnje radi uklanjanja stanja povrede (tužba za uklanjanje); 3. utvrđenje da je tuženi/a prema tužiocu/teljki diskriminatorno postupao/la (tužba za utvrđenje); 4. naknada materijalne i nematerijalne štete (tužba za naknadu štete); i 5. objavljivanje presude donete povodom neke od napred navedenih tužbi.

Predviđeno je takođe, da lice može zahtevati od suda izdavanje privremene mere, kojom bi se zabranilo diskriminatorno postupanje, do pravosnažnog okončanja postupka. Ukoliko tuženi/a prekrši izrečenu meru, ona se sankcioniše plaćanjem primerene svote novca predlagaču/ici. Mora se učiniti verovatnim postojanje konkretne opasnosti od povrede prava zbog diskriminatornog postupanja, te da bi bez izricanja privremene mere, nastupila znatnija materijalna ili nematerijalna šteta. O predlogu za izdavanje privremene mere, sud se mora izjasniti u izuzetno kratkom roku, od 48 sati od prijema zahteva, a u istom roku tuženi/a ima pravo podneti prigovor. Takođe, o prigovoru, sud mora odgovoriti u istom roku – 48 sati od podnošenja progovora.

Kao i predlog Zakona o ravnopravnosti polova, i ovaj nacrt zabranjuje dokazivanje nehatne neposredne diskriminacije, ako je među strankama nesporno ili je sud utvrdio da je izvršena radnja neposredne diskriminacije, a ako diskriminirano lice učini verovatnim da je pretrpelo akt diskriminacije, teret dokazivanja da usled akta nije došlo do povrede načela jednakosti, odnosno načela jednakih prava i obaveza, snosi tužena stranka.

Pravo na podnošenje tužbe i predloga za izricanje privremenih mera imaju: domaće i strane organizacije za zaštitu diskriminiranih grupa, odnosno zaštitu ljudskih prava i tzv. dobrovoljni/e ispitivači/ce diskriminacije¹¹³. Ukoliko se diskriminatorno postupanje tiče isključivo određenog lica, traži se prestanak samog lica, za pokretanje postupka od strane napred navedenih trećih lica. Ako dobrovoljni/a ispitivač/ica nije podneo tužbu, sud ga/je može saslušati kao

¹¹³ Dobrovoljni/e ispitivači/ce diskriminacije, po ovom predlogu Zakona, lica su koja samostalno ili zajedno sa drugim licima svesno pristupaju ličnoj i neposrednoj proveru primene pravila o zabrani diskriminacije u konkretnim slučajevima, javljanjem na objavljeni oglas, odlaskom na mesta na kojima se pružaju javne usluge ili na drugi način.

svedoka/inju, a ako je podneo/la tužbu, može biti saslušan/a kao stranka.

U delu koji govori o disciplinskoj i kaznenoj odgovornosti, predviđena je i prekršajna odgovornost za onog ko, između ostalog, povredi načelo ravnopravnosti žene i muškarca. Ukoliko usled diskriminatorskog postupanja nastupe naročito teške posledice, kao što su diskriminacija većeg broja lica ili prouzrokovanje velike materijalne štete, uz novčanu kaznu, može se izreći zabrana vršenja određenih poslova odgovornom licu u trajanju od 3 meseca do 1 godine ili zabrana poslodavcu/ki ili drugom fizičkom licu koji obavlja privrednu ili drugu delatnost ili pruža uslugu, vršenja delatnosti u trajanju od 3 meseca do 1 godine.

Predlog Zakona o zaštitniku prava deteta¹¹⁴

Ovim predlogom zakona Zaštitnik prava deteta zamišljen je kao nezavisan državni organ koji štiti, prati i promoviše prava deteta¹¹⁵, a postupa u okviru Ustava, zakona i drugih propisa i opštih akata, kao i ratifikovanih međunarodnih ugovora i opšteprihvaćenih pravila međunarodnog prava, rukovodeći se načelom pravičnosti i morala. **Ni ovaj predlog zakona ne koristi rodno-senzitivan jezik, no u daljem tekstu predlog će biti analiziran ravnomernim korišćenjem muškog i ženskog roda.**

93

Zabranjen je svaki uticaj na rad i postupanje ove institucije. Predviđeno je da sedište institucije bude u Beogradu, ali se kancelarije mogu obrazovati i van Beograda, odlukom Zaštitnika/ce prava deteta.

Zaštitnika/cu prava deteta bira Narodna skupština, na predlog odbora nadležnog za prava deteta, na vreme od pet godina, a isto lice može biti najviše dva puta uzastopno birano na ovu funkciju. Pravo predlaganja kandidata/kinja ima svaka poslanička grupa u Narodnoj skupštini, dok postupak izbora mora početi najkasnije šest meseci pre isteka mandata prethodnog/e Zaštitnika/ce prava deteta.

Da bi određeno lice moglo biti izabrano na ovu funkciju, potrebno je da je državljanin/ka Republike Srbije i da ispunjava sledeće uslove: 1) da ima visoku stručnu spremu društvenog smera; 2) da ima najmanje deset godina iskustva na poslovima koji su od značaja za obavljanje dužnosti Zaštitnika/ce prava deteta; 3) da poseduje visoke moralne i stručne kvalitete.

Predviđena su dva zamenika/ce Zaštitnika/ce prava deteta, koja mu/joj pomažu u obavljanju poslova utvrđenih ovim zakonom, u okviru ovlašćenja koja im on/ona prenese; njih takođe bira Narodna skupština, na predlog Zaštit-

¹¹⁴ Dostupan na sajtu Narodne skupštine Srbije, podnosilac predloga Vlada R Srbije, 21.07.2006. godine

¹¹⁵ Detetom se smatra svako lice koje nije navršilo 18. godinu života, bez obzira na to da li je domaći/a ili strani/a državljanin/ka, da li je rođeno u braku ili van braka, da li je usvojeno, te da li je pod roditeljskim staranjem ili bez roditeljskog staranja.

nika/ce prava deteta, a u pogledu mandata i reizbora važe isti uslovi, s tim što jedan/na zamenik/ca mora biti diplomirani/a pravnik/ca. Na funkciju zamenika/ce Zaštitnika/ce prava deteta može biti izabran/a državljanin/ka Republike Srbije sa visokom stručnom spremom društvenog smera, sa najmanje pet godina iskustva na poslovima koji su od značaja za obavljanje dužnosti Zaštitnika/ce prava deteta, i ukoliko poseduje visoke moralne i stručne kvalitete.

Predlog zakona predviđa nespojivost funkcije Zaštitnika/ce i zamenika/ce sa obavljanjem druge javne funkcije ili profesionalne delatnosti, ili druge dužnosti i posla koji bi mogli uticati na njihovu samostalnost i nezavisnost, dok je zabranjeno članstvo ovih lica u političkim organizacijama. Zakon zabranjuje svako pozivanje na odgovornost ovih lica zbog mišljenja, kritike ili predloga koji su dali u vršenju svoje funkcije, ali im i ne dozvoljava davanje izjava političke prirode.

94

Funkcija Zaštitnika/ce prava deteta prestaje: 1) istekom mandata, ako ne bude ponovo izabran/a; 2) smrću; 3) ostavkom; 4) gubitkom državljanstva, na osnovu akta nadležnog državnog organa; 5) ispunjenjem uslova za penziju u skladu sa zakonom; 6) nastupanjem trajne fizičke ili mentalne nesposobnosti za obavljanje funkcije na osnovu dokumentacije relevantne medicinske ustanove i 7) razrešenjem.

Zaštitnika/cu prava deteta razrešava Narodna skupština, na predlog Odbora ili najmanje jedne trećine ukupnog broja narodnih poslanika/ca, u sledećim slučajevima: 1) ako nestručno i nesavesno obavlja svoju funkciju; 2) ako obavlja drugu javnu funkciju ili profesionalnu delatnost, ako obavlja drugu dužnost ili posao koji bi mogao uticati na njegovu/njenu samostalnost i nezavisnost, ili ako postupa suprotno zakonu kojim se uređuje sprečavanje sukoba interesa pri vršenju javnih funkcija; 3) ako bude osuđen/a za krivično delo koje ga/je čini nepodobnim za obavljanje ove funkcije.

Zaštitnik/ca prava deteta može biti suspendovan/a od strane Narodne skupštine, na predlog Odbora, u slučaju: 1) određivanja pritvora; 2) osude za krivično delo koje ga/je čini nepodobnim/om za obavljanje funkcije, a presuda nije postala pravosnažna. Odluka o suspenziji se ukida od strane Narodne skupštine čim prestanu razlozi za suspenziju.

Članom 5. predloga Zakona utvrđene su sledeće nadležnosti ove institucije: 1) praćenje usklađenosti zakona i drugih propisa u Republici Srbiji koji se odnose na zaštitu prava dece sa odredbama Ustava Republike Srbije, Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta i drugih međunarodnih dokumenata koji se odnose na zaštitu prava i interesa dece; 2) praćenje izvršavanja obaveza Republike Srbije koje proizlaze iz Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta i drugih međunarodnih dokumenata koji se odnose na zaštitu prava i interesa dece; 3) praćenje primene svih propisa koji se odnose na zaštitu prava i interesa dece; 4) praćenje povrede prava i interesa dece; 5) zalaganje za zaštitu i promociju prava i interesa dece sa posebnim potrebama; 6) predlaganje preduzimanja mera za zaštitu i promociju prava dece, kao i za sprečavanje štetnih postupanja

koja ugrožavaju prava i interese dece; 7) obaveštavanje javnosti o stanju prava dece; 8) obavljanje drugih poslova utvrđenih zakonom.

Između ostalog, Zaštitnik/ca prava deteta ima pravo podnošenja inicijativa za izmenu ili dopunu zakona i drugih propisa i opštih akata Vladi i Narodnoj skupštini ako smatra da do povrede prava dece dolazi zbog nedostataka u propisima, inicijativu donošenja novih zakona, drugih propisa i opštih akata od značaja za ostvarivanje i zaštitu prava dece, te davanje mišljenja Vladi i Narodnoj skupštini o predlozima zakona i propisa koji uređuju pitanja od značaja za zaštitu prava dece. Istovremeno, predviđena je obaveza Vlade i nadležnog skupštinskog odbora da razmatra sve inicijative podnete od strane Zaštitnika/ce prava deteta.

Zaštitnik/ca prava deteta može pokrenuti postupak pred Ustavnim sudom za ocenu ustavnosti i zakonitosti zakona, drugog propisa i opšteg akta kojim se uređuju pitanja koja se odnose na ostvarivanje prava deteta, ali i da organima državne uprave, jedinicama lokalne samouprave i drugim pravnim i fizičkim licima, koja obavljaju poslove u vezi sa decom, predloži preduzimanje mera za sprečavanje štetnih postupanja koja ugrožavaju prava i interese dece. Nasuprot tome, utvrđena je obaveza ovih organa i lica da odmah, a najkasnije u roku od 15 dana od dobijanja zahteva, obaveste Zaštitnika/cu prava deteta o merama koje su preduzeli na osnovu njegovog/njenog upozorenja, predloga ili preporuke.

Predlog Zakona daje Zaštitniku/ci prava deteta i pravo uvida u način ostvarivanja brige o deci koja su privremeno smeštena kod pravnih i fizičkih lica, na osnovu odluke nadležnog organa, uključujući i pravo pristupa prostorijama u kojima se deca nalaze, kao i pravo nesmetanog pristupa zavodima za izvršenje sankcija i drugim mestima na kojima se nalaze deca koja su lišena slobode.

Zaštitnik/ca prava deteta je dužan/na da i nakon prestanka funkcije čuva kao tajnu podatke do kojih dođe u vršenju svoje funkcije, što se odnosi i na zaposlene u stručnoj službi Zaštitnika/ce prava deteta.

Izuzetno je značajna odredba člana 12. ovog predloga Zakona, koja utvrđuje dužnost Zaštitnika/ce prava deteta da podnese prijavu nadležnom javnom tužilaštvu te obavesti nadležni organ starateljstva i predloži mere za zaštitu prava i interesa deteta, ukoliko sazna da je dete izloženo nasilju, seksualnoj zlopotrebi, zlostavljanju, eksploataciji ili zanemarivanju.

3. Nacionalna strategija i akcioni plan protiv nasilja u porodici

Nacionalna strategija

Radna grupa¹¹⁶ izradila je Polazni okvir nacionalne strategije za zaštitu od nasilja i predstavila ga široj stručnoj javnosti 7. oktobra 2005, u vreme završetka ove studije. **Nažalost, ni ovaj dokument ne koristi rodno-senzitivan jezik, ali će njegove odredbe i ovde biti analizirane ravnomernom upotrebom muškog i ženskog roda.**

U uvodnom delu, ovaj dokument navodi i slabosti važeće regulative, kada je reč o zaštiti od nasilja, i konstatuje da međunarodne norme, koje se odnose na ovu oblast, ostaju bez neposredne primene, uglavnom samo na nivou opštih načela. Pojedine zakonske odredbe, kako sam dokument navodi (materijalnog krivičnog zakonodavstva), i dalje sadrže anahrona i na konzervativnom moralu zasnovana rešenja, što se naročito odnosi na grupu krivičnih dela kojima se štiti polni integritet žrtava nasilja. Konstatuje se takođe, da bi trebalo poboljšati položaj lica oštećenih ovim krivičnim delom, koja su ostavljena u nepovoljnijem položaju u odnosu na izvršitelje krivičnog dela nasilja. Dokument navodi da ne postoje procesne garancije za sprečavanje sekundarne viktimizacije, jer i dalje postoji višestruko ispitivanje žrtve kao svedoka/inje, a ne postoji ni mogućnost korišćenja savremenih tehničkih pomagala (za prenos slike i zvuka, audio i video zapisa, itd) koja bi omogućila postupak kojim se prvenstveno štiti integritet žrtve kao oštećenog lica.

Kod porodično-pravne zaštite, naglašeno je da nedostaje konkretizacija opštih rešenja, jer nisu razvijeni sistemi i mehanizmi kojima se omogućava da neko pravo u praksi bude operacionalizovano.

U dokumentu se dalje navodi da je osnovni cilj buduće Nacionalne strategije protiv nasilja sprečavanje nasilja u svim njegovim pojavnim oblicima, a posebno nasilja nad ženama, decom, invalidnim i starim osobama, izbeglicama i drugim ugroženim grupama, te da se ostvari osnovno ljudsko pravo na zaštitu od svih oblika fizičkog i mentalnog nasilja, zloupotrebe i zanemarivanja, nehumanih i ponižavajućih postupaka, seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, trgovine ljudskim bićima i svih drugih oblika nasilja i zloupotrebe.

¹¹⁶ Prof. dr Veronika Išpanović (Institut za mentalno zdravlje), Ranka Vujović (Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike), Suzana Paunović (Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike), Jasmina Ivanović (Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike), Marija Vujošević (Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike), Olivera Zečević, (Ministarstvo unutrašnjih poslova), Vesna Božović-Milošević (Prvi Opštinski sud u Beogradu), Zoran Pavlović (Okružno javno tužilaštvo u Novom Sadu), mr Ivana Stevanović (Centar za prava deteta, NVO), Silvija Kranjc (Centar za socijalni rad Sombor), Ivana Milosavljević-Đukić (Prihvatilište za urgentnu zaštitu zlostavljane dece, Beograd), i Vesna Brzev-Ćurčić (Ministarstvo zdravlja Republike Srbije).

Dalje, navodi se da su osnovni strateški ciljevi razvoja sledeći:

- Usklađivanje nacionalnog zakonodavstva sa relevantnim međunarodnim normama i standardima, što bi značilo:
 - o izvršiti detaljnu analizu postojećeg zakonodavstva relevantnog za zaštitu od nasilja;
 - o podržati izmene zakona koje su u toku i pokrenuti donošenje novih zakonskih rešenja iz oblasti obrazovanja, zdravstva, socijalne zaštite, pravosuđa, kaznenog zakonodavstva, ravnopravnosti polova, medija, statistike, koja će omogućiti ostvarivanje glavnog cilja ove strategije;
 - o jačanje mehanizama i kapaciteta za sprovođenje zakonskih rešenja kojima se obezbeđuje sprečavanje i zaštita od nasilja. Potrebno je razviti posebne akcione planove kojima treba omogućiti efikasnu implementaciju, jasnije definisanje odgovornosti i jednostavnije praćenje procesa sprečavanja i zaštite od nasilja.
- Sistematski i kontinuirano senzibilisati građane/ke za poštovanje ljudskih prava i negovati kulturu nenasilja, posebno među decom i omladinom, što bi značilo:
 - o kontinuirano informisati građane/ke o ljudskim pravima i razvijati programe nenasilne komunikacije (putem medija, tribina, publikacija), posebno među decom i mladima;
 - o podsticati otklanjanje svih stereotipa o nasilju, vodeći računa posebno o medijima kao i o obrazovnim programima i njihovoj ulozi u otklanjanju stereotipa i nasilju kao prihvatljivom načinu rešavanja konflikata.
- Jačanje svesti i znanja građana/ki za prepoznavanje i reagovanje u situacijama nasilja i to:
 - o putem medija, publikacija, tribina i kampanja protiv nasilja obezbediti informacije građanima/kama o tome kako da prepoznaju nasilje i kome da se obrate za pomoć.
- Jačanje uloge lokalne zajednice i odgovornosti kroz:
 - o razvijanje strategija za sprečavanje i zaštitu od nasilja na lokalnom nivou u skladu sa specifičnostima lokalnih zajednica i o njihovim prioriternim potrebama;
 - o formiranje tela (Saveta) na lokalnom nivou, koje će vršiti kontinuiranu analizu stanja, identifikovati potrebe, definisati uloge i međusobne odgovornosti svih učesnika/ca u procesu sprečavanja, suzbijanja i zaštite od nasilja u lokalnoj zajednici;
 - o donošenje lokalnog Plana za sprečavanje, suzbijanje i zaštitu od nasilja u lokalnoj zajednici, obezbeđivanje uslova za njegovu realizaciju (zaključivanjem protokola, razvojem službi, obezbeđenjem sredstava) i praćenje izvršenja Plana.
- Uspostavljanje efikasne mreže za zaštitu od nasilja kroz:
 - o pravilno usmeravanje prijave o nasilju ka odgovarajućim službama koje

će vršiti procenu, trijažu primljenih prijava, preduzimati mere zaštite, organizovati dalji postupak procene potreba i intervencija u saradnji sa ostalim službama;

- o donošenje Protokola o međusektorskoj saradnji u procesu zaštite od nasilja, na centralnom i lokalnom nivou;
 - o razvijanje raznovrsnih vidova podrške (mera, radnji i aktivnosti) za psihofizički oporavak i socijalnu reintegraciju žrtava i počinitelaca nasilja;
 - o razvijanje posebnih programa psihosocijalne podrške za posebno vulnerabilne grupacije i druge žrtve nasilja kao i programe za počinioce nasilja;
 - o obezbeđivanje ravnopravnih uslova za pružaoce usluga iz vladinog i nevladinog sektora.
- 98
- Unapređenje znanja i veština stručnjaka/inja vezano za sprečavanje, suzbijanje i zaštitu od nasilja, što bi značilo:
 - o utvrđivanje minimuma znanja i veština koje stručnjaci/kinje treba da imaju a koje su neophodne za prevenciju, prepoznavanje, procenu i reagovanje na nasilje;
 - o izradu odgovarajućih programa edukacije (obrazovnih paketa) za razne profile stručnjaka/inja, uzimajući u obzir i delokrug i akreditovanje programa;
 - o kontinuiranu edukaciju stručnjaka/inja i svih osoba koje rade na pružanju usluga i podrške u slučajevima nasilja, osoba koje rade na sprovođenju zakona kojima se sankcioniše nasilje kao i osoba zaduženih za informisanje i senzibilizaciju javnosti na probleme nasilja, sa ciljem unapređenja rada i pravilnog postupanja u slučajevima nasilja.
 - Jačanje lične odgovornosti svih učesnika/ca u procesu sprečavanja, suzbijanja i zaštite od nasilja, i to:
 - o jačanje mehanizama sprovođenja zakona, drugih propisa i mera za sprečavanje, suzbijanje i zaštitu od nasilja na svim nivoima, kontrolom njihovog ostvarivanja, kako u procesu utvrđivanja i obezbeđivanja uslova za realizaciju pojedinih mera i aktivnosti tako i u neposrednom radu na zaštiti.
 - Uspostavljanje jedinstvenog sistema evidentiranja i baze podataka na svim nivoima, od lokalnog do centralnog, o pojavama značajnim za sprečavanje, suzbijanje i zaštitu od nasilja, što bi značilo:
 - o definisanje parametara od značaja za sprečavanje, suzbijanje i zaštitu od nasilja;
 - o razvoj mehanizama za prikupljanje, evidentiranje i obradu pouzdanih podataka na osnovu definisanih parametara;
 - o modernizacija i prilagođavanje postojećeg statističkog sistema novim zahtevima.
 - Podsticanje istraživanja vezanih za pojavu nasilja, što znači da je

o potrebno podsticati istraživanja vezana za pojavu nasilja, ulaganjem u ljudske resurse, obezbeđivanjem finansiranja, kao preduslov za unapređivanje sistema u cilju boljeg prepoznavanja i reagovanja na nasilje. Od posebnog značaja su istraživanja rizika od pojave nasilja i zaštitnih činilaca koji mogu otkloniti rizike i ublažiti posledice nasilja.

Iako je na prvi pogled radna grupa na izradi ovog polaznog dokumenta za Nacionalnu strategiju protiv nasilja vodila računa o međunarodnim zahtevima, mora joj se izreći kritika na neuključivanje nevladinog sektora, koji se više od 15 godina bavi nasiljem nad ženama, a što inače zahtevaju svi međunarodni dokumenti koji se bave nasiljem nad ženama. Nadamo se da će u budućnosti znanja i iskustva NVO biti uzeti u obzir, jer se mora priznati da je ovo sasvim nov teren za vladina tela, koja se ne snalaze baš najbolje u novoj ulozi. Prihvatanje dugogodišnjeg iskustva NVO koje rade na prevenciji i zaštiti od nasilja u porodici moglo bi doprineti kvalitetu, kako samog dokumenta, tako i konkretnih rešenja Strategije koja bi u praksi trebalo da zažive.

Nacionalni plan aktivnosti za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti (2007-2010)¹¹⁷

Ovaj strateški dokument obuhvata sledeće oblasti: 1) odlučivanje – povećanje učešća žena u odlučivanju i ostvarivanje rodne ravnopravnosti, 2) ekonomija – poboljšanje položaja žena i ostvarivanje rodne ravnopravnosti, 3) obrazovanje – ostvarivanje rodne ravnopravnosti, 4) zdravlje – očuvanje i unapređivanje zdravlja žena i ostvarivanje rodne ravnopravnosti u zdravstvenoj politici, 5) nasilje nad ženama – prevencija, suzbijanje i zaštita i 6) mediji – uklanjanje rodni stereotipa i promocija rodne ravnopravnosti. Za svaku od gore navedenih oblasti, dokument sadrži osnovni strateški cilj, specifične ciljeve, posebne aktivnosti kojima će se ciljevi ostvarivati, nosioce aktivnosti, te vremenski okvir ostvarivanja aktivnosti. Nacionalni plan aktivnosti (u daljem tekstu NPA) sačinjen je od strane Vladinog Saveta za ravnopravnost polova, uz učešće 33 nevladine organizacije i mnogobrojnih eksperata/kinja i stručnjaka/inja iz gore navedenih oblasti. **Bitno je naglasiti da je i ovo jedan od retkih dokumenata koji koristi rodno-senzitivan jezik, što zaluzuje svahu pohvalu.**

NAP preuzima definiciju nasilja nad ženama iz Deklaracije Ujedinjenih nacija o eliminaciji nasilja nad ženama, iz 1993. godine, te ga formuliše kao svaki akt polno zasnovanog nasilja, koji rezultira ili može da ima za posledicu fizičku, psihičku ili seksualnu povredu ili patnju žene, uključujući pretnje takvim radnjama, ograničenje ili proizvoljno lišenje slobode, bez obzira na to da li se dešava u sferi javnog ili privatnog života. Ovaj vid nasilja dokument karak-

¹¹⁷ Dokument dostupan na http://www.awin.org.yu/NAP/pdf/Nap_final.pdf

teriše kao manifestaciju viševekovne dominacije muškaraca nad ženama, jedan od najtežih oblika diskriminacije žena, ugrožavanja osnovnih ljudskih prava, te jednu od osnovnih prepreka u ostvarivanju jednakosti polova i demokratskog i humanog razvoja društva. Ističe se da je nasilje u porodici ili partnerskom odnosu jedan od najopasnijih oblika nasilja nad ženama, usled široke rasprostranjenosti, dugotrajnosti, kontinuiteta u ispoljavanju, te činjenice da dugo vremena nije bilo predmet sistematskog praćenja i istraživanja. Takođe, NAP konstatuje da nije izgrađena sveobuhvatna strategija delovanja institucija sistema u cilju rešavanja ovog problema, iako je značajan pomak učinjen poslednjih godina, inkriminacijom nasilja u porodici kao posebnog krivičnog dela i uvođenjem mera porodično-pravne zaštite. Nadalje, NAP primećuje da se seksualno zlostavljanje žena još uvek ne prepoznaje kao rezultat neravnopravne raspodele moći među polovima, a da je pružanje pomoći žrtvama zasnovano je na psihopatološkom i medicinskom pristupu, te da nedostaju tretmani za prevazilaženje trauma i oporavak žrtava. Zamera se na tome što u Srbiji još uvek nije razvijen adekvatan sistem za sprečavanje nasilja nad ženama i pružanje adekvatne psiho-socijalne i pravne pomoći i podrške žrtvama nasilja. Posebni problemi uočeni su u oblasti prevencije i sprečavanja nasilja nad pripadnicama posebno osetljivih i ugroženih grupa (Romkinja, žena sa invaliditetom, žena izbeglica, migrantkinja, siromašnih žena, žena u seoskim sredinama, žena u zatvoru i pritvoru, ženske dece, starica, lezbejki, žena sa psihički izmenjenim ponašanjem i dr.).

Prevenција i suzbijanje svih vidova nasilja nad ženama i obezbeđivanje sveobuhvatnog sistema zaštite za žene žrtve nasilja predstavlja osnovni strateški cilj NAP-a. Takođe, navode se sledeći specifični ciljevi, kao i odgovarajuće aktivnosti neophodne za njihovo ostvarivanje:

- 1) unapređivanje normativnog okvira zaštite od nasilja nad ženama (u periodu 2007-2008. predviđene su sledeće aktivnosti: 1) usvajanje Nacionalne strategije za borbu protiv nasilja nad ženama, koja uključuje posebne mere za višetruko diskriminisane grupe, i 2) odgovarajuća reforma zakonodavstva, dok je u periodu od 2007-2010. godine planirano praćenje primene zakona);
- 2) jačanje kapaciteta sistema zaštite žena od nasilja (za period 2007-2008. predviđene su sledeće aktivnosti: 1) uspostavljanje standarda profesionalnograda i usvajanje protokola o postupanju u slučajevima nasilja prema ženama u ustanovama socijalne zaštite, zdravstvenim, vaspitnim i obrazovnim ustanovama, u policiji i pravosuđu; 2) kontinuirana obuka stručnjaka/kinja u pravosuđu, policiji, socijalnim, zdravstvenim, vaspitnim i obrazovnim ustanovama i medijima; 3) uspostavljanje i jačanje saradnje između institucija i izgradnja lokalnih mreža za pomoć ženama žrtvama nasilja; 4) povećanje dostupnosti sistema zaštite žena žrtava nasilja (formiranje specijalizovanih timova za pojedine vidove nasilja, povećanje broja skloništa i službi za psiho-socijalnu i pravnu podršku, dostupnih

ženama bez ikakve diskriminacije, informisanje javnosti o sistemu zaštite žena od nasilja i dr.); aktivnosti obezbeđivanja budžetskih sredstava za funkcionisanje sistema zaštite žena od nasilja, kao i uspostavljanje i jačanje saradnje između relevantnih državnih organa/institucija i civilnog sektora predviđena je tokom čitavog perioda primene NAP-a;

3) sprovođenje istraživanja i unapređenje dokumentacije i statistike (za period 2007-2010. predviđene su aktivnosti organizovanja i sprovođenja naučnih istraživanja o nasilju nad ženama i sistemu zaštite žena od nasilja, a u periodu 2007-2008. unapređenje sistema prikupljanja i obrade podataka i uvođenja evidencija, uključujući i promene u državnoj statistici);

4) podizanje nivoa svesti o nasilju nad ženama kao društvenom problemu i suzbijanje negativnog medijskog prikazivanja žena (za ostvarenje ovog specifičnog cilja, sve aktivnosti su predviđene za period 2007-2010. godine: 1) informisanje i senzibilisanje javnosti o uzrocima i posledicama nasilja nad ženama; 2) integrisanje znanja o nasilju nad ženama u obrazovne programe na svim nivoima; 3) senzibilizacija javnosti o nasilju nad pripadnicama višestruko diskriminiranih grupa (maloletnički i ugovoreni brakovi u romskoj zajednici, nasilje u istopolnim partnerskim vezama i dr.); 4) suzbijanje senzacionalističkog izveštavanja medija o nasilju nad ženama, promovisanja nasilja prema ženama, negativnog medijskog prikazivanja žena, promovisanja pornografije i reklamiranja prostitucije.

Kao osnovni nosioci gore navedenih aktivnosti, u zavisnosti od konkretne aktivnosti, predviđena su sva nadležna Ministarstva na nivou Republike Srbije, nadležni pokrajinski organi, organi lokalne samouprave, postojeći mehanizmi rodne ravnopravnosti, pravosuđe, policija, centri za socijalni rad, zdravstvene, vaspitne i obrazovne institucije, univerziteti i naučne institucije, mediji i nevladine organizacije.

Prilikom izrade NAP-a, konsultovani su postojeći međunarodni dokumenti koji regulišu oblast nasilja nad ženama, kao i nacionalni planovi akcije zemalja sa dugom tradicijom borbe protiv nasilja nad ženama, ali i iskustvo civilnog sektora Srbije koje se ovom temom bavi više od 15 godina. Jedna od zamerki koja bi se mogla uputiti NAP-u (ali ne i osobama koje su učestvovala u njegovoj izradi) jeste nepostojanje ako ne konkretnog, onda bar okvirnog finansijskog plana realizacije predloženih aktivnosti. Na konferenciji za štampu održanoj krajem 2006. godine, kada je NAP predstavljen široj javnosti, rečeno je da će neophodna sredstva biti obezbeđena iz Nacionalnog investicionog plana. Ostaje nada da će potrebna sredstva za realizaciju ipak biti obezbeđena, te ovaj dokument zaživeći u praksi u narednim godinama i ostvariti planirane ciljeve u prevenciji, suzbijanju i zaštiti od nasilja nad ženama.

4. Definicije nasilja u porodici

4.1 Definicije u zakonima

Definicija nasilja u porodici može se naći u novom Porodičnom zakonu¹¹⁸, ranije važećem Krivičnom zakonu Republike Srbije¹¹⁹, kao i novousvojenom Krivičnom zakoniku R Srbije¹²⁰.

Novousvojeni Porodični zakon Republike Srbije, čije su odredbe stupile na snagu 1. jula 2005. godine, u članu 197. daje eksplicitnu definiciju nasilja u porodici, te navodi da je to takvo ponašanje, kojim jedan član porodice ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice.

Zakon takođe nabroja i akte, koji se naročito smatraju nasiljem u porodici:

- nanošenje ili pokušaj nanošenja telesne povrede,
- izazivanje straha pretnjom ubistvom ili pretnjom nanošenja telesne povrede članu porodice ili njemu bliskom licu,
- prisiljavanje na seksualni odnos,
- navođenje na seksualni odnos ili seksualni odnos sa licem koje nije navršilo 14 godina života ili sa nemoćnim licem,
- ograničavanje slobode kretanja ili komuniciranja sa trećim licima,
- vređanje, kao i svako drugo drsko, bezobzirno i zlonamerno ponašanje.

Definicija nasilnih akata nije zatvorenog tipa, tako i da ostala nasilna ponašanja, koja njome nisu izričito obuhvaćena, uživaju građansko-pravnu zaštitu.

Zakon sadrži izuzetno široku definiciju zaštitnog subjekta, koja prevazi-lazi do sada tumačenu „porodicu“ (prvenstveno nuklearnu, kako je tumačena do sada), te eksplicitno nabroja krug lica, koja mogu uživati zaštitu od nasilja u porodici:

- supružnici ili bivši supružnici;
- deca, roditelji i ostali krvni srodnici, te lica u tazbinskom ili adoptivnom srodstvu, odnosno lica koja vezuje hraniteljstvo;
- vanbračni partneri odnosno bivši vanbračni partneri;
- lica koja su međusobno bila ili su još uvek u emotivnoj ili seksualnoj vezi, odnosno koja imaju zajedničko dete ili je dete na putu da bude rođeno, iako nikada nisu živela u zajedničkom domaćinstvu.

Dakle, može se primetiti da su zaštitom po prvi put obuhvaćena i lica koja se nalaze u nekom od oblika partnerskih odnosa, a koja ne zahtevaju istovremenu zajednicu života (bračnu ili vanbračnu). U tom smislu, zakonodavac je

¹¹⁸ Član 197.

¹¹⁹ Član 118.a

¹²⁰ Član 194. i 114.

priznao činjenicu da se nasilje u porodici javlja i van kruga takozvane „nuklearne porodice”, koja je do sada jedina uživala krivično-pravnu zaštitu od nasilja u porodici, putem Krivičnog zakona Republike Srbije.

Izmenama i dopunama Krivičnog zakona marta 2002. godine, nasilje u porodici je prvi put inkriminisano kao krivično delo. Ovaj zakon reguliše slučajeve psihičkog i fizičkog nasilja. Psihičko nasilje bilo je definisano članom 118.a st. 1. kao upotreba sile ili ozbiljne pretnje da će se napasti na život ili telo, povrediti ili ugroziti telesni ili duševni integritet člana porodice, a predviđena je bila novčana kazna ili zatvorska kazna u trajanju do tri godine. Fizičko nasilje bilo je definisano kao vršenje dela nasilja prema članu porodice uz upotrebu oružja, opasnog oruđa ili sredstva podobnog da se telo teško povredi ili zdravlje teško naruši (član 118.a st. 2, zaprećena kazna zatvora od šest meseci do pet godina); izvršenje osnovnog oblika fizičkog nasilja uz nastupanje teške telesne povrede, ili trajnog i teškog narušavanja zdravlja člana porodice, ili izvršenje dela prema maloletnom licu (član 118.a st. 3 – zatvorska kazna od dve do deset godina); najteži oblik nasilja u porodici podrazumevao je nastupanje smrti člana porodice, kao posledicu izvršenja dela, sa zaprećenom kaznom zatvora od najmanje deset godina (član 118.a st. 4).

Silovanje u braku, kao oblik nasilja u porodici, nije sadržavao pomenuti član 118.a Krivičnog zakona, ali je istim izmenama i dopunama 2002. godine iz člana 103., koji je regulisao pojavne oblike silovanja, brisana odrednica da silovanje postoji „između lica koja ne žive u bračnoj zajednici”, i time po prvi put postalo kažnjivo seksualno nasilje između bračnih drugova.

Od 1. januara 2006. godine stupio je na snagu novi Krivični zakonik Republike Srbije, koji članom 194. st. 1 psihičko nasilje u porodici definiše kao primenu nasilja, pretnjom da će napasti na život ili telo, drskim ili bezobzirnim ponašanjem ugroziti spokojstvo, telesni integritet ili duševno stanje člana svoje porodice (zaprećena novčana kazna ili zatvor do jedne godine). Fizičko nasilje definisano je kao nasilje uz upotrebu oružja, opasnog oruđa ili nekog drugog sredstva podobnog da se telo teško povredi ili zdravlje teško naruši (član 194. st. 2 – zatvorska kazna od tri meseca do tri godine); nastupanje teške telesne povrede ili teškog narušavanja zdravlja, ili izvršenje dela prema maloletnom licu (član 194. st. 3 – zatvor od jedne do osam godina); smrt člana porodice, kao posledica izvršenja dela (član 194. st. 4) kažnjava se zatvorskom kaznom od tri do dvanaest godina. Član 114. st. 1. tačka 8. Krivičnog zakonika, koji reguliše pojavne oblike teškog ubistva, za umišljajno lišavanje života člana porodice koji je prethodno zlostavljan predviđa zatvorsku kaznu od najmanje deset godina ili zatvor od četrdeset godina.

Članom 194. st. 5 Krivičnog zakonika predviđena je novčana kazna ili kazna zatvora u trajanju do šest meseci za lice koje prekrši izrečenu građansko-pravnu meru zaštite od nasilja u porodici (a po odredbama važećeg Porodičnog zakona, koji nije predviđao nikakvu kaznu u ovom slučaju).

4.2 Definicije u političkim dokumentima

Do kraja 2005. godine nismo uspjeli pronaći nijedan politički dokument koji bi obrađivao temu nasilja u porodici. Ekonomski institut i njegova radna grupa je 2000. godine načinila Nacionalni plan akcije za žene (čiji nam izvorni tekst nije bio dostupan), ali po rečima osoba i ekspertkinja sa kojima je do sada razgovarano, ne sadrži ništa o ovoj temi. Polazni okvir nacionalne strategije protiv nasilja, jedini politički dokument iz ove oblasti pre 2006. godine, analiziran je u prethodnom tekstu.

Nacionalni plan aktivnosti za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti (2007-2010), sačinjen krajem 2006. godine, preuzima definiciju nasilja nad ženama iz Deklaracije Ujedinjenih nacija o eliminaciji nasilja nad ženama, iz 1993. godine, te ga formuliše kao svaki akt polno zasnovanog nasilja, koji rezultira ili može da ima za posledicu fizičku, psihičku ili seksualnu povredu ili patnju žene, uključujući pretnje takvim radnjama, ograničenje ili proizvoljno lišenje slobode, bez obzira na to da li se dešava u sferi javnog ili privatnog života.

5. Pravne norme relevantne za borbu protiv nasilja u porodici

5.1 Poseban zakon o nasilju u porodici

U Srbiji ne postoji poseban zakon koji bi se isključivo posvetio regulisanju nasilja u porodici. Krivično delo nasilja u porodici je uvedeno izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije, u februaru 2002. godine, čije su odredbe stupile na snagu 9. marta iste godine. Ove promene označavaju početak drugačije reakcije zakonodavca, koji po prvi put delo posmatra ne kao privatnu stvar pojedinaca, već ga kvalifikuje kao delo koje zahteva odlučniju reakciju društva. Što se građansko-pravne zaštite od nasilja u porodici tiče, odredbe ranije važećeg Zakona o braku i porodičnim odnosima nisu regulisale nasilje u porodici, ali zato novousvojeni Porodični zakon Republike Srbije, od stupanja na snagu 1. jula 2005. godine, žrtvama nasilja u porodici pruža instrumente građansko-pravne zaštite.

5.2. Krivično-pravne i prekršajno-pravne odredbe: norme i procedure

5.2.1 Krivično-pravne odredbe

Sve do izmena i dopuna Krivičnog zakona Republike Srbije u februaru 2002. godine, na slučajeve nasilja u porodici uglavnom su primenjivane opšte odredbe ovog Zakona, koje su se odnosile na krivična dela nanošenja lake ili

teške telesne povrede, ugrožavanja sigurnosti, ugrožavanja opasnim oruđem pri tući ili svađi, ili na dela nasilničkog ponašanja. Takođe, organi krivičnog gonjenja su pojedine oblike nasilja u porodici kvalifikovali kao kršenje odredbi o javnom redu i miru, te time i učinioce dela podvrgavali blažoj odgovornosti, prekršajno-pravnoj, umesto krivičnoj.

Krivično-pravne odredbe o nasilju u porodici, do usvajanja novog Krivičnog zakonika, u oktobru 2005, sadržavao je Krivični zakon Republike Srbije, koji je ovo delo inkriminisao članom 118.a.¹²¹ Stav 1. ovog člana je regulisao pojavne oblike psihičkog (emocionalnog) nasilja, a počinioce kažnjavao novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine, ukoliko upotrebom sile ili ozbiljne pretnje da će napasti na život ili telo, povređuje ili ugrožava telesni ili duševni integritet člana porodice. Ukoliko se u slučajevima ovog nasilja koristilo oružje, opasno oruđe ili sredstvo podobno da telo teško povredi ili da zdravlje teško naruši, postojao je kvalifikovani oblik ovog dela, te je nasilnom licu zaprećeno težom kaznom – zatvorom od šest meseci do pet godina. Kvalifikovani oblik dela postojao je i ukoliko usled njegovog izvršenja nastupi teška telesna povreda, ili trajno i teško narušavanje zdravlja člana porodice, ili ukoliko je delo izvršeno prema maloletniku. Tada se izvršilac mogao kazniti zatvorom od dve do deset godina. Najteži oblik nasilja u porodici predviđao je stav 4. člana 118a, koji je kažnjavao izvršioca zatvorom od najmanje deset godina, ukoliko kao posledica nasilja nastupi smrt člana porodice.

U novousvojenom Krivičnom zakoniku Republike Srbije¹²², nasilje u porodici je inkriminisano članom 194. Ono što se može uočiti na prvi pogled jeste smanjenje zatvorskih kazni za izvršioce dela, kako za najlakše oblike, tako i za onaj najteži, kada usled izvršenog nasilja nastupi smrt člana porodice.

Pojavni oblici psihičkog nasilja regulisani su članom 194. stav 1. kada je za učinioca predviđena novčana kazna ili zatvor od jedne godine¹²³, ukoliko primenom nasilja, pretnjom da će napasti život ili telo, drskim ili bezobzirnim ponašanjem ugrožava spokojstvo, telesni integritet ili duševno stanje člana svoje porodice. Upotreba oružja, opasnog oruđa ili nekog drugog sredstva podobnog da telo teško povredi ili pak zdravlje teško naruši, kažnjava se stavom 2, a propisana je zatvorska kazna od 3 meseca do tri godine¹²⁴. Kvalifikovani oblik dela postoji i ukoliko usled njegovog izvršenja, bilo da je reč o psihičkom nasilju ili upotrebi oružja ili oruđa, nastupi teška telesna povreda ili teško narušavanje zdravlja, ili ukoliko delo bude učinjeno prema maloletnom licu - tada se učinilac kažnjava

¹²¹ Objavljen u "Sl. glasniku SRS", br. 26/77, 28/77 - ispr., 43/77 - ispr., 20/79, 24/84, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89 i 21/90 i "Sl. glasniku RS", br. 16/90, 26/91 - odluka USJ br. 197/87, 75/91 - odluka USRS br. 58/91, 9/92, 49/92, 51/92, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/2002, 11/2002 - ispr., 80/2002 - dr. zakon, 39/2003 i 67/2003

¹²² Objavljen u "Službenom glasniku R Srbije", br. 85/05

¹²³ Za razliku od čl. 118a. st. 1. ranije važećeg KZ RS, koji predviđa strože kazne – novčanu kaznu ili zatvor do tri godine.

¹²⁴ Čl. 118a stav. 2. ranije važećeg KZ RS - zatvorska kazna u trajanju od šest meseci do pet godina.

zatorom od jedne do osam godina¹²⁵. Najteži slučaj nasilja u porodici, ukoliko usled njega nastupi smrt člana porodice, regulisan je stavom 4. ovog člana, za šta je i predviđena najveća kazna – zatvor od tri do dvanaest godina¹²⁶.

Stav 5. člana 194. predviđa kažnjavanje lica koje prekrši izrečenu meru zaštite od nasilja u porodici, novčanom kaznom ili kaznom zatvora u trajanju od 6 meseci. Iako smatramo da novčano kažnjavanje neće doneti značajnije rezultate, kao što se to i do sada pokazalo, ipak je ohrabrujuća činjenica to što je ovim amandmanom na tekst predloga Krivičnog zakonika ipak ispravljen propust Porodičnog zakona, koji nije predvideo kaznene odredbe za slučaj da nasilno lice prekrši izrečenu meru zaštite od nasilja u porodici.

Novi Krivični zakonik Republike Srbije, u članu 114, koji reguliše teško ubistvo, za koje je inače predviđena kazna zatvora od najmanje deset godina ili zatvor od četrdeset godina, u stavu 1. tačka 8. kao oblik teškog ubistva navodi i lišavanje života člana porodice koji je prethodno zlostavljan. Postojanje odnosno nepostojanje umišljaja pri lišavanju života člana porodice biće i kriterijum kvalifikacije dela kao teškog ubistva ili najtežeg oblika nasilja u porodici, jer se u zavisnosti od toga mogu izreći i različite kazne izvršiocima dela (zatvor od najmanje deset godina ili zatvor od 40 godina – ili zatvorska kazna od tri do dvanaest godina).

5.2.1.1 Obim krivično-pravnih odredbi

Članom 194. novog Krivičnog zakonika Republike Srbije inkriminišu se pojavni oblici fizičkog i psihološkog (emocionalnog) nasilja. Da bi postojao osnovni oblik dela - povređivanje ili ugrožavanje telesnog ili duševnog integriteta člana porodice, Zakon traži postojanje upotrebe sile ili ozbiljne pretnje da će napasti na život ili telo žrtve nasilja. Teži, kvalifikovani oblici dela postoje u odnosu na sam način i sredstvo izvršenja krivičnog dela (upotreba oružja, opasnog oruđa ili nekog drugog sredstva, podobnog da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši), u odnosu na životnu dob žrtve (maloletstvo), i u odnosu na posledicu koja je nastupila usled izvršenja dela (teška telesna povreda, ili trajno i teško narušavanje zdravlja člana porodice, ili smrt člana porodice).

Da bi se ostvarila radnja krivičnog dela, koju reguliše st. 1. čl. 194, potrebno je da izvršilac povredi ili ugrozi telesni ili duševni integritet žrtve, i to uz upotrebu sile ili ozbiljne pretnje. Po krivično-pravnoj teoriji, sila mora biti takva da može ugroziti ili povrediti telesni ili duševni integritet nekog lica, a pretnja ozbiljna – to jest takva da stavljanjem u izgled, kod žrtve izazove objektivno ili subjektivno osećanje ugroženosti. Teoretičari i teoretičarke krivičnog prava ozbiljnost pretnje ocenjuju prema načinu na koji je upućena, ali i prema mogućnosti ostvarenja same pretnje. Pretnja se stoga smatra ozbiljnom i onda,

¹²⁵ Čl. 118a st.3. ranije važećeg KZ RS – zatvor od dve do deset godina.

¹²⁶ Dok je čl. 118a st.4. ranije važećeg KZ RS zaprećena kazna zatvora od najmanje 10 godina, bez gornje granice.

kada samo zlo kojim se pretilo, nije objektivno ostvarljivo, ali kada žrtva ima razloga da veruje u ostvarljivost zaprećenog zla. Takođe, zakonska odredba zahteva primenu sile prema samoj žrtvi nasilja u porodici ili bliskim licima.

Za postojanje krivičnog dela iz stava 2, 3. i 4. člana 194, zahteva se postojanje takozvanih kvalifikatornih okolnosti – vezanih za način i sredstvo izvršenja (upotreba oružja, opasnog oruđa ili nekog drugog sredstva, podobnog da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši), posledice dela (nastupanje teške telesne povrede, teškog narušavanja zdravlja, smrti), ili ličnog svojstva zaštitnog subjekta (maloletnost).

Izvršilac ovog krivičnog dela mora biti član porodice, dakle, lice u porodično-pravnom odnosu sa zaštitnim subjektom, žrtvom. Upravo je ovo svojstvo krivičnog dela izazivalo najveće probleme u praksi – ko se to smatra „članom porodice”. Teoretičari i teoretičarke se razlikuju u odgovoru na ovo pitanje. Jedni/e smatraju da se odredbe krivičnog zakona imaju usko tumačiti, te da se i izraz „član porodice” ima tumačiti u najužem smislu te reči – dakle, po ovom shvatanju, samo bi tzv. „nuklearna porodica” uživala krivično-pravnu zaštitu – a pravo na zaštitu bi pripadalo samo licima u bračnoj ili vanbračnoj vezi, koja dele tzv. zajednicu života. Nažalost, dosadašnja praksa, koja je uvažavala upravo ovakvo tumačenje, dovela je do visokog procenta odbacivanja krivičnih prijavi od strane tužilaštva, pa na taj način ostavljala bez odgovarajuće zaštite mnogobrojna lica.

S druge strane, postoje teoretičari i teoretičarke, na sasvim suprotnim stajalištima, koji smatraju da izraz „član porodice” treba tumačiti u skladu sa odredbama, koje inače regulišu porodično-pravne odnose, što bi u ovom slučaju bio Porodični zakon Republike Srbije. Po njima bi krivično-pravnu zaštitu od nasilja u porodici, uživala sva ona lica, koja uživaju i porodično-pravnu zaštitu. Ovakvo široko tumačenje zaštitnog subjekta krivičnog dela nasilja u porodici moglo bi, ako ništa drugo, da ukaže bar na ozbiljnost i nameru pravosudnog sistema, da se uhvati u koštac sa sve prisutnijim i izraženijim oblikom kriminalnog ponašanja u društvu, ništa manje opasnim u odnosu na druge oblike, te time i ostvari osnovnu svhu krivično-pravne zaštite, kako generalne, tako i preventivne. Ostaje na sudskoj praksi da svojim tumačenjem obezbedi najadekvatniju zaštitu od nasilja u porodici, usvajanjem jedinstvenog tumačenja zaštitnog subjekta ovog krivičnog dela.

Da bi delo bilo izvršeno, potrebno je sudskim postupkom dokazati postojanje umišljaja kod izvršioca dela, i to postojanje direktnog umišljaja (kada je učinilac bio svestan dela i hteo njegovo izvršenje) ili eventualnog umišljaja (kada je učinilac dela bio svestan da usled njegovog činjenja može nastupiti zabranjena posledica, pa pristane na njeno nastupanje). Dakle, traži se kod izvršioca dela postojanje svesti o posledici dela, o svim okolnostima dela, i postojanje volje da se delo izvrši. Delo se ne može izvršiti svesnim ili nesvesnim nehatom.

Da bi se ostvarila radnja iz stava 5. člana 194. Krivičnog zakonika, potrebno je da neko lice prekrši izrečenu meru zaštite od nasilja u porodici i da žrtva

nasilja, u čijoj je zaštiti mera izrečena, pokrene postupak podnošenjem krivične prijave. Takođe, pravo na podnošenje krivične prijave pripada i nadležnim državnim organima, pod uslovom da imaju saznanja o tome, jer se i za ovaj oblik dela goni po službenoj dužnosti.

5.2.1.2 Incest

Incest, odnosno rodoskrvljenje, regulisano je članom 121. ranije važećeg Krivičnog zakona Republike Srbije, u delu koji reguliše krivična dela protiv braka i porodice. Ovaj član Zakona predviđao je kaznu zatvora do tri godine, za učinioca koji izvrši obljubu sa srodnikom po krvi u pravoj liniji (ocem ili majkom), ili to učini sa bratom, odnosno sestrom.

Da bi delo bilo izvršeno, potrebno je da se radnja dela – obljuba – ostvari. Obljuba se smatra izvršenom kada je započelo prodiranje muškog polnog organa u ženski polni organ. Samim delom nije obuhvaćeno vršenje protivpravnog bluda ili bludnih radnji između krvnih srodnika (regulisano je posebnim odredbama zakona).

Za postojanje dela, traži se postojanje određenog stepena srodstva između izvršioca dela i lica prema kome je delo izvršeno. Lica koja mogu biti obuhvaćena ovim delom jesu:

- srodnici po krvi u pravoj liniji, odnosno lica koja potiču jedan od drugog u ushodnoj, odnosno nishodnoj liniji, ali nije bitno o kom se stepenu srodstva radi, niti da li je krvno srodstvo zasnovano u braku ili van braka – krivično delo postoji i u slučaju postojanja obljube između oca i vanbračne kćeri ili majke sa vanbračnim sinom;
- srodnici po krvi u pobočnoj liniji samo u prvom stepenu, ali ni ovde nije od značaja da li su brat i sestra, ili samo jedno od njih, rođeni u braku ili van braka, kao ni da li potiču od oba ili od samo jednog zajedničkog roditelja – te delo mogu izvršiti polubrat ili polusestra.

Delo vrše oba lica različitog pola, koja učestvuju u obljubi, tako da po pravilu postoji nužno saizvršilaštvo. Izuzetak je jedino slučaj kada u obljubi učestvuju punoletno lice i dete mlađe od 14 godina, kada je izvršilac dela samo punoletno lice.

Delo ne postoji ukoliko se obljuba vrši između očuha i pastorke, maćeha i pastorka, usvojioca i usvojenika, odnosno usvojenice, staraoca i lica o kojem se stara, usvojenog brata i sestre, srodnika po krvi u pobočnoj liniji preko prvog stepena.

Krivično delo može se izvršiti samo sa umišljajem, odnosno učinilac podleže krivičnoj odgovornosti samo ako ima svest da se nalazi u krvnom srodstvu sa licem sa kojim vrši obljubu. Učinilac neće odgovarati za ovo delo ako nije znao, niti je mogao znati da se nalazi u krvnom srodstvu sa licem sa kojim vrši obljubu.

U novousvojenom Krivičnom zakoniku Republike Srbije, incest je inkriminisan kao rodoskrvljenje, i to u okviru Glave XIX, koja propisuje krivična dela protiv braka i porodice, članom 197. Na prvi pogled se može uočiti da je promenjena definicija samog dela. Po ovom Zakoniku, rodoskrvljenje postoji ukoliko punoletno lice izvrši obljubu, ili sa njom izjednačen polni čin, sa maloletnim srodnikom po krvi u pravoj liniji ili sa maloletnim bratom, odnosno sestrom. Dakle, radnju krivičnog dela ne predstavlja samo obljuba, već se proširuje i na druge akte izjednačene sa polnim činom. Dalje, ovde se kao izvršilac može javiti samo punoletni srodnik po krvi u pravoj liniji, odnosno punoletni brat ili sestra. Pasivni subjekat krivičnog dela je maloletno lice, u krvnom srodstvu sa izvršiocem u pravoj liniji, ili u prvom stepenu pobočne linije. Iz ovoga proizilazi da krivično delo neće postojati ako radnju krivičnog dela izvrše maloletna lica, koja su u krvnom srodstvu u prvom stepenu pobočne linije.

Zakonodavac i ovde za postojanje krivičnog dela zahteva umišljaj, dakle svest o postojanju krvnog srodstva sa licem sa kojim vrši obljubu. Učinilac ne odgovara za delo, ako nije znao, niti je mogao znati, da se nalazi u krvnom srodstvu sa licem sa kojim vrši obljubu.

Incest je u širem smislu kažnjiv i odredbom člana 181. st. 2 Krivičnog zakonika, koji reguliše obljubu zloupotrebom položaja, te predviđa i daleko veće kazne od krivičnog dela rodoskrvljenja. Zatvorskom kaznom od jedne do deset godina kazniće se staralac, usvojilac, roditelj, očuh, maćeha ili drugo lice koje zloupotrebom svog položaja ili ovlašćenja izvrši obljubu ili sa njom izjednačen čin sa maloletnim licem koje mu je povereno radi učenja, vaspitavanja, staranja ili nege. Ukoliko izvršenje dela ima za posledicu trudnoću, ili ako je delo izvršeno prema detetu, izvršilac se može kazniti kaznom zatvora u trajanju od dve do dvanaest godina. Za najteži slučaj ovog krivičnog dela predviđena je kazna zatvora od pet do osamnaest godina, ukoliko usled njegovog izvršenja nastupi smrt deteta.

5.2.1.3 Silovanje u braku

Silovanje u braku je prvi put inkriminisano izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije iz 2002. godine, kada je iz odredbe člana 103. brisana odrednica da silovanje postoji „između lica koja ne žive u bračnoj zajednici”, i time po prvi put postalo kažnjivo seksualno nasilje između bračnih drugova. Stavom 1. bila je predviđena kazna zatvora od najmanje jedne godine, za učinioca koji žensko lice prinudi na obljubu, upotrebom sile ili pretnjom neposrednog napada na život tog ili njemu bliskog lica. Kvalifikovani oblik dela postojao je u odnosu na posledicu dela (ukoliko usled njega nastupi teška telesna povreda ženskog lica, ili ako delo za posledicu ima trudnoću ili težu zaraznu bolest), ili u odnosu na sam način izvršenja dela (ukoliko se delo izvrši od strane više lica, ili na naročito ponižavajući način). U ovom slučaju bila je zaprećena kazna zatvora od najmanje tri godine, bez eksplicitnog ograničenja gornje granice. Najteži slučaj dela inkriminisan je s obzirom na lično svojstvo

pasivnog subjekta (maloletnost) ili posledicu dela (smrt ženskog lica) – tada se učinilac kažnjavao zatvorom od najmanje pet godina.

Da bi delo bilo izvršeno, morala se dokazati upotreba prinude i vršenje obljube, i postojanje uzročno-posledične veze između upotrebjene prinude i obljube. Prinuda se vrši upotrebom sile ili pretnje, na taj način što će se neposredno napasti na život i telo. Silom se kod ovog krivičnog dela smatra i primena hipnoze i omamljujućih sredstava prema ženskom licu, kako bi se ono onesposobilo za otpor. Sila treba da bude upotrebljena prema ženskom licu nad kojim se vrši obljuba. Pretnja mora biti kvalifikovana, odnosno zakon zahteva da zlo kojim se preti treba da se odnosi na lišavanje života ili povredu tela. Pretnja mora biti ozbiljna, neposredna i mora se odnositi na zlo koje predstoji. Za postojanje dela nije od značaja da li je učinilac dela i stvarno imao nameru da ostvari pretnju, niti da li je objektivno bio u mogućnosti da pretnju ostvari. Dovoljno je dokazati da je žensko lice, koje je prinuđeno na obljubu, verovalo u ozbiljnost i ostvarivost pretnje. Za razliku od sile, pretnja se može odnositi i na pasivnog subjekta i na njemu bliska lica.

U teoriji širom sveta vode se rasprave o tome da li delo silovanja postoji ukoliko izostane aktivni otpor silovanog lica. Novije teorije govore u prilog kažnjavanju učinioca i u slučaju izostanka aktivnog, intenzivnog otpora, od strane silovanog lica, ali ostaje nepoznato koliko su ova shvatanja zaživela i u našoj sudskoj praksi. U našem pravosudnom sistemu uglavnom se traži pružanje otpora od strane pasivnog subjekta, ali i takav intezitet prinude, kojim se može savladati otpor. U tom smislu, ovo krivično delo kod nas neće postojati ukoliko žensko lice pristaje na obljubu ili se samo verbalno izjašnjava protiv obljube, ali iz njenog ponašanja proizilazi da se saglašava sa obljubom. Zahteva se takođe da otpor pasivnog subjekta bude stvaran, ozbiljan i trajan.

Po slovu ranije važećeg Zakona, pasivni subjekt ovog krivičnog dela, to jest silovano lice, moglo je biti samo lice ženskog pola koje je navršilo 14 godina, jer silovanje lica mlađeg od 14 godina predstavlja posebno krivično delo (obljuba ili protivprirodni blud sa licem koje nije navršilo četrnaest godina, čl. 106 starog KZS). Iz ovoga proizilazi da izvršilac može biti samo lice muškog pola, dok žensko lice može učestvovati u izvršenju ovog krivičnog dela samo kao pomagačica ili podstrekačica.

Smatra se da je krivično delo izvršeno kada je izvršena obljuba, upotrebom sile ili pretnjom da će se neposredno napasti na život ili telo. Obljuba se shvata kao prodiranje muškog polnog organa u ženski polni organ. Učinilac se kažnjava i za pokušaj krivičnog dela silovanja.

Ovo krivično delo se može izvršiti samo sa umišljajem, te se za kažnjavanje zahteva svest izvršioca dela, o samom delu i njegovim posledicama.

U novousvojenom Krivičnom zakoniku Republike Srbije krivično delo silovanja propisano je članom 178, u okviru Glave XVIII, i krivičnih dela protiv polne slobode. Ovde je delo drugačije definisano nego u ranije važećem Krivičnom zakonu.

Krivični zakonik silovanje definiše kao „prinudu drugog na obljubu ili sa njom izjednačen čin upotrebom sile ili pretnjom da će se neposredno napasti na život ili telo tog ili njemu bliskog lica”. Delo postoji ukoliko je prinuda drugog na obljubu ili sa njom izjednačen čin, učinjena uz pretnju da će se za to ili njemu blisko lice otkriti nešto što bi škodilo časti ili ugledu ili drugim teškim zlom. Kvalifikovani oblik dela postoji u odnosu na posledicu dela (nastupanje teške telesne povrede lica prema kojem je delo izvršeno, ili smrt lica), ili u odnosu na sam način izvršenja dela (delo izvršeno od strane više lica, ili na naročito svirep ili naročito ponižavajući način), ili posmatrajući lična svojstva pasivnog subjekta (maloletnost, ili je delo izvršeno prema detetu).

Na prvi pogled može se uočiti da je izostala odrednica ženskog pola, u definiciji pasivnog subjekta ovog krivičnog dela, iz čega proizilazi da i muško i žensko lice mogu biti kako žrtve dela, tako i izvršioci/teljke dela.

Radnja izvršenja krivičnog dela silovanja predviđa upotrebu prinude i vršenje obljube, ili nekog drugog, sa obljubom izjednačenog čina.

Za oblik dela, predviđen stavom 2, zlo obuhvaćeno pretnjom može se odnositi na povredu časti ili ugleda ili povredu nekog drugog dobra. Pretnja se mora odnositi na nešto što je istinito, što se samim tim može otkriti. Drugo zlo kojim se preti može se odnositi na različita dobra, ali se pretnja ne može odnositi na napad na život ili telo jer bi se u tom slučaju radilo o krivičnom delu iz st. 1. U oba slučaja pretnja se mora odnositi na nanošenje nekog „teškog zla”, a u svakom slučaju mora se raditi o zlu koje je po svojoj prirodi takvo da može privoleti lice na obljubu.

Može se primetiti da je nastupanje teže zarazne bolesti, kao posledice prinude na obljubu ili sa njom izjednačenim činom, izuzeto kao osnov za težu kvalifikaciju osnovnog dela. S druge strane, kao jedna od najtežih kvalifikatornih okolnosti, uzima se okolnost da je prinuda na obljubu ili sa njom izjednačen čin učinjen prema detetu, odnosno licu mlađem od 14 godina.

Naravno, i ovde je za krivičnu odgovornost potrebno dokazati umišljajno postupanje.

5.2.2 Prekršajno-pravne odredbe

U našem zakonodavstvu ne postoje prekršaji koji bi tretirali nasilje u porodici, jer je zakonima obezbeđena samo krivično-pravna i građansko-pravna zaštita od nasilja u porodici. Postoje predlozi da se, uz ova dva oblika, uvede i prekršajno-pravna odgovornost, ali ostaje pitanje da li bi se time uticalo, u smislu generalne prevencije, na opštu svest društva i organa koji treba da primenjuju ove odredbe, da je reč o delu manjeg društvenog značaja, kada je tretirano kao prekršaj. Zemlje iz okruženja, koje pored krivično-pravne poznaju i prekršajno-pravnu zaštitu od nasilja u porodici, izrazile su sumnju u njihovu delotvornost, jer u praksi beleže slučajeve da policija izbegava podnošenje krivičnih prijava i da uglavnom podnosi prekršajne prijave protiv nasilnih lica.

Ako uzmemo u obzir veliki broj odbacivanja krivičnih prijava za ovo delo od strane nadležnih tužilaca/teljki i ne veliku spremnost policije i drugih organa krivičnog gonjenja da istraju u prikupljanju novih dokaza, smatramo da bi ovakva praksa, prekršajnog tretiranja učinilaca, zavladała kao i u okolnim zemljama, što svakako ne bi dalo efektivnu poruku o stepenu opasnosti dela.

Prekršajna odgovornost za nasilje u porodici

Ipak, još uvek postoji mogućnost prema važećim propisima da se delo koje ima obeležja nasilja u porodici kvalifikuje i kao prekršaj protiv javnog reda i mira. Zakon o javnom redu i miru¹²⁷ u članu 6. stav 1 predviđa da se lice koje svađom ili vikom remeti javni red i mir i ugrožava bezbednost građana, može kazniti novčanom kaznom do 500 dinara ili kaznom zatvora do 20 dana. Ovaj član bi se mogao primeniti u situaciji ukoliko građani i građanke (komšije i komšinice) prijave svađu ili viku, koja dolazi iz komšiluka. No, ovde postoji izuzetna opasnost od toga da se podvođenjem dela pod ovaj član, zapravo minimizuje nasilničko ponašanje u porodici, ili da se novčanom kaznom kazne i žrtva i nasilno lice.

Član 6. stav 3 istog Zakona predviđa prekršajnu odgovornost za lice koje vredenjem ili zloupotrebom drugog, vršenjem nasilja nad drugim, izazivanjem tuče ili učestvovanjem u tuči, ugrožava spokojstvo građana ili remeti javni red i mir. Za ovaj slučaj propisana je novčana kazna od 1000 dinara, ili kazna zatvora do 60 dana.

Ranije važeći Zakon o prekršajima¹²⁸, članom 6. stav 2 kažnjavao je novčanom kaznom od 700 dinara ili zatvorskom kaznom od 30 dana onoga ko ugrožava sigurnost drugog lica pretnjom da će napasti na život ili telo tog ili njemu bliskog lica.

U svim ovim slučajevima, prekršajna odgovornost za nasilje u porodici, čak i ako je potvrđena, ne isključuje mogućnost vođenja krivičnog ili građanskog postupka zaštite. Postoje argumenti u literaturi koji potvrđuju da je prekršajni postupak mnogo fleksibilniji, manje formalizovan u odnosu na krivični, i da je mnogo brži. Uz dužno poštovanje navedene argumentacije, smatramo da bi kvalifikovanje ovakvih dela kao prekršaja dalo pogrešnu poruku nasilnicima, i da bi u smislu generalne prevencije, samo umanjio društveni značaj dela, što se nikako ne sme dopustiti, naročito ako se uzme u obzir dosadašnja izuzetno blaga kaznena politika sudova, često odbacivanje krivičnih prijava od strane tužilaštva i izuzetno mala stopa prijavljivanja dela.

Takođe, praksa je pokazala da su u slučajevima kada je delo kvalifikovano kao prekršaj, novčano bili kažnjavani, kako nasilno lice, tako i žrtva nasilja u

¹²⁷ Objavljen u "Sl. glasnik RS", br. 51/92, 53/93, 67/93 i 48/94.

¹²⁸ Objavljen u "Sl. glasnik SRS", br. 44/89 i "Sl. glasnik RS", br. 21/90, 11/92, 6/93 - odluka USRS, 20/93, 53/93, 67/93, 28/94, 16/97, 37/97 - odluka USRS, 36/98, 44/98 i "Sl. list SRJ", br. 62/2001 - odluka SUS i "Sl. glasnik RS", br. 55/2004.

porodici, što se svakako ne može opravdati nijednim argumentom autora, koji se inače zalažu za postojanje i prekršajne odgovornosti učinilaca, pored krivično-pravne i građansko-pravne.

Zaštitne mere po Zakonu o prekršajima

Pored gore navedenih sankcija, ranije važeći Zakon o prekršajima omogućavao je da se izrekne i zaštitna mera obaveznog lečenja alkoholičara i narkomana¹²⁹. Mera se mogla izreći učiniocu, ukoliko se utvrdilo da je delo učinjeno usled zavisnosti od upotrebe alkohola ili narkotika, te samim tim lice postalo opasno za okolinu, i ukoliko je postojala opasnost da će lice usled toga nastaviti sa vršenjem prekršaja. Mera se mogla i prinudno izvršiti ukoliko lice odbije lečenje. Takođe, postojala je i mogućnost zadržavanja lica u pritvoru¹³⁰, ako je ono zatečeno da vrši prekršaj pod uticajem alkohola. Ovakvo zadržavanje mogla je narediti i sama policija, u najdužem trajanju od 12 sati.

Odredbe novousvojenog Zakona o prekršajima Republike Srbije¹³¹ počele su sa primenom od 1. januara 2007. godine. Članom 46. Zakona uvedena je zaštitna mera zabrane pristupa oštećenom licu, objektima ili mestu izvršenja prekršaja (inače predložena od strane Viktimološkog društva Srbije, detaljnije obrazloženje pogledati u narednom odeljku). Član 54. navodi da se ova mera zaštite izriče u cilju sprečavanja učinioca da ponovi prekršaj ili da nastavi da ugrožava oštećeno lice i da se može izreći u trajanju do jedne godine od dana pravosnažnosti presude. Da bi se mera zaštite mogla izreći, neophodno je da se podnetim pismenim predlogom zatraži pokretanje prekršajnog postupka ili na usmeni zahtev oštećenog lica, istaknut pri saslušanju u prekršajnom postupku. Nadalje, zakonske odredbe navode da odluka suda o izrečenoj zabrani pristupa mora sadržati: 1) vremenski period u kom se izvršava, 2) podatke o licima kojima učinilac ne sme pristupati, 3) naznačenje objekata kojima ne sme pristupiti i u koje vreme, kao i 4) mesta ili lokacije u okviru kojih se učiniocu zabranjuje pristup. Posebno je značajna odredba u kojoj Zakon o prekršajima navodi da izrečena mera zabrane pristupa oštećenom licu uključuje i meru zabrane pristupa zajedničkom stanu ili domaćinstvu, a u periodu za koji važi zabrana. Uvedena je i obaveza suda da o izrečenoj meri zabrane pristupa obavesti oštećeno lice, organa unutrašnjih poslova nadležnog za izvršenje mere i Centar za socijalni rad, ukoliko se mera odnosi na zabranu pristupa deci ili bračnom drugu. Kršenje izrečene mere zaštite regulisano je članom 55, kada se kažnjeno lice, kome je pravosnažnom presudom izrečena mera zabrane pristupa, a koje pristupi oštećenom licu, objektima ili mestu izvršenja prekršaja tokom trajanja mere, ili ostvari kontakt sa oštećenim licem na nedozvoljeni način ili u nedoz-

¹²⁹ Član 43. Zakona o prekršajima Republike Srbije.

¹³⁰ Član 188. Zakona o prekršajima Republike Srbije.

¹³¹ Objavljen u "Službenom glasniku R Srbije", br. 101/05

voljeno vreme, može kazniti novčanom kaznom do 15.000,00 dinara ili kaznom zatvora do 30 dana. No, Zakon predviđa kažnjavanje i oštećenog lica na čiji je predlog mera izrečena ako svojim radnjama navede kažnjenog da prekrši zabranu pristupa.

Predlog prekršajne odgovornosti za nasilje
u porodici i utvrđivanje odgovarajućih zaštitnih mera

U teoriji postoje i autorke koje se zalažu za uvođenje i prekršajne odgovornosti za nasilje u porodici i utvrđivanje odgovarajućih zaštitnih mera.

Viktimološko društvo Srbije je dalo predlog za izmenu ranije postojećeg člana 43. Zakona o prekršajima¹³², koji nabraja vrste zaštitnih mera, koje se mogu inače izreći za prekršaj¹³³. Predlozi su načinjeni uzimajući u obzir prekršajno kažnjavanje za nasilje u porodici, te potrebu određivanja specifičnih mera zaštite, koje bi se mogle izreći u tom smislu. VDS predlaže da se uvedu sledeće zaštitne mere: 1) zabrana kontaktiranja; 2) obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi; 3) obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi i 4) obavezni terapijski tretman za nasilnike u porodici.

Predloženi su i novi članovi, koji bliže određuju sadržaj predloženih zaštitnih mera. VDS predlaže da se zabrana kontaktiranja ili pristupa oštećenom sastoji u zabrani licu da se približava ili da ostvaruje neku drugu vrstu kontakta sa oštećenim licem. Takođe, navodi se da se mera može izreći učiniocu prekršaja, koji je ugrozio telesni ili duševni integritet druge osobe, ako postoji opasnost da će i dalje vršiti iste ili slične prekršaje. Prilikom izricanja određene mere, prvostepeni organ za prekršaje trebalo bi da odredi krug lica sa kojima učinilac ne sme ostvarivati kontakt, mesto izvršenja prekršaja ili druga mesta na kojima se ne sme zateći lice sklonu nasilnom postupanju, vrstu ličnih kontakata koja mu se zabranjuju (fizički kontakt, telefonski pozivi ili poruke uz korišćenje drugih telekomunikacijskih uređaja, posredno uznemiravanje oštećenih usmenim porukama preko trećih lica i slično). Predloženo je da se zabrana kontaktiranja ili pristupa oštećenom može izreći u trajanju od mesec dana do jedne godine, a da vreme trajanja izrečene mere teče od dana pravosnažnosti, a da se može izvršiti i ranije, ako interesi bezbednosti oštećenog to nalažu.

Nadalje, predlaže se da se mera obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi može izreći učiniocu, koji je prekršaj izvršio u stanju neuračunljivosti, ili bitno smanjene uračunljivosti, a da prvostepeni organ za prekršaje izriče obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi ako utvrdi da je učinilac opasan za okolinu, a za otklanjanje ove opasnosti je dovoljno njegovo lečenje na slobodi.

¹³² Objavljeno u "Sl. glasniku SRS", br. 44/89 i "Sl. glasniku RS", br. 21/90, 11/92, 6/93 - odluka USRS, 20/93, 53/93, 67/93, 28/94, 16/97, 37/97 - odluka USRS, 36/98, 44/98 i "Sl. listu SRJ", br. 62/2001 - odluka SUS i "Sl. glasniku RS", br. 55/2004.

¹³³ Predlog delimično usvojen novim Zakonom o prekršajima R Srbije, videti prethodni odeljak.

Ako se učinilac ne podvrgne lečenju na slobodi ili ga samovoljno napusti ili i pored lečenja postane toliko opasan za okolinu da je potrebno njegovo čuvanje u zdravstvenoj ustanovi, predloženo je da sudija¹³⁴ može izreći obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi. Meru bi sudija trebalo da obustavi kada utvrdi da je prestala potreba za daljim lečenjem na slobodi.

Ako je učinilac prekršaj izvršio u stanju neuračunljivosti ili bitno smanjene uračunljivosti, predlaže se da prvostepeni organ za prekršaje može izreći i obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi, ako utvrdi da je opasan za okolinu i da je radi otklanjanja opasnosti potrebno njegovo lečenje i čuvanje u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi. Učiniocu se izrečena zaštitna mera obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi može zameniti merom obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi ako prestane potreba za njegovim lečenjem (zatvorenog tipa) i čuvanjem u zdravstvenoj ustanovi. Samu meru sudija će obustaviti, kad utvrdi da je prestala potreba za lečenjem i čuvanjem učinioca u zdravstvenoj ustanovi.

Posebno je interesantan predlog VDS-a o uvođenju mere obaveznog terapijskog tretmana za nasilnike u porodici. Predloženo je da se ova mera može izreći licu, koje je učinilo prekršaj koji uključuje nasilje u porodici, a za koje postoji opasnost da će i dalje činiti takve prekršaje. Vreme trajanja zaštitne mere treba da se odredi na predlog odgovarajućeg tima stručnjaka i stručnjakinja, ovlašćenih za sprovođenje terapijskog tretmana za nasilnike.

Viktimološko društvo Srbije takođe predlaže da se posebnim članom propiše i poseban prekršaj za akte nasilja u porodici, dopunom postojećeg Zakona o javnom redu i miru Republike Srbije¹³⁵.

U celini navodimo predlog tog novog člana:

„Nasilje u porodici

- 1) Ko ugrožava telesni ili duševni integritet člana porodičnog domaćinstva ili drugog bliskog lica, pretnjom da će napasti na život i telo, kazniće se novčanom kaznom do 10.000 dinara.
- 2) Ako je pri izvršenju prekršaja iz stava 1 ovog člana korišćeno oružje, oruđe ili sredstvo podobno da povredi telo ili naruši zdravlje, kazniće se zatvorom do 60 dana.
- 3) Za prekršaj iz stava 1 i 2 ovog člana, uz novčanu kaznu ili kaznu zatvora izrećiće se i zaštitna mera zabrane kontaktiranja.
- 4) Ko prekrši izrečenu zaštitnu meru zabrane kontaktiranja, kazniće se zatvorom do 60 dana uz obavezno izricanje zaštitne mere obaveznog terapijskog tretmana za nasilnike u porodici.”

¹³⁴ Napomena autorke: u daljem tekstu, termin sudija obuhvata ravnomerno lica ženskog i muškog pola koja obavljaju ovu funkciju.

¹³⁵ Objavljen u “Sl. glasniku RS”, br. 51/92, 53/93, 67/93 i 48/94.

Uvođenjem prekršaja nasilja u porodici uspostavila bi se paralelna kažnjivost uz krivičnu, čime bi se proširio i krug lica koja bi bila zaštićena (osim članova domaćinstva, i sva bliska lica sa kojima postoji kontakt učinioca i/ili oštećenog – recimo, pobočni krvni ili tazbinski srodnici). Takođe, u ovom slučaju bi se prekršajno mogao goniti i učinilac, u slučaju postojanja obične, a ne ozbiljne pretnje da će se napasti na život i telo. Važno je i sankcionisati prekršaj izrečene zabrane kontaktiranja određivanjem zatvorske kazne, uz istovremeno izricanje mere obaveznog terapijskog tretmana za nasilnike u porodici.¹³⁶

5.2.3. Zaštita žrtava tokom sudskog postupka

116 Kada je reč o zaštiti žrtava od sekundarne viktimizacije, Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope br. R (85) 11 o položaju žrtava u okviru krivičnog prava i postupaka iz 1985. godine donosi određene smernice, kojih bi trebalo da se pridržavaju sve članice Saveta Evrope. S obzirom na to da je Srbija članica Saveta Evrope, ove odredbe su za nju pravno obavezujuće. Značajan međunarodni dokument je i Deklaracija o osnovnim principima pravde u vezi sa žrtvama kriminalnih radnji i žrtvama zloupotrebe vlasti, usvojena od strane UN 1985. godine, kao i Preporuke Evropskog foruma službi za pomoć žrtvama. Svima je zajedničko to što od država zahtevaju poboljšanje položaja žrtvi u pet osnovnih oblasti, i to:

- informisanje o postupku,
- dozvoljavanje da se čuje mišljenje žrtve,
- obezbeđivanje pomoći i podrške žrtvi tokom celog postupka,
- smanjivanje na minimum neprijatnosti i maksimalno povećavanje bezbednosti žrtava,
- izbegavanje nepotrebnog odugovlačenja postupka.¹³⁷

Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope razlikuje direktnu i indirektnu viktimizaciju; pod direktnom se podrazumeva nesenzitivan odnos i tretman žrtve od strane policije, ponovljeno i nesenzitivno ispitivanje, nedovoljna zaštita od strane neprimerenog publiciteta, i nedovoljna zaštita od zastrašivanja ili osвете; indirektna viktimizacija obuhvata nedovoljan protok informacija između žrtve i krivičnog sistema, teškoće žrtve vezane za kompenzaciju od strane države, i probleme u dobijanju kompenzacije.

U ovoj preporuci se ukazuje na potrebu obuke policajaca i policajki da se u toku krivičnog postupka, u svim njegovim fazama, žrtva mora pažljivo saslušati, i da se pri tome vodi računa o ličnoj situaciji žrtve, o njenim pravima i dostojanstvu. Takođe, sugeriše se korišćenje kamere (video linka) u toku

¹³⁶ Dr Nataša Mrvić-Petrović, Temida, br. 2, 2003

¹³⁷ Dr Vesna Nikolić-Ristanović – Temida, br. 1, 2003, str.4.

suđenja i što je moguće više isključivanje davanja ličnih informacija, a isto se odnosi i na njihovo objavljivanje.

U Deklaraciji o osnovnim principima pravde u vezi sa žrtvama kriminalnih radnji i žrtvama zloupotrebe vlasti, zahteva se da države preduzmu sve mere kojima će obezbediti da se prema žrtvama postupa sa saosećanjem i uz poštovanje njihovog dostojanstva. Zatim, države su dužne da žrtvama obezbede i sledeća prava: pravo na naknadu štete od učinioca i od države, pravo na pomoć u procesu oporavka, pravo na pravedan tretman pred zakonom, pravo na pravnu pomoć, pravo na informisanost o činjenicama koje se tiču krivičnog dela, pravo na aktivnu ulogu u svim važnijim fazama krivičnog postupka i pravo na zaštitu i preventivne mere. Praktične mere koje imaju za cilj podršku žrtvama i olakšavanje njihovog položaja tokom krivičnog postupka, mogu se svrstati u dve grupe: službe za podršku žrtvama i svedocima, i prostorna rešenja, kojima se obezbeđuje relaksiranije svedočenje i povećava bezbednost žrtve na sudu.

.....
117

Od 2003. godine u Viktimološkom društvu Srbije radi Služba za podršku žrtvama kriminaliteta. Suština usluga koje se pružaju jeste davanje svih potrebnih informacija, neprofesionalne emocionalne podrške, upućivanje na druge službe, kada je to potrebno, priprema za svedočenje, upoznavanje sa sudnicom, akterima suđenja, procedurom, očekivanjima od svedoka, i drugo.

Kada se kod nas analizira situacija vezana za usklađenost sa rešenjima koja zahtevaju međunarodni dokumenti, može se reći da situacija nije bila zadovoljavajuća pre usvajanja novog Zakonika o krivičnom postupku¹³⁸ i Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica¹³⁹. Odredbe ranije važećih zakona nisu predviđale posebne mogućnosti saslušanja posebno osetljivih kategorija svedoka ili oštećenih lica, već su naprotiv insistirale na njihovom suočavanju sa okrivljenim licem, ne vodeći računa o posledicama reviktimizacije žrtava krivičnih dela, naročito dela nasilja u porodici.

No, određene novine javile su se sa usvajanjem novog Zakonika o krivičnom postupku, koje se upravo mogu primeniti na svedoke i svedokinje i lica oštećena krivičnim delom nasilja u porodici. Ovaj Zakonik, u članu 116, koji govori o opštim pravilima zaštite svedoka, utvrđuje dužnost zaštite svedoka i oštećenih lica od uvrede, pretnje i svakog drugog napada, uz pretnju opomene ili novčane kazne. Iako ni ovaj zakon, kao ni mnogi drugi, još uvek ne koristi rodno senzitivan jezik, dalja analiza biće vršena ravnomernom upotrebom muškog i ženskog roda.

U slučaju nasilja ili ozbiljne pretnje, sud ima obavezu obaveštavanja javnog/ e tužioca/teljke radi preduzimanja krivičnog gonjenja, a u slučaju da je do nasilja ili ozbiljne pretnje došlo u prethodnoj istrazi ili u istrazi pred javnim/om tužiocem/teljkom, tužilac/teljka sam/a preduzima krivično gonjenje. Takođe,

.....
¹³⁸ Objavljen u "Službenom glasniku R Srbije", br. 46/06

¹³⁹ Objavljen u "Službenom glasniku R Srbije", br. 85/05

javni/a tužilac/teljka, istražni/a sudija, predsednik/ca veća ili predsednik/ca suda može zahtevati da policija preduzme posebne mere zaštite svedoka/inja i oštećenog/e. Ukoliko je krivičnim delom oštećeno maloletno lice, član 109. Zakonika o krivičnom postupku insistira da se saslušanje maloletnika/ce vrši obazrivo, kako ne bi štetno uticalo na psihičko stanje maloletnog lica, a po potrebi, saslušanje se obavlja uz pomoć psihologa/škinje, pedagoga/ice ili drugog stručnog lica.

Istim zakonom, članom 110, propisano je i saslušanje posebno osetljivih kategorija oštećenih lica i svedoka/inja, za koje se utvrdi da su s obzirom na uzrast, životno iskustvo, način života, pol, zdravstveno stanje, prirodu ili posledice krivičnog dela, odnosno druge okolnosti slučaja, posebno osetljivi i da bi saslušanje u prostorijama organa koji vodi postupak, moglo imati štetne posledice po njihovo psihičko i fizičko stanje. Za ova lica, saslušanje se može obaviti u stanu ili drugom mestu na kome borave, ili u ovlašćenoj ustanovi ili organizaciji, koja je stručno osposobljena za saslušanje posebno osetljivih lica. Zakon vodi računa i o pitanjima koja se ovakvim licima postavljaju, te insistira na izbegavanju onih koja bi mogla dovesti do mogućnih štetnih posledica krivičnog postupka po njihovu ličnost, telesno i duševno stanje. U tu svrhu, saslušanje se može obaviti uz pomoć psihologa/škinja, socijalnog/e radnika/ce ili drugog stručnog lica, a Zakon dozvoljava da se ova lica mogu saslušati i upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka.¹⁴⁰ Izuzetno je značajna odredba člana 110. st. 7 ovog Zakona, koja uvodi mogućnost da prepoznavanje okrivljenog lica od strane posebno osetljivih kategorija svedoka/inja i oštećenih lica, bude izvršeno na način koji u potpunosti onemogućava da okrivljeni vidi i čuje oštećenog/u ili svedoka/inju, dok naredni stav zabranjuje suočenje okrivljenog sa ovim licima. Na ovakve odluke organa koji postupak vodi – nije dozvoljena posebna žalba.

Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivično-pravnoj zaštiti maloletnih lica, čije se odredbe primenjuju počevši od 1. januara 2006. godine, celokupan III deo posvećuje zaštiti maloletnih lica oštećenih krivičnim delom. Članom 150. ovog zakona, uvedena je obaveza predsednika/ce veća da poseduje specijalna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica, između ostalih i za sledeća krivična dela učinjena od strane punoletnih lica prema maloletnim: 1) nasilje u porodici (član 194); 2) teško ubistvo (član 114); 3) teška telesna povreda (član 121); 4) silovanje (član 178); 5) obljuba nad nemoćnim licem (član 179); 6) obljuba sa detetom (član 180); 7) obljuba zloupotrebom položaja (član 181); 8) nedozvoljene polne radnje (član 182); 9) podvođenje i omogućavanje vršenja polnog odnosa (član 183); 10) posredovanje u vršenju prostitucije (član 184); 11) prikazivanje

¹⁴⁰ U ovom slučaju, saslušanje se sprovodi bez prisustva stranaka i drugih učesnika postupka u prostoriji u kojoj se oštećeni ili svedok nalazi, tako da mu stranke, branilac i lica koja na to imaju pravo, pitanja postavljaju posredstvom organa koji vodi postupak, psihologa, pedagoga, socijalnog radnika ili drugog stručnog lica.

pornografskog materijala i iskorišćavanje dece za pornografiju (član 185); 12) vanbračna zajednica sa maloletnikom (član 190); 13) oduzimanje maloletnog lica (član 191); 14) promena porodičnog stanja (član 192); 15) zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica (član 193.); 16) nedavanje izdržavanja (član 195); 17) rodoskrvnenje (član 197); 18) trgovina ljudima (član 388); 19) trgovina decom radi usvojenja (član 389); 20) zasnivanje ropskog odnosa i prevoz lica u ropskom odnosu (član 390). Za sva navedena dela, krivični postupak je hitan. Obaveza sticanja posebnih znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica predviđena je i za javnog/u tužioca/teljku, istražnog/u sudiju, kao i za službenike/ce organa unutrašnjih poslova. O sticanju posebnih znanja i stručnom usavršavanju svih lica koja rade u oblasti prava deteta, prestupništva maloletnika i krivičnopravne zaštite maloletnih lica, zakon utvrđuje obavezu Pravosudnog centra da organizuje obuku i stručno usavršavanje, a u saradnji sa resornim ministarstvima Vlade Republike Srbije, naučnim ustanovama, stručnim i profesionalnim udruženjima i nevladinim organizacijama. Centar po slovu Zakona, treba da organizuje redovna stručna savetovanja, provere znanja i druge oblike dodatnih stručnih usvršavanja i stalne obuke sudija za maloletnike, javnih tužilaca/teljki za maloletnike, sudija i javnih tužilaca/teljki, policajaca/ki, stručnih lica organa socijalne zaštite, zavoda i ustanova za izvršenje zavodskih sankcija, advokata/kinja i drugih stručnih lica, dok o obavljenim proverama znanja i stručnim usavršavanjima izdaje odgovarajuće sertifikate.

Zakon nalaže da se u postupku vodi računa o uzrastu oštećenog maloletnog lica, svojstvima ličnosti, obrazovanju i prilikama u kojima živi, kako bi se izbegle moguće štetne posledice postupka, dok se saslušanje maloletnih lica obavlja uz pomoć psihologa/škinje, pedagoga/ice ili drugog stručnog lica. Za gore navedena krivična dela, Zakon izričito navodi da se saslušanje može sprovesti najviše dva puta, a samo izuzetno više puta ako je to neophodno radi ostvarenja svrhe krivičnog postupka. U slučaju da se maloletno lice saslušava više od dva puta, sudija je dužan/na da posebno vodi računa o zaštiti ličnosti i razvoja maloletnog lica. Ukoliko oceni da je to potrebno, sudija može narediti da se maloletno lice saslušava upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, bez prisustva stranaka i drugih učesnika/ca postupka, u prostoriji u kojoj se svedok/inja nalazi, tako da mu stranke i lica koja na to imaju pravo, pitanja postavljaju posredstvom sudije, psihologa/škinje, pedagoga/ice, socijalnog/e radnika/ce ili drugog stručnog lica. Maloletna lica, kao svedoci/kinje-oštećeni/e, mogu se saslušati i u svom stanu ili drugoj prostoriji, odnosno ovlašćenoj ustanovi ili organizaciji, stručno osposobljenoj za ispitivanje maloletnih lica, u kom slučaju se na glavnom pretresu čita zapisnik o datom iskazu, odnosno pušta snimak saslušanja.

Članom 153. ovog Zakona zabranjuje se suočenje između maloletnog oštećenog lica i okrivljenog, ukoliko je maloletno lice koje se saslušava posebno osetljivo, usled prirode krivičnog dela, posledica ili drugih okolnosti. Nadalje,

maloletno lice kao oštećeno mora imati punomoćnika/cu od prvog saslušanja okrivljenog, a ukoliko ga nema postavlja se rešenjem predsednika/ce suda, iz reda advokata/kinja koji/e su stekli posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica, a troškovi zastupanja padaju na teret budžetskih sredstava suda. Član 155. nalaže da ukoliko prepoznavanje okrivljenog vrši oštećeno maloletno lice, sud mora posebno obazrivo postupati, a prepoznavanje se u svim fazama postupka mora vršiti na način koji onemogućava da okrivljeni vidi ovo lice.

5.2.4. Praksa policije prilikom postupanja u slučajevima nasilja u porodici

120 Kada se govori o praksi policije pri postupanju u slučajevima nasilja u porodici, svakako se može nazreti određeni pomak, od kada je nasilje u porodici inkriminirano izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije. Pre stupanja na snagu člana 118a, policija se uglavnom nije htela mešati, posmatrajući nasilje u porodici „privatnom stvari”, koja treba da ostane u krugu porodice, jer se „zavađene strane ionako uvek pomire”¹⁴¹. Ovo nije bio usamljeni slučaj, jer su se i klijentkinje mnogih ženskih NVO uglavnom žalile na nedolazak policije na lice mesta nakon što im se objasni priroda dela, ili samo upozoravanje nasilnika da ubuduće ne čini delo. Takođe, primećeno je da su i organi krivičnog gonjenja imali ravnodušan stav prema delima koja su se dešavala „unutar porodičnog doma”, smatrajući da će se postojeće nesuglasice rešiti same od sebe.

Nakon inkriminacije nasilja u porodici, i nakon zakonske obaveze da se za ovo delo postupa po službenoj dužnosti, primetan je pomak u ponašanju kako policije, tako i drugih organa krivičnog gonjenja. Ovo naročito važi za ona odeljenja policije koja su prošla određenu obuku o nasilju u porodici. No, i kod obučених pripadnika i pripadnica policije, i dalje postoji veliki problem prilikom prikupljanja dokaza, naročito ako je reč o psihološkom nasilju, čije posledice nisu tako vidljive, i koje se ne mogu sa sigurnošću dokumentovati lekarskim uverenjima, a naročito ukoliko žrtva ne želi da svedoči, iz straha ili iz nekog drugog razloga, i ako porodica, prijatelji ili komšije ne žele da daju izjave. Iako ih zakon obavezuje da istraju u nalaženju dokaza, u slučaju kada žrtva nasilja u porodici odbije svedočenje, policija ne nastavlja da preduzima zakonom poverene radnje, u cilju iznalaženja dokaza. Takođe, pripadnici policije ističu da im veliki problem u radu predstavlja ponašanje tužilaštva, koje im često odbacuje krivične prijave, uz obrazloženje da ne postoje dokazi o učinjenom krivičnom delu. Kao što je napred navedeno, konstatacija da „ne postoji dovoljno dokaza” o učinjenom delu, svakako ne daje mogućnost da organi krivičnog gonjenja i policija jednostavno arhiviraju slučaj, i sačekaju da dođe do ozbiljnijeg nasilja, sa vidljivijim posledicama, da bi odreagovali i zaštitili žrtvu od daljeg nasilja.

¹⁴¹ Intervju sa pripadnikom policije, koji je ovom prilikom hteo da ostane anonimn; mart 2005. godine

U poslednje vreme, u jedinicama policije u kojima je sprovedena edukacija o nasilju u porodici, primećeno je zapošljavanje većeg broja žena-policajki. Ovo je izuzetno dobro ako se ima u vidu da je u najvećem broju slučajeva žrtva nasilja u porodici žena, i da su mnoga istraživanja u svetu i kod nas pokazala da se žrtva nasilja pre može otvoriti pred osobom istog pola. U svakom slučaju, ova praksa policije u poslednje vreme može se pozitivno oceniti, a i u skladu je sa međunarodnim dokumentima, koja upravo i zahtevaju da u jedinicama policije bude zaposlen veći broj žena za rad na slučajevima nasilja u porodici.

No, istraživanja i u svetu a i kod nas ukazuju na to da veoma mali broj slučajeva nasilja u porodici dospe u redovnu sudsku proceduru, upravo zbog nepoverenja žrtava nasilja u institucije sistema. Isti problem je zabeležen i kod nas, a podaci govore da se policiji obrati tek nešto više od 9% slučajeva.¹⁴²

Prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije¹⁴³, od stupanja na snagu izmena i dopuna Krivičnog zakona Republike Srbije, koji inkriminiše nasilje u porodici, od februara 2002. godine do kraja aprila 2005. godine, pripadnici policije podneli su 2.822 krivične prijave za krivično delo nasilja u porodici. Najveći broj ovih dela je registrovan u 2004. godini, čak 1176, u 2003. iznosio je 866, a u prva četiri meseca 2005. prijavljeno je 465 slučajeva nasilja u porodici. Izvršiocima ovih krivičnih dela su najčešće muškarci u 96,9% slučajeva, a u 19,1% radi se o maloletnim učiniocima. Osobe koje su oštećene ovim krivičnim delom (2.855) najčešće su ženskog pola (80,8%), a u 10,5% su to bile maloletne osobe. Zabrinjavajuća je činjenica da je među maloletnim licima oštećenim ovim krivičnim delom, čak 179 starosti ispod 14 godina.

Ministarstvo unutrašnjih poslova vodi i statistiku o srodnim krivičnim delima, sa elementima nasilja, te smatramo da se u nekim od ovih dela mogu nalaziti i dela nasilja u porodici, samo pogrešno zavedena. Od kraja januara 2000. do decembra 2004. godine, registrovano je 23.116 srodnih krivičnih dela¹⁴⁴. Među njima, najučestalija su krivična dela protiv života i tela, i to: teške telesne povrede (8134), lake telesne povrede (8041), ugrožavanje opasnim oruđem pri tuči ili svađi (7435). Prema učestalosti zatim slede krivična dela protiv dostojanstva ličnosti i morala, i to: silovanje (871), bludne radnje (696), trgovina ljudima (294), protivprirodni blud (254), obljava ili protivprirodni blud sa licem koje nije navršilo 14 godina (244) i iskorišćavanje maloletnih lica za pornografiju (3). Nakon toga, slede krivična dela protiv braka i porodice, i to: zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica (241), zasnivanje vanbračne zajednice sa maloletnim licem (214), i oduzimanje maloletnog lica (54). Ovim navedenim krivičnim delima oštećeno je 23.138 lica, od kojih je 23,7% ženskog pola, a među oštećenima se nalazi i 4.534 maloletnih lica, od kojih je 2.763 adolescenata, a 1.771 ili skoro 40% dece starosti ispod 14 godina. Usled izvršenja ovih krivičnih dela, pripadnici policije su podneli krivične prijave protiv 24.847 izvršilaca, od kojih

¹⁴² Istraživanje o prevalenci nasilja u porodici Autonomnog ženskog centra, Beograd, 2005.

¹⁴³ "Okvir nacionalne strategije protiv nasilja", 2005, str. 4-5

¹⁴⁴ Ibidem

je 93,9% muškog pola. Po osnovu odredaba Zakona o javnom redu i miru, u periodu od 2000. godine do aprila 2005. godine, registrovano je ukupno 383.345 prekršaja sa elementima nasilja, a najbrojniji su prekršaji člana 6. ovog Zakona: svađa i vika; ugrožavanje sigurnosti drugog lica; pretnja, vređanje ili zloupotreba drugog; vršenje nasilja nad drugim; izazivanje tuče i učestvovanje u njoj.

Republički zavod za statistiku¹⁴⁵, između ostalog, vodi podatke o prijavljenim i optuženim punoletnim licima prema krivičnom delu, kao i o osuđenim punoletnim licima, prema krivičnom delu i izrečenim krivičnim sankcijama. U 2004. godini za krivično delo nasilja u porodici, u Srbiji je prijavljeno ukupno 1009 lica, od čega je optuženo svega 431 lice, što govori o visokom procentu odbacivanja krivične prijave. Po podacima iz iste godine, za krivično delo nasilja u porodici, od ukupno optuženih (431), osuđeno je 374 osobe, od čega 106 na kaznu zatvora, 54 je kažnjeno novčanom kaznom, dok je 211 počinitelca uslovno kažnjeno (od toga, 208 lica je uslovno kažnjeno zatvorskom kaznom, a 3 novčanom).

5.2.5 Stavovi policije prilikom postupanja u slučajevima nasilja u porodici

Istraživanje Marije Lukić i Slađane Jovanović, sprovedeno krajem 1998. godine, obuhvatilo je i ispitivanje stavova pripadnika policije, na temu razumevanja nasilja u porodici. Svi ispitanici su pod pojmom nasilja podrazumevali prvenstveno fizičko nasilje¹⁴⁶. Odgovarajući na pitanje ko su najčešći nasilnici, najveći broj je odgovorio da su to osobe muškog pola, a govoreći o uzrocima nasilja, izjavljivali su da su siromaštvo, beda i nemaština neposredan uzrok nasilja u porodici. Interesantno je da su ispitanicima, iz reda tužilaštva, policije, advokata, postavljana pitanja i o radu policije, o potrebi angažovanja policije, oceni efikasnosti rada, odnosu policije prema nasilju u porodici i nasilju van nje i o uspešnosti reakcije policije u zaustavljanju nasilja u porodici.

Najveći broj ispitanika i ispitanica je odgovorio da je razlog obraćanja žrtve policiji uglavnom taj što nasilje ne prestaje i što žrtva više ne može da trpi. Najveći broj ispitanih smatra da policija treba da se angažuje u svim prijavljenim slučajevima, ali zato prave i izuzetke, u kojima policija treba selektivno da se angažuje. Kod ocene efikasnosti rada policije, ispitanici su davali najrazličitija objašnjenja i u vezi s tim navode sledeće:

- neefikasnost policije uslovljena je neefikasnošću celokupnog pravnog sistema, kao i društvenom krizom koja se reflektuje na rad državnih organa,
- nedostatak posebne edukacije, kao i stručnog kadra u policiji,
- nekooperativnost žrtve,
- prečesto pozivanje policije u pomoć kada ona nije potrebna.

¹⁴⁵ Republički zavod za statistiku, 2005

¹⁴⁶ Marija Lukić, Drugo je porodica, Beograd

Više od polovine ispitanika smatralo je da policija nije efikasna. Kod ispitanika koji su smatrali da policija treba da reaguje u svim slučajevima nasilja u porodici, izjašnjavali su se da policija u svom radu nije efikasna, dok su oni koji su smatrali da policija treba da se angažuje samo u težim slučajevima nasilja, navodili su da se rad policije može oceniti efikasnim.

Takođe, ispitanici su navodili da policija pravi razliku između nasilja koje se dešava među srodnicima i među nesrodnicima. No, i sva druga istraživanja u svetu navode stav policije u vezi sa nasiljem u porodici: ono je mnogo manje opasno od drugih oblika nasilja, tako da se naša zemlja što se toga tiče ni po čemu ne razlikuje u odnosu na druge, što svakako treba imati na umu prilikom formiranja programa edukacije pripadnika policije na temu nasilja u porodici. U svakom slučaju, policija pravi razliku između nasilja u porodici i porodičnih „prepirk“ i kod ovih poslednjih je manje spremna da reaguje.

Pri razmatranju uspešnosti policije u zaustavljanju nasilja u porodici, najveći broj ispitanika odgovorio je da reakcija policije može samo na kratko zaustaviti nasilje, i nijedno ispitano lice nije bilo mišljenja da policija svojom intervencijom može trajno zaustaviti nasilje.

U istraživanju pravne prakse krivičnog dela nasilja u porodici, 2004. godine, sprovedenog od strane Slobodanke Konstatinović-Vilić i Nevene Petrušić¹⁴⁷, takođe su ispitivani stavovi profesionalaca o radu policije u vezi sa reagovanjem na nasilje u porodici. Za razliku od prethodnog istraživanja, ovde su ispitanici pod pojmom nasilja podrazumevali, ne samo fizičko, već i psihičko nasilje. Ova promena može se objasniti činjenicom da je u vreme istraživanja nasilje u porodici bilo inkriminisano i da su mnogi ispitanici lično bili angažovani na rešavanju ovih dela, te otuda i njihova svest o psihičkom nasilju kao obliku nasilja u porodici. No, mali broj ispitanika spominje seksualno nasilje kao oblik nasilja u porodici. Kod uzroka, i oni nabrajaju najčešće lošu ekonomsku situaciju u porodici, ali zato veoma mali broj ispitanika navodi patrijarhalan model porodičnih uloga. Više od trećine ispitanika smatra da su uzroci nasilja i lične osobine, karakteristike ličnosti nasilnika, njegov mentalitet, pri čemu psihički poremećaj nasilnika smatraju najčešćim uzrokom nasilja. Izuzetno mali broj je znao da objasni šta je to sindrom zlostavljane žene. Većina njih smatra da nasilnici opravdavaju svoje ponašanje, ali da mnogi nasilnici i negiraju da su uopšte izvršili nasilje. Većina se složila u tome da žrtve ne opravdavaju nasilje i da ga osuđuju. 80% ispitanika smatra da se žrtve obraćaju za pomoć nakon višegodišnjeg trpljenja nasilja, a obraćanje za pomoć vezuju za učestalost nasilja, navodeći da se žrtve obraćaju za pomoć „kada nasilje postane svakodnevno“. Prilikom postavljanja pitanja o obraćanju policiji i očekivanjima od policije, svi su uglavnom navodili da se žrtva obraća policiji posle dugogodišnjeg trpljenja nasilja i u slučaju teških oblika fizičkog nasilja. Nijedan od ispitanih policajaca nije u svom odgovoru naveo psihičko nasilje kao razlog za obraćanje žrtve policiji,

¹⁴⁷ Konstatinović-Vilić, Slobodanka; Petrušić, Nevena; Niš, 2004

mada se po iskustvu rada SOS službi, žrtve nasilja veoma često obraćaju policiji i u slučajevima psihološkog nasilja. Na pitanje da li policija treba da izađe na intervenciju pri svakom pozivu, više od 85% ispitanika odgovara potvrdno. Preko 90% smatra da susedi prijavljuju dela nasilja u porodici mnogo češće nego kada je reč o drugim delima, ali da su kasnije pasivni i uzdržani, mada većina njih prećutno odobrava intervenciju policije. Najveći broj ispitanika – 90% smatra da policija nije dovoljno edukovana za intervenisanje i obavljanje razgovora sa nasilnikom i žrtvom u slučaju porodičnog nasilja. Prilikom ocene efikasnosti policije, preko 30% se nije decidno izjasnilo o tome, ali su ponudili predloge za povećanje efikasnosti policije, iz čega se može zaključiti da nisu zadovoljni efikasnošću njihovog rada. Više od 50% smatra da policija nije dovoljno efikasna, no ovom broju se može dodati i onih 30% koji su nudili predloge za povećanje efikasnosti policije, tako da bi konačna brojka onih koji smatraju da pripadnici policije ipak nisu dovoljno efikasni u reagovanjima na slučajeve nasilja u porodici, može proceniti na preko 80%. Većina ispitanih smatra da je pritvor veoma efikasna mera za nasilnike, a da pokretanje krivičnog postupka donekle utiče na nasilnike, jer se oni uglavnom na određeno vreme „smire“, no ipak na kraju nastavljaju „po starom“, pri čemu se dok traje postupak, mahom suzdržavaju od nasilja.

5.3 Građansko-pravne odredbe

5.3.1 Odredbe Porodičnog zakona relevantne za nasilje u porodici

Ranije važeći Zakon o braku i porodičnim odnosima¹⁴⁸ nije sadržavao nijednu odredbu u kojoj bi na eksplicitan način govorio o nasilju u porodici. No, Porodični zakon Republike Srbije¹⁴⁹, koji je stupio na snagu 1. jula 2005. godine, posvećuje značajnu pažnju nasilju u porodici. Stručna javnost smatra da usvajanjem ovog Zakona postaje upotpunjenija zaštita žrtava porodičnog nasilja. **Ni Porodični zakon ne koristi rodno-senzitivan jezik, ali ćemo u daljoj analizi ravnomerno upotrebljavati pojmove u muškom i ženskom rodu, izuzev kada se citiraju zakonske odredbe.**

U članu 1. navodi se eksplicitno da, između ostalog, Porodični zakon reguliše i zaštitu od nasilja u porodici. Porodica uživa posebnu zaštitu države, a supružnici su ravnopravni. Vanbračni partneri su izjednačeni sa bračnim, dok majka i dete uživaju posebnu zaštitu države.

Navedena je eksplicitna obaveza države na preduzimanje svih potrebnih mera za zaštitu deteta od zanemarivanja, od fizičkog, seksualnog i emocionalnog zlostavljanja, te od svake vrste eksploatacije, i da je obaveza države da prava

¹⁴⁸ Objavljen u "Službenom glasniku SRS", br. 22/80, 24/84, 11/88, i "Službenom glasniku RS" br. 22/93, 25/93, 35/94, 46/95, 29/2001

¹⁴⁹ Objavljen u "Službenom glasniku RS", br. 18/2005.

deteta poštuje, štiti i unapređuje. Zabranjuje se zloupotreba roditeljskog prava. Sve ovo se može protumačiti kao odlučan stav zakonodavca da nasilje u porodici predstavlja značajan društveni problem, a da sama pojava ostavlja značajne posledice na porodicu i porodične odnose u celini, ali prvenstveno na žene i decu iz bračnih, vanbračnih i partnerskih veza u kojima postoji nasilje.

Celokupan deveti deo Porodičnog zakona posvećen je zaštiti od nasilja u porodici. Član 197. daje i definiciju, te navodi da je to takvo ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice. Zakon izričito navodi sledeće akte, koji se naročito smatraju nasiljem u porodici:

- nanošenje ili pokušaj nanošenja telesne povrede;
- izazivanje straha pretnjom ubistvom ili pretnjom nanošenja telesne povrede članu porodice ili njemu bliskom licu;
- prisiljavanje na seksualni odnos;
- navođenje na seksualni odnos ili seksualni odnos sa licem koje nije navršilo 14 godina života ili sa nemoćnim licem;
- ograničavanje slobode kretanja ili komuniciranja sa trećim licima;
- vređanje, kao i svako drugo drsko, bezobzirno i zlonamerno ponašanje.

.....
125

No, ovo nije nabranje zatvorenog tipa, tako da se i drugi akti, kojima se u praksi može vršiti nasilje u porodici, mogu podvesti pod gore datu definiciju.

Zakon takođe nabranja krug lica, koja se u smislu odredbi o nasilju u porodici, smatraju članovima porodice, pa samim tim uživaju i građansko-pravno zaštitu od nasilja u porodici, te navodi da su to:

- supružnici ili bivši supružnici,
- deca, roditelji i ostali krvni srodnici, te lica u tazbinskom ili adoptivnom srodstvu, odnosno lica koja vezuje hraniteljstvo,
- vanbračni partneri odnosno bivši vanbračni partneri,
- lica koja su međusobno bila ili su još uvek u emotivnoj ili seksualnoj vezi, odnosno koja imaju zajedničko dete ili je dete na putu da bude rođeno, iako nikada nisu živela u zajedničkom domaćinstvu.

Član 198. uvodi posebne mere zaštite od nasilja u porodici, te navodi da sud u slučaju nasilja u porodici može odrediti jednu ili više mera zaštite, kojom privremeno zabranjuje ili ograničava održavanje ličnih odnosa nasilnika sa drugim članovima porodice.

Predviđene su sledeće zaštitne mere:

- izdavanje naloga za iseljenje iz porodičnog stana ili kuće, bez obzira na pravo svojine, odnosno zakupa nepokretnosti;
- izdavanje naloga za useljenje u porodični stan ili kuću, bez obzira na pravo svojine, odnosno zakupa nepokretnosti;
- zabrana približavanja članu porodice na određenoj udaljenosti;

- zabrana pristupa u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada članova porodice;
- zabrana daljeg uznemiravanja člana porodice.

Sve navedene mere zaštite mogu trajati najviše godinu dana, s tim što se u to vreme uračunava vreme koje je nasilnik proveo u pritvoru, kao i svako drugo vreme za koje je bio lišen slobode u vezi sa krivičnim delom odnosno prekršajem. Sve dok ne prestanu razlozi zbog kojih je mera bila određena, ona se može produžavati. Ukoliko prestanu razlozi zbog kojih je određena, mera zaštite od nasilja u porodici može prestati i pre isteka vremena trajanja.

Članom 204. Zakona predviđene su odredbe koje ističu hitnost postupaka u vezi sa porodičnim odnosima ukoliko se odnose na dete ili roditelja koji vrši roditeljsko pravo, te se u ovakvom postupku tužba ne dostavlja tuženom na odgovor; sud treba postupak, po pravilu, da sprovede na najviše dva ročišta, a prvo ročište treba da se zakaže tako da se održi u roku od 15 dana od dana prijema tužbe ili predloga u sudu. Propisana je istim članom i dužnost drugostepenog suda da odluku po žalbi donese u roku od 30 dana od dana dostavljanja iste. Značajna je i odredba člana 205. kojom se izričito navodi da u postupcima vezanim za porodične odnose sud može utvrđivati činjenice koje nisu sporne među strankama, kao što može i samostalno istraživati činjenice koje ne iznese nijedna stranka u postupku.

Presudom u bračnom sporu sud može odrediti jednu ili više mera zaštite od nasilja u porodici, kao što to može uraditi i presudom u sporu o utvrđivanju materinstva ili očinstva, te u sporu o zaštiti prava deteta i vršenja odnosno lišenja roditeljskog prava.

Naročita hitnost postupka propisana je za postupke zaštite prava deteta i postupke lišenja roditeljskog prava, te prvo ročište treba da se održi u roku od 8 dana od dana kada je tužba u sudu primljena, a na drugostepenom sudu je da odluku po žalbi donese u roku od 15 dana od dana kada mu je ona dostavljena.

Kada je reč o mesnoj nadležnosti suda, u postupcima za zaštitu od nasilja u porodici, Zakon navodi da je nadležan, pored suda opšte mesne nadležnosti, i sud na čijem području ima prebivalište, odnosno boravište član porodice prema kome je nasilje izvršeno. Sam postupak zaštite od nasilja u porodici se pokreće tužbom. Tužbu kojom se zahteva određivanje nekih od propisanih mera zaštite od nasilja u porodici, ili pak tužbu za produženje propisane mere, mogu podneti sledeća lica:

- član/ica porodice prema kome/kojoj je nasilje izvršeno;
- zakonski/a zastupnik/ca člana/ice porodice prema kome/kojoj je nasilje izvršeno;
- javni/a tužilac/teljka i
- organ starateljstva (nadležan Centar za socijalni rad).

Ipak, problem predstavlja to što trećim licima, pored gore navedenih, nije dozvoljeno da pokrenu postupak za zaštitu od nasilja u porodici. Ovo bi naročito bilo značajno ukoliko se uzme u obzir činjenica da navedeni državni organi (bilo tužilaštvo, ili nadležni Centar za socijalni rad) ne moraju imati saznanja na osnovu kojih bi mogli pokrenuti postupak, a da sama žrtva nasilja nije spremna, ili ne želi pokretanje postupka, iz bilo kog razloga.

Takođe, postavlja se pitanje, zašto zakonodavac nije omogućio pokretanje postupka od strane nevladinih organizacija u ime žrtve, jer se u praksi može desiti da su te organizacije jedine koje znaju za nasilje.

Nadalje, propust zakonodavca leži i u činjenici da je ovlastio zakonskog zastupnika žrtve nasilja za pokretanje postupka, ne vodeći pritom računa o mogućnosti da upravo to lice bude nasilno, pa se može pretpostaviti da u praksi, naročito ako je reč, recimo, o licima sa invaliditetom koja trpe nasilje upravo od strane svog zakonskog zastupnika, bude onemogućena zaštita od nasilja (pod uslovom da ostali nadležni organi nemaju saznanja za postojanje nasilja, a sama žrtva neće ili ne može pokrenuti postupak).

Hitnost postupka u sporovima zaštite od nasilja u porodici je izričito propisana, i to tako što se traži da se prvo ročište zakaže tako da se održi u roku od 8 dana od dana kada je tužba u sudu primljena, a drugostepeni organ mora doneti odluku po žalbi u roku od 15 dana od dana kada mu je dostavljena.

Ukoliko sam postupak za zaštitu od nasilja u porodici nije pokrenut od strane organa starateljstva, sud može od ovog organa zatražiti pružanje pomoći u pribavljanju potrebnih dokaza i od nadležnog Centra za socijalni rad zatražiti mišljenje o svrsishodnosti tražene mere.

Predviđa se i odstupanje od načela dispozicije, tako da sud nije vezan granicama tužbenog zahteva za zaštitu od nasilja u porodici, pa može odrediti i meru zaštite koja nije tražena, ukoliko oceni da se takvom merom postigne najbolja zaštita. Žalba na presudu o određivanju ili produženju mere zaštite od nasilja u porodici, ne zadržava izvršenje takve presude, osim ako sud ne odluči drugačije.

Propisana su i određena pravila o vođenju evidencije za slučajeve nasilja u porodici. Recimo, predviđena je dužnost suda da presudu donetu u sporu za zaštitu od nasilja u porodici odmah dostavi nadležnom Centru za socijalni rad, na čijoj teritoriji ima prebivalište odnosno boravište, kako žrtva/e nasilja, tako i nasilnik. Organ starateljstva je dužan da vodi evidenciju i lica prema kojim je nasilje izvršeno, i lica protiv kojih je određena mera zaštite, dok je način vođenja ove evidencije i dokumentacije naknadno propisan.

5.3.1.1 Odredbe o razvodu braka

Kao i raniji Zakon o braku i porodičnim odnosima, i Porodični zakon poznaje dva načina razvoda braka, na osnovu sporazuma o razvodu (koji mora biti zaključen u pismenoj formi, a mora obavezno sadržavati i sporazum o vr-

šenju roditeljskog prava i sporazum o deobi zajedničke imovine), i razvod po tužbi (ako su bračni odnosi ozbiljno i trajno poremećeni ili ako se objektivno ne može ostvarivati zajednica života supružnika).

Za razvod braka je mesno nadležan sud po Zakonu o parničnom postupku¹⁵⁰. Postupak za razvod braka se pokreće tužbom ili predlogom za sporazumni razvod braka. Tužbu za razvod braka mogu podneti oba supružnika, pravo na razvod braka ne prelazi na naslednike/ce supružnika, ali oni mogu nastaviti već započeti postupak, radi utvrđivanja postojanja osnova za razvod braka, bez obzira na to da li je razvod braka pokrenut tužbom ili sporazumnim predlogom; staratelj/ka poslovno nesposobnog supružnika može podneti tužbu za razvod samo uz prethodnu saglasnost organa starateljstva. Ako tužbu podnosi punomoćnik/ca stranke, punomoćje mora biti overeno i izdato samo za zastupanje u bračnom sporu (tzv. specijalno punomoćje), mora sadržavati vrstu tužbe i osnov za podnošenje tužbe; ako je reč o postupku sporazumnog razvoda braka, supružnike ne može zastupati isti punomoćnik/ca.

Odricanje od tužbenog zahteva ima isto dejstvo kao i povlačenje tužbe. Tužilac/teljka može povući tužbu do zaključenja glavne rasprave, bez pristanka tuženog lica, a do pravosnažnog okončanja postupka uz pristanak. Predlog za sporazumni razvod braka može se povući sve do pravosnažnog završetka postupka. U bračnom sporu stranke ne mogu zaključiti sudsko poravnanje, niti se može izreći presuda zbog propuštanja (izostanka), a ni presuda na osnovu priznanja ili odricanja.

U izreku presude o razvodu braka, na osnovu sporazuma o razvodu, unosi se sporazum supružnika o načinu vršenja roditeljskog prava, ako sud proceni da je taj sporazum u najboljem interesu deteta; u izreku se unosi takođe i sporazum supružnika o deobi zajedničke imovine.

Kada donosi presudu u bračnom sporu, sud je dužan da njome odluči i o vršenju roditeljskog prava; njom može odlučiti i o potpunom ili delimičnom lišenju roditeljskog prava, i odrediti jednu ili više mera zaštite od nasilja u porodici.

Ako je brak razveden na osnovu sporazuma o razvodu, presuda se može pobijati samo zbog bitnih odredaba parničnog postupka ili ako je sporazum o razvodu zaključen pod prinudom ili u zabludi; pravosnažna presuda se ne može pobijati vanrednim pravnim lekovima u onom delu u kome je doneta odluka o poništenju ili razvodu braka.

Novina Porodičnog zakona je uvođenje postupka posredovanja u proceduru razvoda braka, koji obuhvata dva postupka, postupak za pokušaj mirenja, i postupak sporazumnog okončanja spora.

Posredovanje se sprovodi ukoliko je postupak bračnog spora pokrenut tužbom jednog od supružnika, ali se ne sprovodi u sledećim slučajevima:

- ako jedan od supružnika ne pristane na posredovanje,

¹⁵⁰ Po prebivalištu, odnosno boravištu tužene strane, ili po mestu zaključenja braka, ili po poslednjem zajedničkom prebivalištu, odnosno boravištu bračnih drugova.

- ako je jedan od supružnika nesposoban za rasuđivanje,
- ako je boravište jednog od supružnika nepoznato i
- ako jedan ili oba supružnika žive u inostranstvu.

Posredovanje, po pravilu, sprovodi sud, a uz poziv na ročište za posredovanje se dostavlja i tužba za razvod braka. Sudija koji/a posredovanjem rukovodi, ne može učestvovati u donošenju neke druge odluke, u kasnijoj fazi postupka, osim ukoliko je posredovanje uspelo. Nakon prijema tužbe za razvod braka, sud određuje ročište za posredovanje, a ono se održava pred sudijom pojedincem/kom – koji/a je dužan/na da supružnicima predloži podvrgavanje psiho-socijalnom savetovanju – ukoliko oni na to pristanu, posredovanje se može poveriti nadležnom Centru za socijalni rad, bračnom ili porodičnom savetovalištu, ili nekoj drugoj ustanovi, specijalizovanoj za posredovanje u porodičnim odnosima.

Poveravanje postupka posredovanja vrši se dostavljanjem tužbe za razvod braka gore navedenim ustanovama.

Mirenje se sprovodi samo u sporu za razvod braka, koji je pokrenut tužbom, a svrha mirenja je da se odnos supružnika, koji je poremećen, reši bez konflikata i bez razvoda braka. Na mirenje se pozivaju oba supružnika, a na tom ročištu ih ne mogu zastupati punomoćnici/e, niti na njemu prisustvovati. Ukoliko mirenje uspe, smatra se da je istovremeno povučena tužba za razvod braka.

Smatraće se da mirenje nije uspelo, te da se nastavlja sa postupkom nagodbe, ukoliko se jedan ili oba supružnika, iako su uredno pozvani, ne odazovu; međutim, ako na ovaj način ne dođe do pomirenja, a sud, odnosno ustanova kojoj je poveren postupak posredovanja procene da ima izgleda da do pomirenja ipak dođe, može se nastaviti sa mirenjem. Nažalost, i ove odredbe će najverovatnije uticati na nepotrebno odugovlačenje postupka razvoda braka, o čemu očigledno zakonodavac nije dovoljno vodio računa, jer ni u jednoj odredbi nije naveo nasilje u porodici kao razlog nesprovođenja postupka mirenja. Ukoliko je razvod braka pokrenut tužbom, a mirenje nije uspelo, sprovodi se nagodba. Svrha nagodbe je da se bez konflikata razreši poremećeni odnos supružnika nakon razvoda braka, a u ovom postupku sud ili ustanova kojoj je poveren postupak posredovanja, nastojeće da supružnici postignu sporazum o vršenju roditeljskog prava i o deobi zajedničke imovine. Na nagodbu se pozivaju oba supružnika i njihovi/e punomoćnici/e. Smatraće se da je nagodba uspela, ako supružnici postignu sporazum o vršenju roditeljskog prava i sporazum o deobi zajedničke imovine; ukoliko postignu samo jedan od navedenih sporazuma, smatraće se da je nagodba delimično uspela. No, u oba slučaja, sporazum o deobi zajedničke imovine se unosi u izreku presude o razvodu braka, a sporazum o vršenju roditeljskog prava – samo ukoliko sud oceni da je on u najboljem interesu deteta.

Ove odredbe će, nažalost, u praksi samo nepotrebno odužiti čitavu proceduru razvoda, jer u slučaju trajno poremećenih bračnih odnosa, ne treba insistirati, kao što se ovim odredbama nalaže, na očuvanju bračne zajednice, naročito ukoliko evidentno postoji nasilje u porodici.

O samom postupku mirenja se vodi zapisnik, a ukoliko je povereno nekoj ustanovi, ona je dužna da obavesti sud o rezultatu mirenja i da mu dostavi zapisnik. Mirenje treba da se sprovede u roku od dva meseca, od dana kada je tužba dostavljena sudu, odnosno ustanovi koja mirenje sprovodi. Ročište na kome se sprovodi mirenje sud je dužan da zakaže tako, da se ono održi najkasnije u roku od 15 dana od dana isteka dva meseca od dostavljanja tužbe.

Smatra se da nagodba nije uspela, ako se jedan ili oba supružnika ne odazovu pozivu, iako su uredno pozvani – te se u tom slučaju nastavlja postupak razvoda braka; međutim, ako do nagodbe ne dođe, a sud ili ustanova kojoj je povereno posredovanje oceni da postoje izgledi da do nagodbe ipak dođe, tada se nagodba može nastaviti. O nagodbi se takođe vodi zapisnik, a ukoliko je nagodba poverena nekoj ustanovi, ona je dužna da obavesti sud o rezultatu nagodbe i da mu dostavi zapisnik.

Nagodbu je sud dužan da sprovede u roku od dva meseca od dana okončanja postupka mirenja, odnosno od dana kada je sudu dostavljena tužba; ukoliko je postupak poveren nekoj ustanovi, ona je dužna da postupak nagodbe sprovede u roku od dva meseca od dana okončanja postupka mirenja, odnosno dana kada joj je dostavljena tužba; ukoliko ova ustanova u roku od tri meseca od dana okončanja postupka mirenja, odnosno od dana prijema tužbe ne izvesti sud o rezultatima nagodbe, postupak nagodbe će sprovesti sud, i to tako što se ročište mora održati u roku od 15 dana od dana isteka tri meseca od okončanja postupka mirenja ili dostavljanja tužbe.

Ako se uzme u obzir nesporna činjenica da se nasilja nastavlja, a u većem broju slučajeva i intenzivira u toku samog postupka razvoda braka, ne stoji opravdana namera zakonodavca da proceduru razvoda dodatno iskomplikuje uvođenjem mirenja i nagodbe, iako je sasvim legitimna namera da se na ovaj način pronađe sporazum oko deobe zajedničke imovine i regulisanja starateljstva nad zajedničkom decom. Rešenje bi bilo na mestu da je samo uneta odredba, koja isključuje ovakvu dugotrajnu i iscrpljujuću proceduru, za sve razvode brakova, u kojima se utvrdi postojanje nasilja u porodici. Ostaje nada da će sud tokom prakse izbegavati odugovlačenje procedure, ako utvrdi nesporno postojanje nasilja.

5.3.1.2 Odredbe o starateljstvu

Postupak stavljanja pod starateljstvo, po novousvojenom Porodičnom zakonu, pokreće se po službenoj dužnosti, a to čini organ starateljstva, tj. nadležni Centar za socijalni rad. Inicijativu za pokretanje ovog postupka mogu podneti i zdravstvene ustanove, obrazovne ustanove i ustanove socijalne zaštite, pravosudni i drugi državni organi, udruženja i sami građani/ke.

Rešenje o stavljanju lica pod starateljstvo nadležni organ je dužan da donese odmah, a najkasnije u roku od 30 dana od dana kada je obavješten o postojanju potrebe da se maloletno lice stavi pod starateljstvo, odnosno od dana prijema sudske odluke, kojom je punoletno lice lišeno poslovne sposobnosti. Ukoliko se utvrdi da za to postoje zakonski razlozi, može se doneti rešenje o razrešenju staratelja, koje se uručuje bez odlaganja; žalbu protiv ovog rešenja može izjaviti staratelj ili lice koje za to ima pravni interes, i podneti je nadležnom ministarstvu, u roku od 15 dana od dana prijema rešenja. Postupak za donošenje rešenja o prestanku starateljstva, identičan je prethodno navedenom, s tim što pravo na podnošenje žalbe o prestanku starateljstva ima i štíćenik/ca koji/a je sposoban/na za rasuđivanje.

U delu Zakona koji govori o pravu deteta da živi sa svojim roditeljima, interesantna je odredba, koja kaže da se sudskom odlukom, ako je to u najboljem interesu deteta, može ograničiti pravo deteta da živi sa roditeljima, i da sud može doneti odluku o odvajanju deteta od roditelja, ako postoje razlozi da se roditelj u potpunosti ili delimično liši roditeljskog prava, ili u slučaju nasilja u porodici.

Ovo je novina u smislu da se život deteta u porodici u kojoj postoji nasilje, smatra opravdanim razlogom za izdvajanje deteta iz takve porodice, što na posredan način govori o tome da zakonodavac priznaje da život deteta u nasilnom okruženju štetno utiče na njegov/njen psihofizički razvoj, te da je to opravdan razlog da se dete iz takve porodice izdvoji. Ukoliko je dete sposobno za rasuđivanje i starije od 15 godina, može samo odlučiti sa kojim će roditeljem živeti.

U delu koji uređuje lične odnose deteta sa roditeljima, navodi se da se sudskom odlukom može ograničiti pravo deteta da održava lične odnose sa roditeljem sa kojim ne živi, ako postoje razlozi delimičnog ili potpunog lišavanja roditeljskog prava tog roditelja, ili u slučaju nasilja u porodici. Ukoliko je dete navršilo 10 godina života, ono može u svakom sudskom i upravnom postupku, u kojem se odlučuje o njegovim pravima, slobodno i neposredno izraziti svoje mišljenje.

Roditelj može biti potpuno lišen roditeljskog prava, između ostalih razloga, ako fizički, seksualno ili emocionalno zlostavlja dete, ili izbegava da izdržava dete ili ako sprečava održavanje ličnih odnosa deteta i roditelja sa kojim dete ne živi. Sudskom odlukom o potpunom lišenju roditeljskog prava, roditelj se lišava svih prava i dužnosti, osim dužnosti da dete izdržava, a istom odlukom suda može biti određena jedna ili više mera zaštite deteta od nasilja u porodici.

Iste mere zaštite deteta od nasilja u porodici mogu biti određene i u slučaju delimičnog lišenja roditeljskog prava. Lice koje je osuđeno za krivično delo iz grupe krivičnih dela protiv braka i porodice, protiv polne slobode i protiv života i tela, ne može biti usvojitelj, niti hranitelj.

Naročita hitnost postupka propisana je za postupke zaštite prava deteta i postupke lišenja roditeljskog prava, te prvo ročište treba održati u roku od 8

dana od dana kada je tužba u sudu primljena, a na drugostepenom sudu je da odluku po žalbi donese u roku od 15 dana od dana kada mu je ona dostavljena.

Značajna je i odredba Zakona kojom se navodi da će sud narediti da se dete odmah preda roditelju koji treba da vrši roditeljsko pravo, kada donosi odluku o vršenju ovog prava, a dete se ne nalazi kod roditelja koji ovo pravo treba da vrši.

5.3.2. Odredbe o naknadi štete primenljive na žrtve nasilja u porodici

Imovinskopravni zahtev, nastao usled izvršenja krivičnog dela nasilja u porodici, može se raspraviti na predlog ovlašćenih lica u krivičnom postupku samo ako se time ne bi znatno odugovlačio postupak. Zahtev se može odnositi na naknadu štete, povraćaj stvari ili poništaj pravnog posla.

Predlog za ostvarivanje imovinskopravnog zahteva u krivičnom postupku može podneti lice koje je ovlašćeno da takav zahtev ostvaruje u parničnom postupku, a podnosi se organu kome se podnosi krivična prijava ili sudu pred kojim se vodi postupak. Može se podneti najkasnije do završetka glavnog pretresa, pred prvostepenim sudom. U njemu se mora naznačiti zahtev i podneti odgovarajući dokazi. Ako predlog za imovinskopravni zahtev u krivičnom postupku nije podnet do podizanja optužbe, oštećeno lice će biti obavješteno da to može učiniti do završetka glavnog pretresa. Međutim, ukoliko bi se raspravom o imovinskopravnom zahtevu krivični postupak znatno odugovlačio, sud će se ograničiti na prikupljanje onih podataka čije utvrđivanje docnije ne bi bilo moguće ili bi bilo znatno otežano.

O samom imovinskopravnom zahtevu odlučuje sud. U presudi kojom okrivljenog oglašava krivim, sud može ovlašćenom licu dosuditi imovinskopravni zahtev u celini ili delimično, a za višak, uputiti to lice na parnični postupak. Ukoliko podaci krivičnog postupka ne pružaju sudu pouzdan osnov ni za potpuno ni za delimično presuđenje, sud će lice uputiti na to da svoj zahtev u celini može ostvariti u parničnom postupku.

Ukoliko sud donese presudu, kojom se okrivljeni oslobađa od optužbe ili kojom se optužba odbija, ili kad rešenjem obustavi krivični postupak, upućuje ovlašćeno lice da imovinskopravni zahtev može ostvariti u parničnom postupku.

Pravosnažnu presudu kojom je odlučeno o imovinskopravnom zahtevu sud može u krivičnom postupku izmeniti samo povodom ponavljanja krivičnog postupka, zahteva za zaštitu zakonitosti ili zahteva za ispitivanje zakonitosti pravosnažne presude. Van ovog slučaja osuđeni, odnosno njegovi naslednici mogu samo u parničnom postupku zahtevati da se pravosnažna presuda krivičnog suda kojom je odlučeno o imovinskopravnom zahtevu izmeni, i to ako postoje uslovi za ponavljanje postupka po odredbama koje važe za parnični postupak.

Građansko-pravna procedura zaštite od nasilja u porodici uređena je Porodičnim zakonom, u okviru njegovog X dela. Takođe, propisana je supsidijarna primena odredbi Zakona o parničnom postupku Republike Srbije.

Postupak zaštite od nasilja u porodici pokreće se podnošenjem tužbe od strane ovlašćenih lica, nadležnom opštinskom sudu¹⁵¹. Izuzetno je značajno to što je u ovim sporovima, kao supsidijarna, predviđena nadležnost sudova po prebivalištu, odnosno boravištu žrtve nasilja u porodici, što će u mnogome olakšati sam procesni položaj žrtve.

Tužbu, kojom zahtevaju zaštitu od nasilja u porodici, mogu po slovu Zakona, podneti žrtva nasilja u porodici, zakonski zastupnik žrtve, javni tužilac, i nadležan Centar za socijalni rad. Takođe, ako sam centar nije pokrenuo postupak u sporu, sud može zatražiti da pruži pomoć u pribavljanju potrebnih dokaza i da iznese svoje mišljenje o svrsishodnosti tražene mere. Ono što obeshrabruje jeste činjenica da zakonodavac nije dozvolio podnošenje tužbe trećim licima u ime žrtve nasilja, iako to zahtevaju mnogi međunarodni dokumenti. Ovo bi bilo naročito značajno, imajući u vidu činjenicu da mnoge žrtve nasilja u porodici još uvek nisu spremne, iz mnogobrojnih razloga, da same postupak pokrenu, a zaštita im je više nego neophodna. Takođe, ostaje nerešeno pitanje što nije dozvoljeno podnošenje tužbe, recimo, NVO u ime žrtve, jer su one u većini slučajeva jedine koje i znaju za postojanje nasilja, naročito imajući u vidu činjenicu da ostali, ovlašćeni podnosioci tužbe, poput tužilaštva i Centara za socijalni rad, ne moraju imati informacije o postojanju nasilja. Dalje, nije rešena ni situacija kada je sam nasilnik zakonski zastupnik žrtve (kao što se to može desiti sa licima sa invaliditetom). Ukoliko zamislimo ovakvu situaciju, pod pretpostavkom da o tome ne zna ništa ni Centar za socijalni rad ni tužilaštvo, ovakvim licima bi bila uskraćena zaštita od nasilja u porodici.

U prvostepenom postupku, o podnetoj tužbi odlučuje sudsko veće, sastavljeno od jednog/e sudije i dvoje sudija porotnika/ce, dok u žalbenom postupku odlučuje tročlano sudsko veće. Izričito je Zakonom propisano da sudije koje sude u porodično-pravnim sporovima, pa time i ovim, moraju steći posebna znanja iz oblasti prava deteta¹⁵². Za sudije porotnike/ce se navodi da se biraju iz redova stručnih lica, koja moraju imati iskustvo rada sa decom i omladinom.

Sam postupak odlučivanja po tužbi za zaštitu od nasilja u porodici je naročito hitan, pa se tužba ne dostavlja tuženoj strani na odgovor, čime je između ostalog i ubrzan sam postupak. Takođe, izričito je propisana odredba koja nalaže da se spor reši na najviše dva ročišta. Zabrinjava to što nijednom odred-

¹⁵¹ Nadležni su sledeći sudovi: po prebivalištu/boravištu nasilnika (opšta nadležnost) ili žrtve (supsidijarna nadležnost).

¹⁵² S tim što je stupanje na snagu ove odredbe odloženo do 1. jula 2006. godine, kako bi Ministarstvo pravde i Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, načinili program posebne obuke sudija, koje bi nakon toga prošle određenu edukaciju po ovim pitanjima.

bom Zakona nije propisano šta se dešava ukoliko se ovakva hitnost u praksi ne ispoštuje, niti se navodi izuzeci koji omogućavaju odstupanje od hitnosti, posebno što sam jezik Zakona dozvoljava postojanje izuzetaka („po pravilu” se rešava na najviše dva ročišta). No, ostaje nada da će tokom prakse sud poštovati hitnost postupka, uzimajući u obzir činjenicu da se nasilje, po mnogobrojnim istraživanjima u svetu a i kod nas, intenziviralo upravo tokom vođenja raznih sudskih postupaka.

Prilikom insistiranja na hitnosti, utvrđena je i zakonska obaveza drugostepenog suda (u ovom slučaju Okružnog suda) da odluku po žalbi donese u roku od 15 dana, računajući od dana kada mu je dostavljena. No, u svakom slučaju, za pohvalu je i izričita odredba Zakona koja predviđa da žalba na presudu nema suspenzivno dejstvo, te ne može zadržati izvršenje presude o određivanju ili produženju mere zaštite od nasilja u porodici. Revizija je uvek dozvoljena u ovim sporovima.

134

Značajno je što Zakon uvodi istražno načelo u samu proceduru, te time omogućava sudu utvrđivanje činjenica i kada one nisu sporne među strankama, a daje mogućnost samostalnog istraživanja činjenica koje nijedna stranka nije iznela u samom postupku. Nadalje, sud nije vezan granicama tužbenog zahteva u ovim sporovima, te može odrediti i meru zaštite od nasilja u porodici, koja nije tražena samom tužbom, ukoliko oceni da se takvom merom najbolje postiže zaštita. Takođe, sud ima pravo da izrekne neku od predviđenih mera zaštite od nasilja u porodici, i u drugim postupcima, koje Zakon reguliše ukoliko smatra da je njeno izricanje neophodno, te to može učiniti i u postupku razvoda braka, odlučivanja o vršenju ili lišavanju roditeljskog prava, odlučivanju o utvrđivanju očinstva i materinstva i drugim postupcima.

Značajna je i obaveza vođenja dokumentacije o nasilju u porodici, koju Zakon uvodi. Naime, propisana je dužnost suda da sve presude u sporu za zaštitu od nasilja u porodici dostavi, kako organu starateljstva na čijoj teritoriji ima prebivalište odnosno boravište član porodice prema kome je nasilje izvršeno, tako i organu starateljstva na čijoj teritoriji ima prebivalište odnosno boravište član porodice protiv koga je mera zaštite određena. Sama dužnost vođenja evidencije uspostavljena je za nadležne centre za socijalni rad po prebivalištu odnosno boravištu i žrtve i nasilnika. Način vođenja evidencije i dokumentacije propisuje ministar nadležan za porodičnu zaštitu. U Appendix-u ove studije mogu se naći primeri vođenja evidencije nadležnih centara za socijalni rad.

5.4. Zakoni o zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti koji obezbeđuju pomoć žrtvama nasilja u porodici

5.4.1. Zakoni o zdravstvenoj zaštiti

U Srbiji ne postoje posebne odredbe ni u ranije važećem¹⁵³ a ni u najnovijem Zakonu o zdravstvenoj zaštiti¹⁵⁴, kao ni u starom¹⁵⁵ ili novom Zakonu o zdravstvenom osiguranju¹⁵⁶, koje bi regulisale pružanje specifične pomoći žrtvama nasilja u porodici.

Naprotiv, član 20. starog Zakona o zdravstvenom osiguranju navodi da se „zdravstvenom zaštitom ne smatraju medicinska ispitivanja radi utvrđivanja zdravstvenog stanja, telesnog oštećenja i invalidnosti u postupcima kod drugih organa i organizacija, osim ispitivanja po uputu lekara, odnosno lekarske komisije, kao i zdravstveni pregledi za sudske i druge sporove”. Posledica ovakve odredbe jeste da se sva lekarska uverenja koja se odnose na povrede usled nasilja u porodici naplaćuju, izuzev ukoliko je žrtva nasilja u porodici kod lekara/ke upućena od strane policije, tužilaštva ili istražnog/e sudije. Član 61. novog Zakona o zdravstvenom osiguranju sadrži sličnu odredbu, po kojoj se pod obavezanim zdravstvenim osiguranjem ne smatra utvrđivanje zdravstvenog stanja osiguranog lica po zahtevu drugih organa (npr. sudova, u krivičnom i prekrivičnom postupku), kao ni psihološko savetovanje koje se odnosi na promenu ponašanja i tretman loših porodičnih odnosa.

Pri Institutu za sudsku medicinu Univerziteta u Beogradu osnovana je ambulanta, u kojoj žrtve nasilja u porodici mogu dobiti potpuni pregled, uz listu povreda koje tačno i precizno definišu vrstu povreda, lokalizaciju, način i vreme povređivanja, što je izuzetno značajno za dokazivanje nasilja u sudskim postupcima.

5.4.2. Zakoni o socijalnoj zaštiti

U Srbiji ne postoje posebne odredbe zakona o socijalnoj zaštiti koje bi regulisale pružanje specifične pomoći žrtvama nasilja u porodici.

5.4.3. Službe zaštite žrtava iz oblasti zdravstvene zaštite

Zdravstvenom zaštitom žrtava nasilja u porodici ne bavi se specijalno nijedan zakon u Srbiji, koji govori o sistemu zdravstvene zaštite. Pri Institutu za

¹⁵³ Objavljenom u “Službenom glasniku R Srbije”, br. 17/92, 26/92 - ispr., 50/92, 52/93, 53/93, 67/93, 48/94, 25/96 i 18/2002.

¹⁵⁴ Objavljenom u “Službenom glasniku R Srbije” br. 107/05

¹⁵⁵ Objavljenom u “Službenom glasniku R Srbije”, br. 18/92, 26/93, 53/93, 67/93, 48/94, 25/96, 46/98, 54/99, 29/2001, 18/2002, 80/2002 - dr. zakon i 84/2004 - dr. Zakon.

¹⁵⁶ Objavljenom u “Službenom glasniku R Srbije” br. 107/05

sudsku medicinu Univerziteta u Beogradu postoji ambulanta u kojoj žrtve nasilja u porodici i seksualnih delikata mogu zatražiti lekarsko uverenje, u kojem će sve povrede biti detaljno opisane, u skladu sa sudsko-forenzičkim pravilima. No nažalost, ove usluge se trenutno naplaćuju, tako da većini žrtava nasilja u porodici neće biti dostupna, a s obzirom na to da se ambulanta nalazi u Beogradu, ostaje nepristupačna žrtvama iz drugih gradova. Trenutno se čine napori da se dobijanje ovakvih uverenja ipak oslobodi od plaćanja troškova kada je reč o žrtvama nasilja u porodici, a da se eventualni troškovi pokrивaju iz budžetskih sredstava.

5.4.4. Medicinska i psihološka zaštita dostupna žrtvama nasilja u porodici

136

Ako se govori o medicinskoj i psihološkoj zaštiti, dostupnoj žrtvama nasilja u porodici, od strane državnih institucija, ne postoji nijedna odredba u zakonu koja bi regulisala ovu pojavu. Pružanjem medicinske pomoći bave se nadležne zdravstvene institucije, domovi zdravlja po prebivalištu žrtve, ali ovakva zdravstvena zaštita nije nijednom odredbom specijalno regulisana za žrtve nasilja u porodici.

Nevladine organizacije u Srbiji se bave pružanjem psihološke podrške žrtvama nasilja u porodici, i time u stvari obavljaju posao koji bi po svim međunarodnim dokumentima trebalo da bude nadležnost državnih institucija.

U poslednje vreme, nakon usvajanja novog Porodičnog zakona Republike Srbije, koji predviđa građansko-pravnu zaštitu od nasilja u porodici, značajna ovlašćenja u oblasti zaštite od nasilja u porodici dobili su i centri za socijalni rad. Naime, sam Centar, po prebivalištu žrtve nasilja u porodici, ovlašćen je da pokrene postupak pred nadležnim sudom, da podnese tužbu i traži izricanje neke od zakonom predviđenih mera zaštite. Da li će se i na koji način koristiti ova mogućnost, ostaje da se vidi. Takođe, postoji i obaveza centara za socijalni rad da vode evidenciju o nasilju u porodici, kako onih po prebivalištu žrtava nasilja u porodici, tako i po prebivalištu nasilnika.

5.4.5. Dostupnost službi besplatne zdravstvene zaštite žrtvama nasilja u porodici

U našim zakonima, ne postoji nijedna odredba koja bi ukazivala na mogućnost besplatne zdravstvene zaštite žrtava nasilja u porodici. Naime, kada govori o pravu na besplatnu zdravstvenu zaštitu, Zakon ne izdvaja žrtve nasilja u porodici kao specifičnu kategoriju, niti se njima bavi u bilo kojoj drugoj svoj odredbi.

U odredbi člana 25. Zakona o zdravstvenoj zaštiti navodi se da dom zdravlja obezbeđuje uslove za zdravstvenu zaštitu porodice kao celine, i to radi što uspešnijeg sprovođenja primarne zdravstvene zaštite, te da između ostalog, preduzima delatnosti na planiranju porodice i razvijanju humanih i odgo-

vornih odnosa među polovima. Trenutno ne postoji zvaničan program rada, niti objašnjenje nadležnog Ministarstva o kakvom je to razvijanju odgovornih odnosa među polovima reč u zakonskom tekstu.

Jedino u slučaju kada po nalogu policije, tužilaštva ili istražnog/e sudije, žrtva nasilja u porodici koja ima povrede, dobija povrednu listu od nadležnog/e lekara/ke, ne plaća troškove izdavanja, ali samo ukoliko je pregled urađen po njihovom nalogu – u ostalim slučajevima žrtva snosi sama troškove pregleda i izdavanja povredne liste.

5.5. Dostupnost (besplatne) pravne pomoći žrtvama nasilja u porodici

Pravnu pomoć žrtvama nasilja u porodici do sada uglavnom pružaju nevladine organizacije, koje sredstva za pokrivanje svojih troškova obezbeđuju od stranih donacija. Na taj način, NVO sektor u stvari obavlja posao koji treba da obavljaju nadležne državne institucije, kao što to i zahtevaju međunarodni akti. Službe pružanja besplatne pravne pomoći obično se nalaze pri skupštinama opština. U Zakonu o lokalnoj samoupravi, predviđa se da se pri skupštinama opština mogu obrazovati službe pravne pomoći, ali isto tako predviđaju da se usluge pružene građanima/kama mogu naplaćivati.

U praksi, da bi se dobila besplatna pravna pomoć, potrebno je da lice priloži potvrdu od nadležnog Centra za socijalni rad da ne poseduje imovinu, niti da ima primanja koja se smatraju dovoljnim – dakle, samo lica koja su ispod minimalnih primanja mogu računati na besplatnu pravnu pomoć.

6. Rezime glavnih nalaza ovog dela studije

Definicije nasilja u porodici u Srbiji sadržane su u Porodičnom zakonu i Krivičnom zakoniku Republike Srbije, dok Nacionalni plan aktivnosti za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti (NAP) govori o nasilju nad ženama, a nasilje u porodici tretira kao najopasniji vid nasilja nad ženama. Porodični zakon sadrži definiciju psihičkog, fizičkog i seksualnog nasilja u porodici, i nabroja akte koji se naročito smatraju nasiljem, s tim što korišćena definicija nije zatvorenog tipa, te se i drugi slični akti mogu njome obuhvatiti. Zakon uvodi značajne mere građansko-pravne zaštite od nasilja u porodici, propisuje hitnost postupka i po prvi put izričito navodi nasilje u porodici kao razlog za oduzimanje stratateljstva i roditeljskih prava (sem prava na izdržavanje). Pozitivna novina ovog Zakona jeste i izuzetno širok krug zaštitnih subjekata, što je u skladu sa zahtevima međunarodnih dokumenata. Novi Krivični zakonik ograničava krivično-pravnu zaštitu na članove „svoje” porodice (čime su praktično zaštićeni samo članovi tzv. nuklearne porodice),

dok je zabrinjavajuća i činjenica da smanjuje propisane sankcije za sve oblike nasilja u porodici u odnosu na ranije važeći Krivični zakon, čime se direktno krše odredbe važećih međunarodnih propisa. Krivično delo nasilja u porodici obuhvata oblike psihičkog i fizičkog nasilja, dok je seksualno nasilje definisano posebnim odredbama krivičnog dela silovanja, rodoskrvljenja i obljuje zloupotrebom položaja. NAP preuzima definiciju nasilja nad ženama iz Deklaracije UN o eliminaciji nasilja nad ženama iz 1993. godine i jedini je dokument koji ovo nasilje definiše kao rodno zasnovano, što inače zahtevaju međunarodni standardi. Nažalost, nijedan važeći akt u Srbiji ne govori o ekonomskom nasilju, što predstavlja kršenje odredbi relevantnih međunarodnih dokumenata.

Kao što je napred navedeno, žrtve nasilja u porodici u Srbiji trenutno imaju i krivično-pravnu i građansko-pravnu zaštitu. Za krivično delo nasilja u porodici, u zavisnosti od težine dela, mogu se izreći novčana ili zatvorska kazna do dvanaest godina, ili čak i do 40 godina zatvora, ako je delo okvalifikovano kao oblik teškog ubistva. Krivični zakonik sankcioniše i kršenje izrečene građansko-pravne mere zaštite od nasilja u porodici, novčanom kaznom ili kaznom zatvora do 6 meseci. Kao građansko-pravne mere zaštite predviđene su mere kojima se nasilnik može ukloniti iz stana/kuće, bez obzira na pravo svojine ili pravo zakupa, i to u trajanju od godinu dana, s tim što se mera može i nakon isteka vremena produžiti, ukoliko postojeće okolnosti to opravdavaju. Takođe, može se zabraniti i prilazak mestu rada žrtve, kao i zabrana daljeg kontaktiranja i uznemiravanja. Ovim je Srbija svoje propise uskladila sa zahtevima iz relevantnih međunarodnih dokumenata. Kada je reč o krugu subjekata koji mogu inicirati vođenje građanskog postupka, mora se uputiti značajna zamerka, jer nije omogućeno trećim licima da pokrenu postupak, iako svi međunarodni dokumenti iz oblasti nasilja u porodici upravo tako nešto zahtevaju. Nadalje, Porodični zakon dodatno komplikuje proceduru razvoda braka uvođenjem nagodbe, kroz dva obavezna postupka, postupak mirenja i posredovanja, čime krši preporuke međunarodne zajednice koje insistiraju na pojednostavljenju procedure.

U Srbiji ne postoji posebno i izričito propisana prekršajna odgovornost za nasilje u porodici, iako se određeni prekršaji po osnovu odredbi Zakona o javnom redu i miru, sa elementima nasilja u porodici, prekršajno kažnjavaju. Pozitivnu novinu predstavlja usvajanje novog Zakona o prekršajima, koji uvodi zaštitnu meru zabrane pristupa oštećenom, objektima ili mestu izvršenja prekršaja, koja se može izreći u trajanju do jedne godine, a u cilju sprečavanja učinioca da prekršaj ponovi ili nastavi da ugrožava oštećeno lice. Izrečena mera uključuje i meru zabrane pristupa zajedničkom stanu ili domaćinstvu, a ukoliko se odnosi na zabranu pristupa deci ili bračnom drugu, uvedena je obaveza suda da o tome obavesti oštećeno lice, organ unutrašnjih poslova i Centar za socijalni rad. Kršenje mere sankcionisano je novčanom kaznom do 15.000,00 dinara ili kaznom zatvora do 30 dana.

Novousvojeni Zakonik o krivičnom postupku i Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica propisuju posebne mere zaštite svedoka i oštećenih lica, kao i posebnu zaštitu svedoka i maloletnih lica oštećenih nasiljem u porodici i drugim krivičnim delima, prilikom njihovog saslušavanja. Oba zakona daju mogućnost da se ova lica saslušavaju uz pomoć psihologa/škinje, socijalnog/e radnika/e ili drugog stručnog lica. Radi sprečavanja sekundarne viktimizacije tokom sudskog postupka, izuzetno su značajne odredbe koje zabranjuju suočavanje okrivljenog sa posebno osetljivim kategorijama svedoka i oštećenih lica. Takođe, predviđeno je da se prilikom prepoznavanja okrivljenog od strane ovih lica, onemogućiti da okrivljeni vidi i čuje oštećeno lice ili svedoka. Ovim odredama država Srbija je usvojila preporuke međunarodne zajednice koje se odnose na mere preventivne zaštite žrtava nasilja u porodici.

U praksi nije zabeležen nijedan slučaj dosuđene materijalne i/ili nematerijalne štete žrtvi po osnovu nasilja u porodici, niti pozitivni propisi izričito propisuju nasilje u porodici kao jedan osnov za dobijanje odštete, iako je to moguće tražiti po opštim odredbama drugih relevantnih zakona. Ovo ukazuje na to da Srbija nije svoje propise u ovom domenu uskladila sa međunarodnim zahtevima. Nadalje, u Srbiji još uvek ne postoji zakonom propisana izričita mogućnost da se po osnovu nužne odbrane oslobode krivične odgovornosti žrtve nasilja u porodici, koje izvrše krivično delo kao odgovor na strukturalno nasilje koje su trpele, već je na sudu da odluči može li to u konkretnom slučaju biti osnov odbrane. Takođe, nije izričito predviđena ni besplatna pravna pomoć za žrtve nasilja, ali je pozitivna novina poslednjih godina sve veći broj žena policajki koje su angažovane na slučajevima nasilja u porodici. U Srbiji ne postoji administrativni ili multidisciplinarni odbor ovlašćen da nadgleda prijave za nasilje u porodici. Kao što praksa pokazuje, većina krivičnih prijavi se odbaci od strane tužilaštva usled nedostatka svedočenja žrtve, ako ne postoji kontinuitet zlostavljanja, materijalni dokazi ili svedoci voljni da svedoče.

Do sada, država Srbija nije sprovodila javne informativne kampanje o nasilju u porodici, a nije zabeležena ni značajnija državna finansijska pomoć sektoru civilnog društva, izuzev dela sredstava Fonda za socijalne inovacije pri Ministarstvu za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku, kao i pojedinih jedinica lokalne samouprave. Postojeća skloništa za žrtve nasilja u porodici, savetovališta i SOS telefone u Srbiji uglavnom vode nevladine organizacije, a tek je nedavno otvoreno nekoliko državnih skloništa i SOS telefona pri centrima za socijalni rad.

Edukacija službi koje rade na nasilju u porodici inicirana je u Srbiji od strane NVO sektora, a još uvek ne postoje od strane države organizovani programi obuke i podizanja svesti o nasilju u porodici za sudije, javne tužioce/teljke, policiju, advokate/ice i zdravstvene radnike/ce. Srbija do sada nije ništa učinila u pogledu ekonomskog osnaživanja žena žrtava nasilja u porodici, izuzev jednog projekta Narodne kancelarije predsednika Republike. U nekim lokal-

nim sredinama poslednjih godina zabeleženi su primeri dobre prakse i saradnja relevantnih državnih institucija i nevladinog sektora na suzbijanju nasilja u porodici. Srbiji još uvek nedostaju dobro organizovani programi rehabilitacije nasilnika i standardizovane tehnike i metode rada na nenasilnoj komunikaciji i mirnom rešavanju sporova. Zabrinjavajuća je činjenica da ni posle pet godina od kada je nasilje u porodici po prvi put inkriminisano, država Srbija nije sačinila obavezne protokole postupanja svih nadležnih institucija u slučajevima nasilja u porodici.

U Srbiji do danas nije inicirano i finansirano isključivo od strane države nijedno istraživanje o nasilju u porodici, niti je država vršila monitoring primene postojećih zakona. Novi Porodični zakon obavezuje centre za socijalni rad da vode evidenciju o nasilju u porodici i uspostavljaju obavezu sudova da im dostavljaju pravosnažne presude o izrečenim merama građansko-pravne zaštite. Nakon inkriminacije nasilja u porodici mogu se pronaći podaci o broju procesuiranih slučajeva ovog krivičnog dela, ali statistika koja se vodi pri nadležnim organima nije rodno-senzitivna.

Poglavlje V – Preporuke

Preporuke Vladi na osnovu međunarodnih standarda

141

Formulisane preporuke proizašle su upoređivanjem Registra međunarodnih normi vezanih za nasilje u porodici, predstavljenog u Poglavlju III ove studije, te analize u kojoj meri su formulisani zahtevi međunarodne zajednice ispunjeni od strane države Srbije.

Definicija nasilja u porodici

Zaključak: Definicije nasilja u porodici u Srbiji sadržane su u Porodičnom zakonu i Krivičnom zakoniku Republike Srbije, dok Nacionalni plan aktivnosti za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti (NAP) govori o nasilju nad ženama¹⁵⁷. Porodični zakon definiše psihičko, fizičko i seksualno nasilje u porodici, kao nanošenje ili pokušaj nanošenja telesne povrede, izazivanje straha pretnjom ubistvom ili pretnjom nanošenja telesne povrede članu porodice ili njemu bliskom licu, prisiljavanje na seksualni odnos, navođenje na seksualni odnos ili seksualni odnos sa licem koje nije navršilo 14 godina života ili sa nemoćnim licem, ograničavanje slobode kretanja ili komuniciranja sa trećim licima, vređanje, kao i svako drugo drsko, bezobzirno i zlonamerno ponašanje (navedena definicija nije zatvorenog tipa). Krivični zakonik nasilje u porodici definiše kao primenu nasilja pretnjom da će se napasti na život ili telo, drskim ili bezobzirnim ponašanjem ugroziti spokojstvo, telesni integritet ili duševno stanje člana svoje porodice, dok su kvalifikovani oblici dela uslovljeni upotrebom oružja, opasnog oruđa ili nekog drugog sredstva podobnog da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši, nastupanjem teške telesne povrede ili teškog narušavanja zdravlja, ili izvršenjem dela prema maloletnom licu, kao i smrću člana porodice. Umišljajno lišavanje života prethodno zlostavljanog člana porodice predviđeno je kao poseban oblik krivičnog dela teškog ubistva.

¹⁵⁷ NAP nasilje u porodici tretira kao jedan od najopasnijih oblika nasilja nad ženama.

Krivični zakonik sankcioniše i kršenje izrečene građansko-pravne mere zaštite od nasilja u porodici. Silovanje u braku i rodoskrvljenje regulisano je posebnim odredbama Krivičnog zakonika. NAP sadrži definiciju nasilja nad ženama kao svaki akt polno zasnovanog nasilja, koji rezultira ili može da ima za posledicu fizičku, psihičku ili seksualnu povredu ili patnju žene, uključujući pretnje takvim radnjama, ograničenje ili proizvoljno lišenje slobode, bez obzira na to da li se dešava u sferi javnog ili privatnog života, dok nasilje u porodici karakteriše kao najopasniji oblik nasilja nad ženama.

Preporuka: Nijedan od gore navedenih zakonskih dokumenata ne govori o ekonomskom nasilju, te predlažemo odgovarajuću dopunu odredbi zakona, uz jasnu definiciju šta obuhvata ovaj oblik nasilja, kao i unošenje odrednice o nasilju u porodici kao rodno zasnovanom nasilju (ovaj poslednji uslov ispunjava jedio NAP). S obzirom na to da Krivični zakonik govori o članovima „svoje” porodice kao licima koji uživaju krivično-pravnu zaštitu, predlažemo da se ona proširi i na ostala lica zaštićena Porodičnim zakonom, kako bi se ukazalo na opasnost ovog krivičnog dela, te krivičnoj odgovornosti podvrgla i lica van klasično shvaćene nuklearne porodice.

Pravne norme/mere koje su obavezujuće ili se preporučuju

Opšte

Zaključak: U Srbiji ne postoji poseban Zakon o nasilju u porodici, koji bi istovremeno sadržavao krivično-pravne i građansko-pravne mere zaštite od nasilja u porodici, kao i odgovarajuće usluge podrške žrtvama nasilja u porodici, uključujući sigurne kuće i skloništa.

Preporuka: Predlažemo donošenje posebnog Zakona o nasilju u porodici, te usklađivanje domaćeg zakonodavstva sa Preporukom br. 19. Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena, kao i mišljenjem istog Komiteta u slučaju A.T protiv Mađarske.

Zaključak: U Srbiji u vreme pisanja ove studije (2004-2005) nisu postojale zakonske mere usmerene na prevenciju nasilja u porodici. Najnovije odredbe Zakonika o krivičnom postupku, koji govori o opštoj zaštiti svedoka i lica oštećenih krivičnim delom tokom sudskog postupka, uvodi mogućnost da policija preduzme posebne mere zaštite svedoka i oštećenih lica, na osnovu naloga javnog/e tužioca/teljke, istražnog/e sudije, predsednika/ce veća ili predsednika/ce suda. Novousvojeni Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, predviđa posebnu zaštitu svedoka i maloletnih lica oštećenih nasiljem u porodici i drugim krivičnim delima, prilikom njihovog saslušavanja. Oba zakona daju mogućnost da se ova lica saslušavaju uz pomoć psihologa/škinje, socijalnog/e radnika/ce ili drugog stručnog lica; da se prepoznavanje okrivljenog od strane posebno osetljive kategorije svedoka i oštećenih vrši na način koji onemogućava da okrivljeni vidi i čuje oštećeno lice

ili svedoka/inju, dok je suočenje okrivljenog sa ovim kategorijama lica zabranjeno.

Preporuka: S obzirom na to da su u Srbiji najnovijim izmenama relevantnih zakona ugrađene određene preventivne mere zaštite, predviđene Rezolucijom 2003/45 UN Komisije za ljudska prava o eliminaciji nasilja nad ženama, Preporukom Saveta Evrope br. 1582 (2002), te Rezolucijom 1997, predlažemo svim nadležnim organima da propisane mere bez izuzetka koriste u svim slučajevima nasilja u porodici, a radi što efikasnije zaštite žrtava, svedoka/inja, a naročito maloletnih lica tokom iniciranja i trajanja sudskih postupaka, kada se u praksi i najčešće beleži eskalacija nasilja.

Zaključak: Postojeći zakonski propisi u Srbiji ne predviđaju izričito pravo na naknadu štete žrtvama nasilja u porodici, osim postojanja opštih odredaba o naknadi štete iz Zakona o obligacionim odnosima, ali u praksi nije zabeležen nijedan ovakav slučaj. Naknada materijalne i nematerijalne štete propisana je odredbama Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom i antidiskriminacionim odredbama novog Zakona o radu.

Preporuka: Sugerišemo izmene i dopune relevantnih odredbi zakona koje bi izričito predvidele pravo na naknadu štete žrtvama nasilja u porodici, bez obzira na to da li je do njega došlo u domaćinstvu ili na radnom mestu, kako bi se domaća legislativa uskladila sa Rezolucijom 2003/45 UN Komisije za ljudska prava o eliminaciji nasilja nad ženama.

Krivično-pravne norme i sankcije

Zaključak: U Srbiji je nasilje u porodici predviđeno kao posebno krivično delo, a inkriminisano je i silovanje u braku, kao i rodoskrvljenje. No, usvajanjem novog Krivičnog zakonika Republike Srbije, smanjene su kazne za sve oblike krivičnog dela nasilja u porodici (izuzev ukoliko je kvalifikovano kao vid teškog ubistva), u odnosu na ranije važeće odredbe Krivičnog zakona iz 2002. godine, čime se direktno krše zahtevi propisani Preporukom Saveta Evrope br. (2002) 5. Štaviše, smanjenje krivičnih sankcija može dati negativnu poruku sa stanovišta generalne prevencije ovog krivičnog dela, naročito s obzirom na činjenicu da sudska praksa inače ima tendenciju blagog kažnjavanja počinitelaca. Nažalost, uznemiravanje (proganjanje, uhođenje – engl. *stalking*) još uvek nije kažnjivo prema važećim propisima, a na čemu insistira Rezolucija 1997.

Preporuka: Preporučujemo pooštavanje propisanih kazni za učinioce krivičnog dela nasilja u porodici, i usklađivanje domaćih propisa sa Preporukom Saveta Evrope (2002) 5, kao i harmonizaciju zakonodavstva sa Rezolucijom 1997 koja zahteva kažnjavanje uznemiravanja, proganjanja i uhođenja žrtava nasilja u porodici.

Građansko-pravne norme i sankcije

Zaključak: Porodični zakon, koji reguliše građansko-pravnu zaštitu od nasilja u porodici, ne predviđa izričito mogućnost dobijanja naknade štete, kako materijalne tako i nematerijalne, za žrtve nasilja u porodici u ovom postupku, niti je bilo takvih slučajeva u praksi, iako se naknada štete može tražiti po opštim odredbama Zakona o obligacionim odnosima. Novi Porodični zakon dodatno komplikuje postupak za razvod braka, iniciranjem nagodbe, kroz dva obavezna postupka: mirenja i posredovanja. Pozitivna novina je mogućnost lišavanja roditeljskih prava nasilnog roditelja (izuzev prava na izdržavanje), te oduzimanje starateljstva nad decom nasilnom roditelju.

Preporuka: Predlažemo da se postupak razvoda braka pojednostavi u slučajevima kada se utvrdi postojanje nasilja u porodici, te da se postojanje nasilja eksplicitno uvrsti kao razlog za nesprovođenje odredbi o mirenju i posredovanju, čime bi se domaće zakonodavstvo uskladilo sa zahtevom iz Rezolucije 1997. Nadalje, potrebno je usklađivanje domaćih propisa sa Opštom preporukom br. 19. Komiteta o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena i Preporukom Saveta Evrope br. (2002) 5, koje bi izričito propisalo dobijanje naknade žrtvama nasilja u porodici, u građanskom postupku, za svaku pretrpljenu materijalnu, fizičku, psihološku i moralnu štetu.

Prekršajne norme i sankcije

Zaključak: Naše zakonodavstvo ne predviđa izričito nasilje u porodici kao poseban prekršaj, iako se u praksi još uvek određena dela sa obeležjima nasilja u porodici kvalifikuju i kao prekršaji protiv javnog reda i mira. Novousvojene odredbe Zakona o prekršajima, koje se primenjuju od 1. januara 2007. godine, uvode zaštitnu meru zabrane pristupa oštećenom, objektima ili mestu izvršenja prekršaja, koja se može izreći u trajanju do jedne godine, a u cilju sprečavanja učinioca da prekršaj ponovi ili nastavi da ugrožava oštećeno lice. Izrečena mera uključuje i meru zabrane pristupa zajedničkom stanu ili domaćinstvu, a ukoliko se odnosi na zabranu pristupa deci ili bračnom drugu, uvedena je obaveza suda da o tome obavesti oštećeno lice, organ unutrašnjih poslova i Centar za socijalni rad. Kršenje mere kažnjava se novčanom kaznom do 15.000,00 dinara ili kaznom zatvora do 30 dana. Važeći propisi u Srbiji ne predviđaju mogućnost da žene imigrantkinje, koje su bile ili jesu žrtve nasilja, na osnovu toga zatraže pravo boravka.

Preporuka: Predlažemo dopunu relevantnih odredbi zakona, kojim bi se uvela mogućnost prekršajnog kažnjavanja za manje opasne oblike nasilja u porodici, te domaći propisi harmonizovali sa zahtevima iz Deklaracije UN o eliminaciji nasilja nad ženama, kao i davanje nezavisnog prava na boravak imigrantkinjama ukoliko su bile ili jesu žrtve nasilja u porodici, na čemu se insistira Preporukama Saveta Evrope br. 1582 (2002) i (2002) 5.

Osnovi odbrane

Zaključak: U Srbiji ne postoji zakonom propisana izričita mogućnost oslobađanja žrtava nasilja u porodici od krivične odgovornosti, po osnovu nužne odbrane, ako su krivično delo izvršile kao odgovor na strukturalno nasilje koje su trpele, već je na sudu da odluči može li to u konkretnom slučaju biti osnov odbrane ili ne.

Preporuka: Predložimo izmenu odgovarajućih odredbi zakona koje bi domaće zakonodavstvo uskladilo sa Završnim komentarima Komiteta o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena iz 1999. godine, na izveštaj Velike Britanije, te izričito predvidele mogućnost oslobađanja od krivične odgovornosti, po osnovu nužne odbrane, žrtava nasilja u porodici koje izvrše krivično delo kao odgovor na trpljeno nasilje.

.....
145

Pravna sredstva i postupci dostupni žrtvama nasilja u porodici

Opšti zahtevi

Zaključak: Kako je postojanje nasilja u porodici jedan od razloga za zaštitu prava deteta, razlog za lišenje roditeljskog prava nasilnog roditelja i oduzimanja starateljstva, članovima 263. i 264. Porodičnog zakona predviđeno je pravo i dužnost svih dečjih, zdravstvenih, obrazovnih ustanova ili ustanova socijalne zaštite, kao i pravosudnih i drugih državnih organa, udruženja i građana/ki, da o ovim okolnostima obaveste javnog/u tužioca/teljku ili nadležni organ starateljstva.

Preporuka: Predložimo izmenu drugih odgovarajućih propisa koji bi izričito uspostavili odgovornost nadležnih lica za svako činjenje ili nečinjenje, koje u praksi dovede do kršenja prava žrtava nasilja u porodici, u skladu sa standardima i praksom Evropskog suda za ljudska prava, te propisivanje mogućnosti naknade nematerijalne štete, u slučajevima kršenja prava koja se smatraju osnovnim i najvažnijim ljudskim pravima (definisanih članovima 2. i 3. Evropske konvencije o ljudskim pravima).

Pristup pravdi:

Zaključak: Kampanje informisanja žrtava nasilja u porodici o mogućnostima njihove zaštite u Srbiji uglavnom sprovode nevladine organizacije. Mnoge žrtve nasilja u porodici nemaju adekvatan pristup pravosuđu, niti je zakonom izričito predviđena besplatna pravna pomoć za žrtve nasilja u porodici.

Preporuka: Sugerišemo Vladi da konstantno sprovodi kampanje informisanja žrtava nasilja u porodici o njihovim pravima, kao i da zakonskim propi-

sima obezbedi besplatnu pravnu pomoć žrtvama nasilja, i na taj način domaće zakonodavstvo i praksu uskladi sa zahtevima koji proističu iz Zaključnih opservacija Komiteta o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena na izveštaj Novog Zelanda iz 2003. godine, odluke istog Komiteta u slučaju A.T protiv Mađarske, Deklaracije UN o eliminaciji nasilja nad ženama, i Rezolucije 2003/45 UN Komisije za ljudska prava o eliminaciji nasilja nad ženama.

Ko može inicirati krivični postupak:

Zaključak: Nasilje u porodici je krivično delo za koje se gonjenje preduzima po službenoj dužnosti od strane javnog/ne tužioca/teljke, što je u skladu sa zahtevima iz međunarodnih dokumenata. Po Porodičnom zakonu, tužbu za građansko-pravnu zaštitu od nasilja u porodici mogu podneti žrtva nasilja, zakonski/a zastupnik/ca žrtve, javni/a tužilac/teljka i nadležni Centar za socijalni rad, ali nije predviđena mogućnost iniciranja građansko-pravnog postupka od strane trećih lica. U Srbiji ne postoji administrativni ili multidisciplinarni odbor ovlašćen da nadgleda prijave za nasilje u porodici.

Preporuka: Predlažemo dopunu postojećih propisa Porodičnog zakona, koje bi omogućile i trećim licima iniciranje građansko-pravnog postupka zaštite od nasilja u porodici, te usklađivanje našeg zakonodavstva sa Konvencijom o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, Preporukama Saveta Evrope br. 1582 (2002) i (90) 2, kao i Rezolucijom 1997. Nadalje, predlažemo formiranje tela ili odbora koje bi bilo ovlašćeno da nadgleda prijave za nasilje u porodici, kao što to nalaže Preporuka Saveta Evrope br. (85) 4.

Pravna zaštita i pravna pomoć tokom sudskih postupaka:

Zaključak: Novim Zakonikom o krivičnom postupku i Zakonom o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivično-pravnoj zaštiti maloletnih lica, uvedene su zaštitne odredbe prilikom saslušavanja svedoka/inja i oštećenih lica, kojima, između ostalog, nije dozvoljeno neopravdano i ponižavajuće ispitivanje žrtava ili svedoka/inja nasilja, a uvedeni su i posebni uslovi za njihovo saslušanje, sve u cilju smanjenja traumatskih efekata postupka. Tokom saslušanja maloletnih lica, posebno osetljivih svedoka/inja ili oštećenih lica, zakonski propisi omogućavaju saslušanje uz pomoć stručnih lica. Besplatna pravna pomoć nije propisima izričito predviđena za žrtve nasilja u porodici. Poslednjih godina praksa beleži sve veći broj žena policajki koje su angažovane na slučajevima nasilja u porodici.

Preporuka: Neophodno je zakonskim propisima predvideti besplatnu pravnu pomoć za žrtve nasilja u porodici, te harmonizovati domaću legislativu sa zahtevima proisteklim iz Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, Preporuka Saveta Evrope br. 1582 (2002) i (2002) 5, kao i Preporuke Foruma eksperata EU. Nadalje, neophodno je propisima izričito omogućiti da žrtve

nasilja u porodici, u svim fazama postupka, mogu dobiti neophodnu medicinsku i psihološku negu, kako bi harmonizovali naše zakonodavstvo i praksu sa Preporukom Saveta Evrope br. (2002) 5. Dalje aktivnosti države Srbije, kojima bi se podsticala regrutacija policajki na slučajevima nasilja u porodici, išle bi u prilog zahtevima iz Preporuke Saveta Evrope br. 1450 (2000).

Pravila postupka:

Zaključak: Kao što praksa u Srbiji pokazuje, većina krivičnih prijava se odbaci od strane tužilaštva usled toga što žrtve ne žele ili se boje da svedoče, ako ne postoji kontinuitet zlostavljanja, materijalni dokazi ili svedoci/kinje nasilja u porodici. Pripadnici/e policije naglašavaju da je ovakvo postupanje tužilaštva velika prepreka sa kojom se suočavaju u svakodnevnom radu, iako i sama policija, uprkos zakonskoj obavezi, ne nastavlja sa prikupljanjem drugih dokaza, naročito u slučajevima psihičkog nasilja, već odloži slučaj dok ne dođe do eskalacije nasilja sa vidljivim posledicama, koje će im omogućiti da reaguju i zaštite žrtvu.

Preporuka: Neophodno je omogućiti krivično gonjenje učinilaca čak i bez žrtvinog svedočenja, i na taj način domaću regulativu uskladiti sa zaključnim opservacijama Komiteta o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena na izveštaj Slovačke iz 1998. godine. Nadalje, pripadnici/e policije i organi krivičnog gonjenja treba da istražuju i prikupljaju dokaze i u slučaju odsustva svedočenja žrtve, te time harmonizuju domaće propise i praksu sa Preporukom Saveta Evrope br. 1582 (2002).

Pravne mere zaštite od nasilnika:

Zaključak: Kao što je napred navedeno, novim Zakonikom o krivičnom postupku i Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivično-pravnoj zaštiti maloletnih lica žrtve nasilja u porodici i svedoci/kinje, a naročito maloletna lica, dodatno su zaštićena tokom sudskih postupaka, čime su ispunjeni zahtevi koji proizilaze iz Preporuka Saveta Evrope br. (85)4 i 1582 (2002). Porodični Zakon Republike Srbije sadrži sledeće građansko-pravne mere zaštite od nasilnika: 1) izdavanje naloga za iseljenje iz porodičnog stana ili kuće, bez obzira na pravo svojine, odnosno zakupa nepokretnosti; 2) izdavanje naloga za useljenje u porodični stan ili kuću, bez obzira na pravo svojine, odnosno zakupa nepokretnosti; 3) zabrana približavanja članu porodice na određenoj udaljenosti; 4) zabrana pristupa u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada članova porodice i 5) zabrana daljeg uznemiravanja člana porodice. Ovim je domaća legislativa usklađena sa zahtevima koji proističu iz odluke Komiteta o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena proistekle iz slučaja A.T. protiv Mađarske.

Preporuka: Predlažemo nadležnim organima da gore navedena pozitivna zakonska rešenja primenjuju bez izuzetka u praksi, a u cilju što efikasnije zaštite žrtava nasilja u porodici, kako tokom samih sudskih postupaka, tako i prilikom iniciranja postupaka, kada u praksi najčešće i dolazi do eskalacije nasilja.

Preventivne mere

Zaključak: Srbija u ovom trenutku nema sveobuhvatnu Nacionalnu strategiju za prevenciju nasilja u porodici. Vlada je tokom 2005. izradila polazni Okvir nacionalne strategije protiv nasilja, a u 2006. godini deo Nacionalnog plana aktivnosti za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti posvetila prevenciji nasilja nad ženama. Do sada, država Srbija nije sprovedila javne informativne kampanje o nasilju u porodici, već su se time bavile isključivo NVO. U vreme pisanja studije nije zabeležena značajnija državna finansijska pomoć sektoru civilnog društva koji se bavi nasiljem u porodici, izuzev dela sredstava Fonda za socijalne inovacije pri Ministarstvu za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku, kao i nekoliko pozitivnih primera saradnje lokalne samouprave u delimičnom finansiranju lokalnih nevladinih organizacija. Edukacija službi koje rade na nasilju u porodici inicirana je od strane NVO sektora. Srbija do sada nije učinila značajnije napore u pogledu ekonomskog osnaživanja žena žrtava nasilja u porodici (zabeležen je jedan državni projekat sigurne kuće Narodne kancelarije predsednika Republike, koji, između ostalog, ima elemente stručne obuke i programa samozapošljavanja nakon izlaska iz skloništa).

Preporuka: U nedostatku posebnog Nacionalnog plana akcije protiv nasilja u porodici, predlažemo Vladi sprovođenje ciljeva vezanih za nasilje nad ženama predviđenih postojećim Nacionalnim planom aktivnosti za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti, te evaluaciju svih preduzetih mera u pogledu prevencije i efikasnosti odgovora na nasilje u porodici, kako bi praksa Srbije bila usklađena sa zahtevom Komiteta o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena iz slučaja A.T. protiv Mađarske. Nadalje, neophodno je uspostavljanje državnog finansiranja i razvoj različitih državnih programa pomoći i podrške žrtvama nasilja, kao i značajnija finansijska podrška države nevladinim organizacijama u njihovim nacionalnim i međunarodnim aktivnostima, kako bi ispunili zahteve proistekle iz Preporuka Saveta Evrope br. 1582 (2002) i 1450 (2002), Deklaracije UN o eliminaciji nasilja nad ženama, i Rezolucije UN Komisije za ljudska prava 2003/45 o eliminaciji nasilja nad ženama. Takođe, radi ispunjenja zahteva iz mnogobrojnih međunarodnih dokumenata¹⁵⁸, neophodno je da država sprovodi javne kampanje podizanja svesti, uklju-

¹⁵⁸ Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, Zaključne opservacije Komiteta na izveštaje Mađarske (Vanredna sesija, 2002), Rezolucija UN Komisije za ljudska prava 2003/45 o eliminaciji nasilja nad ženama, Preporuke Saveta Evrope br. (85)4, 1450 (2000), 1582 (2002), (90) 2, (2002)5, 1681(2004)

čujući i posebne kampanje za nultu toleranciju na nasilje u porodici, koje mogu doprineti tome da nasilje postane društveno i moralno neprihvatljivo ponašanje. Od suštinske je važnosti razviti programe edukacije o prevenciji nasilja i programe rodne edukacije za muškarce i dečake, radi uklanjanja tradicionalnog negativnog stava prema ženama, te predlažemo državi uvođenje ovakvih programa u vrlo ranom uzrastu, kao što se nalaže Preporukom br. 19. Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena. Nadalje, treba osigurati stalnu edukaciju sudija, shodno zahtevima iz Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena. Potrebno je unaprediti ekonomsku nezavisnost žena stvaranjem većih mogućnosti za zapošljavanje žena i ravnopravnost u zapošljavanju, kao što to zahteva Preporuka Saveta Evrope br. 1582 (2002).

Mere zaštite od nasilja u porodici

Zaključak: Postojeća skloništa za žrtve nasilja u porodici, savetovališta i SOS telefone u Srbiji uglavnom vode nevladine organizacije, a tek je nedavno otvoreno nekoliko državnih skloništa i SOS telefona pri centrima za socijalni rad. U pojedinim lokalnim sredinama poslednjih godina primetna je saradnja relevantnih državnih institucija i nevladinog sektora, te stvaranje dobrih primera lokalnih mreža borbe protiv nasilja u porodici. Najnovijim zakonskim izmenama omogućena je zaštita žrtava tokom sudskog postupka, naročito ukoliko je reč o maloletnim licima, čime je Srbija ispunila obaveze proistekle iz Preporuka Saveta Evrope br. 85 (4) i (90) 2, kao i Deklaracije UN o eliminaciji nasilja nad ženama. Do sada je u praksi zabeležen samo jedan eksperimentalni projekat rada sa nasilnicima, tako da Srbiji nedostaju dobro organizovani programi rehabilitacije nasilnika i standardizovane tehnike i metode rada na nenasilnoj komunikaciji i mirnom rešavanju sporova.

Preporuka: Predlažemo Vladi Srbije da sprovede hitne i dugoročne mere obezbeđenja fizičkog i duševnog integriteta i bezbednosti žrtava i njihovih porodica, koje bi obuhvatile sigurne kuće i skloništa, savetodavne usluge i programe rehabilitacije, te harmonizovala domaće propise sa zahtevima sadržanim u Opštoj preporuci br. 19 Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, odluci Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena u slučaju A.T protiv Mađarske, Rezoluciji 2003/45 UN Komisije za ljudska prava o eliminaciji nasilja nad ženama, i Preporukama Saveta Evrope br. (90) 2, (2002) 5 i 1681 (2004). Takođe, neophodno je da država Srbija obezbedi programe rehabilitacije za učinioce nasilja u porodici, koji bi uključivali tehnike i metode nenasilne komunikacije i mirnog rešavanja konflikata, i time harmonizovala svoje propise i praksu sa odredbama Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, Rezolucije 2003/45 UN Komisije za ljudska prava o eliminaciji nasilja nad ženama, Rezolucije 1997, Preporke Saveta Evrope br. 1582 (2002), i Preporuke Foruma eksperata EU.

Zaključak: U Srbiji ne postoje od strane države organizovani programi obuke i podizanja svesti o nasilju u porodici za sudije, javne tužioce/teljke, policiju, advokate/ice i zdravstvene radnike/ce, a postojeće aktivnosti na ovom planu inicirale su nevladine organizacije. U vreme pisanja studije nije zabeležena praksa obuke sudija, advokata/ica i pravnika/ca o obavezama proisteklim iz Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena i Opcionog protokola uz ovu Konvenciju. Država Srbija nije sačinila obavezne protokole postupanja svih nadležnih institucija u slučajevima nasilja u porodici, ali je u praksi zabeležena aktivnost nevladinih organizacija u cilju kreiranja ovakvih protokola. Ne postoje programi rehabilitacije nasilnika i obuke usmerene na nenasilno rešavanje konflikata, čime se krše obaveze sadržane u mnogim međunarodnim dokumentima¹⁵⁹.

150

Preporuka: Predložimo državi Srbiji da ispuni međunarodno preuzete obaveze¹⁶⁰ i organizuje obavezne programe obuke i podizanja svesti o nasilju u porodici u Srbiji, za sudije, javne tužioce/teljke, policiju, advokate/ice i zdravstvene radnike/ce, kao i da obezbedi periodične obuke sudija, advokata/ica i pravnika/ca o obavezama države sadržanim u Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena i Opcionom protokolu uz ovu Konvenciju, kao što se to nalaže odlukom Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena u slučaju A.T. protiv Mađarske. Nadalje, izuzetno je važno uspostavljanje obaveznih protokola postupanja u slučajevima nasilja u porodici, koji bi omogućili da policija, zdravstvene i socijalne službe slede istu proceduru, te sugerišemo Vladi da ispuni ovakve zahteve proizašle iz Preporuke Saveta Evrope br. (2002) 5 i Opšte preporuke br. 24. Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena. Potrebno je otkloniti obavezu određenih stručnjaka/inja na čuvanje informacija o nasilju u porodici kao profesionalne tajne, i time harmonizovati domaću legislativu sa Preporukama Saveta Evrope br. 85 (4) i (90) 2.

Prikupljanje podataka i monitoring

Zaključak: U Srbiji do danas nije sprovedeno nijedno istraživanje o nasilju u porodici inicirano i finansirano isključivo od strane države, niti je država vršila monitoring primene postojećih zakona. Određen broj nevladinih orga-

¹⁵⁹ Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena, slučaj A.T. protiv Mađarske, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena: Opšta preporuka br. 19 paragraf 24riv, Rezolucija UN Komisije za ljudska prava 2003/45 o eliminaciji nasilja nad ženama, Preporuka Saveta Evrope br. 1582 (2002), Rezolucija 1997, Preporuke foruma eksperata EU.

¹⁶⁰ Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena: Opšta preporuka br. 19 paragraf 24b, Rezolucija UN Komisije za ljudska prava 2003/45 o eliminaciji nasilja nad ženama, Deklaracija UN o eliminaciji nasilja nad ženama, Preporuke Saveta Evrope br. (85)4, 1450 (2000), 1582 (2002), (2002)5, i 1681(2004), Rezolucija 1997, Preporuke foruma eksperata EU.

nizacija sproveo je nekoliko istraživanja o obimu i karakteristikama ove pojave, praćena je primena krivično-pravnih odredbi, i vršena analiza izveštavanja medija o nasilju u porodici. Usvajanjem novog Porodičnog zakona uspostavljena je obaveza centara za socijalni rad da vode evidenciju o nasilju u porodici, kao i obaveza sudova da im dostavljaju pravosnažne presude o izrečenim merama građansko-pravne zaštite. Nakon inkriminacije nasilja u porodici mogu se pronaći podaci o broju procesuiranih slučajeva ovog krivičnog dela, ali statistika koja se vodi pri nadležnim organima nije rodno-senzitivna.

Preporuka: Sugerišemo Vladi Srbije da sprovede i podstiče sveobuhvatna istraživanja o nasilju u porodici, prikuplja i čini dostupnim javnosti rodno-senzitivne statističke podatke, vrši redovan monitoring primene postojećih zakona, te preispituje efikasnost preduzetih mera na suzbijanju i prevenciji nasilja u porodici, kako bi odgovorila zahtevima sadržanim u Opštoj preporuci br. 19. Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, Preporukama Saveta Evrope br. 90 (2), 1582 (2002), i 1681 (2004), Deklaraciji UN o eliminaciji nasilja nad ženama, te zaključnim opservacijama Komiteta o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena na izveštaj Brazila od 2003. godine.

Bibliografija

152

1. V. Nikolić-Ristanović, 2002, "Porodično nasilje u Srbiji", Beograd
2. V. Nikolić-Ristanović, M. Dokmanović, 2006, "Međunarodni standardi o nasilju u porodici i njihova primena na Zapadnom Balkanu", Beograd
3. Deklaracija o ravnopravnosti polova, Autonomna Pokrajina Vojvodina, <http://www.psrzrp.vojvodina.sr.gov.yu/Ravnopravnost%20polova/Dokumenti/Dokumenti.htm>
4. Zakon o braku i porodičnim odnosima R Srbije, objavljen u "Službenom glasniku SRS", br. 22/80, 24/84, 11/88, i "Službenom glasniku RS" br. 22/93, 25/93, 35/94, 46/95, 29/01
5. Zakon o zaštitniku građana, objavljen u "Službenom glasniku R Srbije", br. 79/05
6. Zakon o zdravstvenoj zaštiti, objavljen u "Službenom glasniku R Srbije", br. 17/92, 26/92 - ispr., 50/92, 52/93, 53/93, 67/93, 48/94, 25/96 i 18/2002.
7. Zakon o zdravstvenoj zaštiti, objavljen u "Službenom glasniku R Srbije", br. 107/05
8. Zakon o zdravstvenom osiguranju, objavljen u "Službenom glasniku R Srbije", br. 18/92, 26/93, 53/93, 67/93, 48/94, 25/96, 46/98, 54/99, 29/01, 18/02, 80/02, 84/04 i 45/05
9. Zakon o zdravstvenom osiguranju, objavljen u "Službenom glasniku R Srbije", br. 107/05
10. Zakon o javnom redu i miru Republike Srbije, objavljen u "Službenom glasniku RS", br. 51/92, 53/93, 67/93 i 48/94.
11. Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, objavljen u "Službenom glasniku R Srbije", br. 85/05
12. Zakon o prekršajima Republike Srbije, Objavljen u "Službenom glasniku SRS", br. 44/89 i "Sl. glasniku RS", br. 21/90, 11/92, 6/93 - odluka USRS, 20/93, 53/93, 67/93, 28/94, 16/97, 37/97 - odluka USRS, 36/98, 44/98 i "Sl. listu SRJ", br. 62/2001 - odluka SUS i "Sl. glasniku RS", br. 55/2004.

13. Zakon o prekršajima R Srbije, objavljen u "Službenom glasniku R Srbije", br. 101/05
14. Zakon o radu, objavljen u "Službenom glasniku R Srbije", br. 24/05, izmene i dopune br. 61/05
15. Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, objavljen u "Službenom glasniku R Srbije", br. 33/06
16. Zakon o sprovođenju Ustavne povelje državne zajednice Srbija i Crna Gora, objavljen u "Službenom listu SCG", br. 1/03.
17. Zakonik o krivičnom postupku, objavljen u "Službenom glasniku R Srbije", br. 46/06
18. Izveštaj o nasilju u porodici u Srbiji, Minnesota Advocates for Human Rights http://www.stopvaw.org/Serbia_Country_Page.html)
19. Ivana Vidaković, 2002, "Oblici i rasprostranjenost nasilja u porodici", u "Pravom protiv nasilja u porodici – zbornik radova", Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, 2002
20. Konstatinović-Vilić, Slobodanka; Petrušić, Nevena; Žunić, Natalija (2002). "Pravom protiv nasilja u porodici", Niš
21. Konstatinović-Vilić, Slobodanka; Petrušić, Nevena; 2004, "Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u republici Srbiji", Niš
22. Krivični Zakon Republike Srbije, objavljen u "Službenom glasniku SRS", br. 26/77, 28/77 - ispr., 43/77 - ispr., 20/79, 24/84, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89 i 21/90 i "Službenom glasniku RS", br. 16/90, 26/91 - odluka USJ br. 197/87, 75/91 - odluka USRS br. 58/91, 9/92, 49/92, 51/92, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/2002, 11/2002 - ispr., 80/2002 - dr. zakon, 39/2003 i 67/2003
23. Krivični Zakonik Republike Srbije, objavljen u "Službenom glasniku R Srbije", br. 85/05
24. Lukić, Marija, Jovanović, Slađana (2001). "Drugo je porodica", Beograd
25. Lukić, Marija; Jovanović, Slađana (2003). "Nasilje u porodici: nova inkriminacija", Beograd
26. Mršević, Zorica (2001). "Standardi i mehanizmi za postizanje rodne ravnopravnosti u demokratskim zemljama", Beograd
27. "Nacionalni plan aktivnosti za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti" (2007-2010), http://www.awin.org.yu/NAP/pdf/Nap_final.pdf
28. "Nasilje u partnerskim odnosima i zdravlje", 2005, Autonomni ženski centar, http://womenngo.org.yu/publikacije_azc/istrazivanje-zdravlje.pdf
29. "Okvir nacionalne strategije protiv nasilja", radni tekst, Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike R Srbije, 2005, Beograd www.minrzs.sr.gov.yu/srp/Okvir%20nacionalne%20strategije%20protiv%20nasilja.pdf
30. Obrazloženje odluke o ravnopravnosti polova, Autonomna Pokrajina Vojvodina, <http://www.psrzrp.vojvodina.sr.gov.yu/Ravnopravnost%20polova/Dokumenti/Dokumenti.htm>

31. Odluka o Pokrajinskom Ombudsmanu, objavljena u "Službenom listu AP Vojvodine", br. 23/02 i 5/04
32. Odluka o ravnopravnosti polova, objavljena u "Službenom listu AP Vojvodine", br. 14/04 <http://www.psrzrp.vojvodina.sr.gov.yu/Ravnopravnost%20polova/Dokumenti/Dokumenti.htm>
33. Povelja o ljudskim i manjinskim pravima državne zajednice Srbija i Crna Gora, objavljena u "Službenom listu SCG", br. 6/03
34. Porodični Zakon Republike Srbije, objavljen u "Službenom glasniku R Srbije", br. 18/05
35. Predlog Zakona o zaštitniku prava deteta, nacrt Vlade R Srbije od 21.07.2006, dostupan na sajtu Narodne Skupštine R Srbije
36. Predlog Zakona o ravnopravnosti polova, Sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova APV, 2005
37. Predlog Zakona o sprečavanju diskriminacije, Institut za uporedno pravo, 2005
38. Republički zavod za statistiku Srbije, 2005, Beograd, <http://webrzs.statserb.sr.gov.yu/axd/drugastrana.php?Sifra=0012&izbor=tabela>
39. Strategija ravnopravnosti polova, Autonomna Pokrajina Vojvodina, <http://www.psrzrp.vojvodina.sr.gov.yu/Ravnopravnost%20polova/Dokumenti/Dokumenti.htm>
40. TEMIDA - zaštita žrtava i svedoka - mart 2003. broj 1, Dr Vesna Nikolić-Ristanović- Podrška žrtvama i sprečavanje sekundarne viktimizacije: savremena zakonska rešenja i praksa
41. TEMIDA - krivično delo nasilje u porodici - jun 2003. broj 2, Dr Nataša Mrvić – Petrović, Potrebe izmena prekršajnog zakonodavstva sa aspekta sprečavanja nasilja u porodici
42. TEMIDA - marginalne grupe i viktimizacija - jun 2004. broj 2
43. Ustavna povelja državne zajednice Srbija i Crna Gora, objavljena u "Službenom listu SCG", br. 1/03.
44. Ustav Republike Srbije, objavljen u "Službenom glasniku R Srbije", br. 1/90
45. Ustav Republike Srbije, objavljen u "Službenom glasniku R Srbije", br. 83/06
46. WHO Multi-country Study on Women's Health and Domestic Violence Against Women (Studija Svetske zdravstvene organizacije objavljenja u više zemalja sveta o zdravlju žena i nasilju nad ženama u porodici), 2005, dostupna na http://who.int/gender/violence/who_multi_country_study/en/index.html

Primeri tužbi za zaštitu od nasilja u porodici

155

TUŽBA RADI ZAŠTITE OD NASILJA U PORODICI - PRISILJAVANJE NA SEKSUALNI ODNOS

Porodični zakon ("Sl. glasnik RS", br. 18/2005)

OPŠTINSKI SUD U _____

TUŽILAC: _____ (*član porodice koji trpi nasilje u porodici*)

TUŽENI: _____ (*član porodice koji vrši nasilje u porodici*)

Radi: zaštite od nasilja u porodici

Vrednost spora: _____ dinara

T U Ž B A

I Dana _____ godine tuženi je došao pijan u porodični stan u _____ u ul. _____, u vremenu oko _____ časova i upotrebom fizičke sile prisilio tužilju - njegovu venčanu suprugu na seksualni odnos. Tužilja se opirala, shodno svojim mogućnostima, i fizički i verbalno, govoreći da ima jake bolove u bubrezima, da je bolesna, da je prethodnog dana bila kod lekara i da joj je lekar otvorio bolovanje, da je ceo dan bila na raznim pregledima i da nije sposobna za seksualni odnos. Tuženi se tada naljutio, ošamario tužilju i prisilio je na seksualni odnos.

DOKAZ:

1. Nalazi lekara _____
2. Saslušanje stranaka i dr.

II Prema članu 197. stav 1. Porodičnog zakona, nasilje u porodici jeste ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice. U konkretnom slučaju tuženi se ponašao suprotno navedenoj zakonskoj odredbi o zabrani nasilja u porodici i počinio nasilje u porodici iz člana 197. stav 2. tačka 3) Porodičnog zakona.

Shodno navedenom, tužilja predlaže da sud zakaže ročište za glavnu raspravu, izvede predložene dokaze i potom donese sledeću

PRESUDU

I Usvaja se tužbeni zahtev tužilje _____ iz _____ i utvrđuje se da je tuženi _____ iz _____ dana _____ godine izvršio nasilje u porodici, na taj način što je ugrozio telesni integritet tužilje - njegove supruge _____ iz _____, prisilio je na seksualni odnos, iako se ona tome opirala, shodno svojim mogućnostima, i fizički i verbalno čime je izvršio delo nasilja u porodici iz člana 197. stav 2. tačka 3) Porodičnog zakona.

II Određuje se mera zaštite od nasilja te se tuženom _____ iz _____ zabranjuje dalje uznemiravanje na opisan ili bilo koji drugi način tužilje _____ iz _____.

Ova mera zaštite od nasilja u porodici trajaće _____ (*najviše godinu dana*) od dana izricanja i može se produžavati sve dok ne prestanu razlozi zbog kojih je određena.

III Žalba ne zadržava izvršenje presude o određivanju ili produženju mere zaštite od nasilja u porodici.

IV Obavezuje se tuženi da tužilji plati pripadajuće troškove parničnog postupka u roku od 15 dana pod pretnjom izvršenja.

U _____ dana _____ godine

TUŽILAC

TUŽBA RADI ZAŠTITE OD NASILJA U PORODICI - VREĐANJE, KAO I SVAKO DRUGO DRSKO, BEZOBZIRNO I
ZLONAMERNO PONAŠANJE

Porodični zakon ("Sl. glasnik RS", br. 18/2005)

OPŠTINSKI SUD U _____

TUŽILAC: _____ (*član porodice koji trpi nasilje u porodici*)

TUŽENI: _____ (*član porodice koji vrši nasilje u porodici*)

Radi: zaštite od nasilja u porodici

Vrednost spora: _____ dinara

.....
157

T U Ž B A

I Tuženi je dana _____ godine grubo vređao tužilju - svoju bivšu suprugu _____ iz _____ na radnom mestu u _____ nazivajući je " _____", zatim, kidajući joj bisernu ogrlicu koju je tužilja nosila oko vrata i vukući je za kosu, što je izazvalo revolt prisutnih kolega tužilje koji su se suprotstavili tuženom i izbacili ga iz navedenih prostorija.

DOKAZ: Saslušanje svedoka _____ i saslušanje stranaka.

II Prema članu 197. stav 1. Porodičnog zakona, nasilje u porodici jeste ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice. U konkretnom slučaju tuženi se ponašao suprotno navedenoj zakonskoj odredbi o zabrani nasilja u porodici i počinio delo nasilja u porodici iz člana 197. stav 2. tačka 6) Porodičnog zakona.

Shodno navedenom, tužilja predlaže da sud zakaže ročište za glavnu raspravu, izvede predložene dokaze i potom donese sledeću

P R E S U D U

I Usvaja se tužbeni zahtev tužilje _____ iz _____ i utvrđuje se da je tuženi _____ iz _____ dana _____ godine u radnim prostorijama tužilje _____ grubo vređao tužilju, čime je izvršio delo nasilja u porodici iz člana 197. stav 2. tačka 6) Porodičnog zakona.

II Zabranjuje se tuženom da se približava tužilji na razdaljini od _____

___ (100) metara, kao i pristup u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada tužilje kao i svako dalje uznemiravanje tužilje na bilo koji način.

III Ova mera zaštite od nasilja u porodici trajeće _____ (*najviše godinu dana*) od dana izricanja i može se produžavati sve dok ne prestanu razlozi zbog kojih je određena.

IV Žalba ne zadržava izvršenje ove presude o određivanju ili produženju mere zaštite od nasilja u porodici.

V Obavezuje se tuženi da tužilji plati pripadajuće troškove parničnog postupka u roku od 15 dana pod pretnjom izvršenja.

U _____ dana _____ godine _____ TUŽILAC

TUŽBA RADI ZAŠTITE OD NASILJA U PORODICI - IZAZIVANJE STRAHA PRETNJOM UBISTVA ILI NANOŠENJA
TELESNE POVREDE ČLANU PORODICE ILI NJEMU BLISKOM LICU
Porodični zakon ("Sl. glasnik RS", br. 18/2005)

OPŠTINSKOM SUDU U _____

TUŽILAC: _____ (*član porodice koji trpi nasilje u porodici*)

TUŽENI: _____ (*član porodice koji vrši nasilje u porodici*)

Radi: zaštite od nasilja u porodici

Vrednost spora: _____ dinara

T U Ž B A

I Tuženi je dana _____ godine pretio tužilji _____ iz _____ - svojoj supruzi, vadeći pištolj i govoreći "da joj nikad neće dati razvod braka", "da će je pre videti mrtvu nego sa drugim", repetirao pištolj i pokazivao metke koje je namenio njoj i njenom budućem suprugu. Posebno je isticao da ga ništa ne može zaustaviti i da mu policija i sud ne mogu ništa jer ima moćne prijatelje.

DOKAZ:

1. Zapisnik MUP-a _____ od _____ o intervenciji dana _____ po pozivu tužilje;

2. Zapisnik o oduzimanju pištolja od _____;
3. Saslušanje stranaka.

II Prema članu 197. stav 1. Porodičnog zakona, nasilje u porodici jeste ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice. U konkretnom slučaju tuženi se ponašao suprotno navedenoj zakonskoj odredbi o zabrani nasilja u porodici i počinio nasilje u porodici iz člana 197. stav 2. tačka 2) Porodičnog zakona.

Shodno navedenom, tužilja predlaže da sud zakaže ročište za glavnu raspravu, izvede predložene dokaze i potom donese sledeću

P R E S U D U

I Usvaja se tužbeni zahtev tužilje _____ iz _____ i utvrđuje se da je tuženi _____ iz _____ dana _____ godine izvršio nasilje u porodici na taj način što je ozbiljnom pretnjom pištoljem pretio tužilji čime je kod tužilje _____ iz _____ izazvao strah pretnjom ubistva članu porodice i njemu bliskog lica, čime je izvršio delo nasilja u porodici iz člana 197. stav 2. tačka 2) Porodičnog zakona.

.....
159

II Nalaže se tuženom _____ iz _____ iseljenje iz porodičnog stana u ulici _____ br. _____ u roku od 24 časa po prijemu ove presude u trajanju od _____ (*najviše godinu dana*), sa mogućnošću produženja sve dok ne prestanu razlozi zbog kojih je mera određena.

Zabranjuje se tuženom _____ iz _____ približavanje tužilji _____ iz _____ na rastojanju od _____ (300) metara, kao i pristup na istom rastojanju oko mesta stanovanja i mesta rada tužilje.

Zabranjuje se tuženom _____ iz _____ ovako i na bilo koji način dalje uznemiravanje tužilje _____ iz _____ u trajanju od _____ (*najviše godinu dana*) sa mogućnošću produženja sve dok ne prestanu razlozi zbog kojih je mera određena.

III Žalba ne zadržava izvršenje presude o određivanju ili produženju mera zaštite od nasilja u porodici.

IV Obavezuje se tuženi da tužilji plati pripadajuće troškove parničnog postupka u roku od 15 dana pod pretnjom izvršenja.

U _____ dana _____ godine

TUŽILAC

TUŽBA RADI ZAŠTITE OD NASILJA U PORODICI – OGRANIČAVANJE SLOBODE KRETANJA ILI KOMUNICIRANJA
SA TREĆIM LICIMA

Porodični zakon ("Sl. glasnik RS", br. 18/2005)

OPŠTINSKI SUD U _____

TUŽILAC: _____ (*član porodice koji trpi nasilje u porodici*)

TUŽENI: _____ (*član porodice koji vrši nasilje u porodici*)

Radi: zaštite od nasilja u porodici

Vrednost spora: _____ dinara

160

T U Ž B A

I Tužilja i tuženi su bivši vanbračni partneri. Iako tužilja već neko vreme izbegava svaki kontakt sa tuženim, on koristi svaku priliku da joj putem fiksnog telefona, zatim slanjem SMS poruka mobilnim telefonom, praćenjem, ostavljanjem raznih stvari pred vratima stana ili na mestima gde tužilja obavlja svoje svakodnevne aktivnosti, prisluškivanjem telefonskih razgovora, ograniči slobodu kretanja i komunikaciju sa trećim licima. Tuženi zove telefonom i presreće prijatelje tužilje i ukazuje na razne neugodnosti koje bi imali ako i dalje budu kontaktirali sa tužiljom.

DOKAZ: Snimak SMS poruka, telefonskih poruka, pisanih poruka, svedoci i dr.

II Prema članu 197. stav 1. Porodičnog zakona, nasilje u porodici jeste ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice. U konkretnom slučaju tuženi se ponašao suprotno navedenoj zakonskoj odredbi o zabrani nasilja u porodici i počinio delo nasilja u porodici iz člana 197. stav 2. tačka 5) Porodičnog zakona.

Shodno navedenom, tužilja predlaže da sud zakaže ročište za glavnu raspravu, izvede predložene dokaze i potom donese sledeću

P R E S U D U

I Usvaja se tužbeni zahtev tužilje _____ iz _____
_____ i utvrđuje se da je tuženi _____ iz _____
u vremenskom periodu od _____ do _____ godine ograničavao slobodu kretanja i komuniciranja sa trećim licima, čime je izvršio delo nasilja u

porodici iz člana 197. stav 2. tačka 5) Porodičnog zakona.

II Zabranjuje se dalje uznemiravanje tužilje _____
iz _____ od strane tuženika _____ iz _____
_____ na bilo koji način fizičkim ili verbalnim putem.

III Zabranjuje se približavanje tuženiku tužilji na _____ (100) metara.

IV Ove mere zaštite od nasilja u porodici, trajaće _____ (najviše godinu dana) od dana izricanja i mogu se produžavati sve dok ne prestanu razlozi zbog kojih su određene.

V Žalba ne zadržava izvršenje ove presude o određivanju ili produženju mera zaštite od nasilja u porodici.

161

VI Obavezuje se tuženi da tužilji plati pripadajuće troškove parničnog postupka u roku od 15 dana pod pretnjom izvršenja.

U _____ dana _____ godine

TUŽILAC

TUŽBA RADI ZAŠTITE OD NASILJA U PORODICI - NAVOĐENJE NA SEKSUALNI ODNOS ILI SEKSUALNI ODNOS
SA LICEM KOJE NIJE NAVRŠILO 14. GODINU ŽIVOTA ILI NEMOĆNIM LICEM
Porodični zakon ("Sl. glasnik RS", br. 18/2005)

OPŠTINSKI SUD U _____

TUŽILAC: _____ (*član porodice koji trpi nasilje u porodici*)

TUŽENI: _____ (*član porodice koji vrši nasilje u porodici*)

Radi: zaštite od nasilja u porodici

Vrednost spora: _____ dinara

T U Ž B A

I Tužilac je majka maloletne _____, kojoj je tuženi oćuh. Maloletna _____ ima 13 godina i dobro je fizićki i intelektualno.

tualno razvijena za svoje godine. Dana _____ godine, tuženi je iskoristio odsustvo tužilje i pod dejstvom alkohola ušao u kupatilo gde se tuširala maloletna _____. Tuženi je prišao iza leđa i pokušao da je prisili na seksualni odnos. Maloletna _____ je pružila žestok otpor braneći se i vičući. Tu viku je u hodniku zgrade čula tužilja, koja se tog dana sticajem okolnosti vratila ranije sa posla, utrčala kroz ulazna vrata, uletela u kupatilo i razdvojila tuženog i maloletnu _____.

DOKAZ:

1. Lekarsko uverenje za maloletnu _____ sa opisom modrica na levoj ruci;
2. Zapisnik i izjava tuženog datog organima MUP dana _____;
3. Saslušanje stranaka.

162

II Prema članu 197. stav 1. Porodičnog zakona, nasilje u porodici jeste ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice. U konkretnom slučaju tuženi se ponašao suprotno navedenoj zakonskoj odredbi o zabrani nasilja u porodici i počinio nasilje u porodici iz člana 197. stav 2. tačka 4) Porodičnog zakona.

Shodno navedenom, tužilja predlaže da sud zakaže ročište za glavnu raspravu, izvede predložene dokaze i potom donese sledeću

P R E S U D U

I Usvaja se tužbeni zahtev tužilje _____ iz _____ i utvrđuje se da je tuženi _____ iz _____ dana _____ godine, ugrozio telesni integritet maloletne _____, i pokušao da je prisili na seksualni odnos, uprkos otporu maloletne _____, čime je izvršio delo nasilja u porodici iz člana 197. stav 2. tačka 4) Porodičnog zakona.

II Nalaže se tuženom iseljenje iz stana tužilje u roku od 24 časa od momenta prijema ove presude.

III Zabranjuje se tuženom _____ iz _____ približavanje maloletnoj _____ i tužilji _____ na rastojanju od _____ (500) metara.

IV Zabranjuje se tuženom _____ pristup u prostor oko mesta stanovanja, mesta rada tužilje i mesta _____ gde maloletna pohađa školu.

V Zabranjuje se bilo kakvo dalje uznemiravanje maloletne _____ i tužilje _____ iz _____, od strane tuženika _____.

VI Ove mere zaštite od nasilja u porodici trajaće najviše godinu dana od dana izricanja i može se produžavati sve dok ne prestanu razlozi zbog kojih su određene.

VII Žalba ne zadržava izvršenje ove presude o određivanju ili produženju mera zaštite od nasilja u porodici.

VIII Obavezuje se tuženi da tužilji plati pripadajuće troškove parničnog postupka u roku od 15 dana pod pretnjom izvršenja.

U _____ dana _____ godine

TUŽILAC

.....
163

TUŽBA RADI ZAŠTITE OD NASILJA U PORODICI – NANOŠENJE ILI POKUŠAJ NANOŠENJA TELESNE POVREDE
Porodični zakon ("Sl. glasnik RS", br. 18/2005)

OPŠTINSKI SUD U _____

TUŽILAC: _____ (*član porodice koji trpi nasilje u porodici*)

TUŽENI: _____ (*član porodice koji vrši nasilje u porodici*)

Radi: zaštite od nasilja u porodici

Vrednost spora: _____ dinara

T U Ž B A

I Dana _____ godine, tuženi je izvršio nasilje u porodici na taj način što je ugrozio telesni integritet svoje supruge, tako što joj je naneo laku telesnu povredu u predelu leđa, kada je nakon verbalne rasprave sa tužiljom, istu gađao i pogodio drvenom klompom u leđa.

DOKAZ:

1. Lekarsko uverenje br. _____ od _____ Doma zdravlja u _____;

2. Saslušanje stranaka.

II Prema članu 197. stav 1. Porodičnog zakona, nasilje u porodici jeste ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice. U konkretnom slučaju tuženi se ponašao suprotno navedenoj zakonskoj odredbi o zabrani nasilja u porodici i počinio nasilje u porodici iz člana 197. stav 2. tačka 1) Porodičnog zakona.

Shodno navedenom, tužilja predlaže da sud zakaže ročište za glavnu raspravu, izvede predložene dokaze i potom donese sledeću

P R E S U D U

164 I Usvaja se tužbeni zahtev tužilje _____ iz _____ i utvrđuje se da je tuženi _____ iz _____ dana _____ godine, izvršio nasilje u porodici na taj način što je ugrozio telesni integritet svoje supruge - tužilje _____ iz _____, tako što joj je naneo laku telesnu povredu u predelu leđa, čime je izvršio delo nasilja u porodici iz člana 197. stav 2. tačka 1) Porodičnog zakona.

II Određuje se mera zaštite od nasilja te se tuženom _____ iz _____ zabranjuje dalje uznemiravanje ugrožavanjem telesnog integriteta tužilje _____ iz _____, nanošenjem ili pokušajem nanošenja telesnih povreda.

Ova mera zaštite od nasilja u porodici, trajaće _____ (*najviše godinu dana*) od dana izricanja i može se produžavati sve dok ne prestanu razlozi zbog kojih je određena.

III Žalba ne zadržava izvršenje presude o određivanju ili produženju mere zaštite od nasilja u porodici.

IV Obavezuje se tuženi da tužilji plati pripadajuće troškove parničnog postupka u roku od 15 dana pod pretnjom izvršenja.

U _____ dana _____ godine

TUŽILAC

Evidencija o nasilju u porodici
od strane Centara za socijalni rad

165

Obrazac broj 1

Evidencioni karton o licu prema kome je izvršeno nasilje u porodici

Ime i prezime: _____

(za udate žene devojачko prezime)
(prezime i ime jednog od roditelja)

(devojačko prezime majke)

JMBG: _____

Datum rođenja: _____

(mesto, opština, republika/pokrajina)

(za lica rođena u inostranstvu - država)

Pol: _____

Državljanstvo: _____

Nacionalnost: _____

Zanimanje: _____

Adresa prebivališta/boravišta: _____

Prema licu je izvršeno nasilje u porodici:

a) prvi put

b) drugi put

v) više puta _____

(navesti broj)

Tužbu za određivanje mere zaštite od nasilja u porodici podneo je:

1. član porodice prema kome je nasilje izvršeno

2. zakonski zastupnik lica prema kome je nasilje izvršeno

3. javni tužilac _____

4. organ starateljstva _____

Naziv suda koji je doneo presudu: _____

(broj presude, datum donošenja presude)

(datum pravnosnažnosti)

Nasilje koje je pretrpeo član porodice:

1. nanošenje ili pokušaj nanošenja telesne povrede
2. izazivanje straha pretnjom ubistva ili nanošenja telesne povrede članu porodice ili njemu bliskog lica
3. prisiljavanje na seksualni odnos
4. navođenje na seksualni odnos ili seksualni odnos sa licem koje nije navršilo 14 godina života ili nemoćnim licem
5. ograničavanje slobode kretanja i komuniciranja sa trećim licima
6. vređanje, kao i svako drugo drsko, bezobzirno i zlonamerno ponašanje

Član porodice koji je izvršio nasilje:

1. supružnik
2. bivši supružnik
3. dete
4. roditelj (otac ili majka)
5. krvni srodnik (vrsta srodstva)
6. tazbinski srodnik (vrsta srodstva) _____

7. adoptivni srodnik: _____

8. hranitelj/hranjenik: _____

9. lice koje živi ili je živelo u istom porodičnom domaćinstvu: _____

10. vanbračni partner

11. bivši vanbračni partner

12. ostalo _____

Određena mera zaštite od nasilja u porodici:

1. izdavanje naloga za iseljenje iz porodičnog stana ili kuće, bez obzira na pravo svojine, odnosno zakupa nepokretnosti
2. izdavanje naloga za useljenje u porodični stan ili kuću, bez obzira na pravo svojine, odnosno zakupa nepokretnosti
3. zabrana približavanja članu porodice na određenoj udaljenosti
4. zabrana pristupa u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada člana

porodice

5. zabrana daljeg uznemiravanja člana porodice

Dužina trajanja određene mere _____

Obrazac broj 2

Evidencioni karton o licu protiv koga je određena mera zaštite od nasilja u porodici

Ime i prezime: _____

.....
167

(za udate žene devojačko prezime)

(nadimak)

(prezime i ime jednog od roditelja)

(devojačko prezime majke)

JMBG: _____

Datum rođenja: _____

(mesto, opština, republika/pokrajina)

(za lica rođena u inostranstvu - država)

Pol: _____

Državljanstvo: _____

Nacionalnost: _____

Zanimanje: _____

Adresa prebivališta/boravišta: _____

Da li je ranije krivično odgovarao/la:

a) da

b) ne

Da li je ranije prekršajno odgovarao/la:

a) da

b) ne

Da li su mu/joj ranije određivane mere zaštite od nasilja u porodici:

- a) da
- b) ne

Tužbu za određivanje mere zaštite od nasilja u porodici podneo je:

1. član porodice prema kome je nasilje izvršeno
2. zakonski zastupnik lica prema kome je nasilje izvršeno
3. javni tužilac
4. organ starateljstva

Naziv suda koji je doneo presudu: _____

(broj presude, datum donošenja)

(datum pravnosnažnosti presude)

168

Izvršio nasilje u porodici:

- a) prvi put
- b) drugi put
- v) više puta _____
(navesti broj)

Nasilje koje je izvršeno nad članom porodice:

1. nanošenje ili pokušaj nanošenja telesne povrede
2. izazivanje straha pretnjom ubistva ili nanošenja telesne povrede članu porodice ili njemu bliskog lica
3. prisiljavanje na seksualni odnos
4. navođenje na seksualni odnos ili seksualni odnos sa licem koje nije navršilo 14 godina života ili nemoćnim licem
5. ograničavanje slobode kretanja i komuniciranja sa trećim licima
6. vređanje, kao i svako drugo drsko, bezobzirno i zlonamerno ponašanje.

Član porodice prema kome je izvršeno nasilje:

1. supružnik
2. bivši supružnik
3. dete
4. roditelj (otac ili majka)
5. krvni srodnik (stepen srodstva)
6. tazbinski srodnik (stepen srodstva) _____
7. adoptivni srodnik: _____
8. hranitelj/hranjenik: _____
9. lice koje živi ili je živelo u istom porodičnom domaćinstvu: _____

10. vanbračni partner

11. bivši vanbračni partner

12. ostalo _____

Određena mera zaštite od nasilja u porodici:

1. izdavanje naloga za iseljenje iz porodičnog stana ili kuće, bez obzira na pravo svojine, odnosno zakupa nepokretnosti

2. izdavanje naloga za useljenje u porodični stan ili kuću, bez obzira na pravo svojine, odnosno zakupa nepokretnosti

3. zabrana približavanja članu porodice na određenoj udaljenosti

4. zabrana pristupa u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada člana porodice

5. zabrana daljeg uznemiravanja člana porodice

Dužina trajanja izrečene mere _____

.....
169

Obrazac broj 3

Uverenje CSZ o evidenciji lica i nasilju u porodici

REPUBLIKA SRBIJA

(grad - odnosno opština)

(naziv centra za socijalni rad)

Broj: _____

Datum: _____

Na zahtev _____

—
(navesti puno ime i prezime ili naziv organa ili ustanove podnosioca zahteva

a na osnovu člana 161. Zakona o opštem upravnom postupku ("Službeni list SRJ", br. 33/97 i 31/01) i člana 289. stav 2. Porodičnog zakona ("Službeni glasnik RS", broj 18/05), Centar za socijalni rad opštine _____, izdaje sledeće

Uverenje

da _____ rođen-a _____ u _____
(ime i prezime) (datum rođenja) (mesto rođenja)

_____, _____, _____
(opština) (republika) (pokrajina)

a) nije određena mera zaštite od nasilja u porodici

b) određena mera zaštite od nasilja u porodici
u trajanju od _____ do _____
po presudi _____,
(naziv suda) (broj presude i datum donošenja)

(datum pravnosnažnosti presude)

Ovlašćeno lice

MP _____

- Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena
- Opcioni protokol uz Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena
- Opšta preporuka br. 19 o nasilju nad ženama Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena
- UN Deklaracija o eliminaciji nasilja nad ženama
- Rezolucija UN Komisije za ljudska prava 2003/45 o eliminaciji nasilja nad ženama
- Model zakonodavstva o nasilju u porodici Specijalne izveštačice za nasilje nad ženama
- Pekinška platforma za akciju
- Zaključni komentari Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena (Za period do 2000. godine, korišćena je analiza iz izveštaja o nasilju nad ženama i Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (Violence against women and CEDAW Convention), i delovi drugog poglavlja o Konvenciji i nasilju nad ženama u Holandiji (Boerefijn i dr.). Za period od januara 2000. do januara 2003, analizirani su Zaključni komentari Komisije objavljeni na web strani DAW-a).

Nivo Saveta Evrope:

- Preporuka br. (85) 4 Komiteta Ministara Saveta Evrope državama članicama o nasilju u porodici
- Preporuka br. (90) 2 Komiteta Ministara Saveta Evrope državama članicama o društvenim merama u vezi sa nasiljem u porodici
- Preporuka Parlamentarne Skupštine Saveta Evrope o nasilju nad ženama u Evropi 1450 (2000) – uključujući dodatak, Prilog CDEG Preporuci 1450,

kao i Izveštaj Komiteta o jednakim mogućnostima za žene i muškarce, od 15. marta 2000. godine)

- Preporuka 1582 (2002) 91 Komiteta Ministara Saveta Evrope državama članicama o nasilju nad ženama u porodici
- Preporuka (2002) 5 Komiteta Ministara Saveta Evrope državama članicama o zaštiti žena od nasilja
- Preporuka 1681 (2004) Parlamentarne Skupštine Saveta Evrope

Nivo Evropske Unije:

- Rezolucija 1997 o potrebi ustanovljavanja kampanje za nultu toleranciju na nasilje nad ženama širom Evrope
- Preporuke ekspertskih foruma Konferencije Evropske Unije o nasilju nad ženama
- Ekspertski sastanak Evropske Unije o nasilju nad ženama
- Izveštaj o implementaciji Pekinške platforme za akciju od strane država članica i institucija Evropske Unije, Nacrt zaključaka Saveta

Pravna regulativa o nasilju u porodici u Srbiji međunarodni standardi

Priredila **Mirjana Tejić**

MA candidate on gender and politics, Faculty of political sciences, University of Belgrade

Izdavač Futura publikacije, Novi Sad

Recenzentkinje

Dr Vesna Nikolić-Ristanović

Mr Mirjana Dokmanović

Lektorka:

Mr Jasmina Dražić

Štampa **Futura**, Novi Sad

Tiraž 500

ISBN

Zahvaljujemo se holandskoj nevladinoj organizaciji iz Haga, **Humanist Committee for Human Rights (Humanistisch Overleg Mensrechten)**, kao i njihovim donatorima, **PSO**-u i **HIVOS**-u, za finansijsku pomoć u štampanju ove knjige

CIP

